

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ БОХТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»**

Бо ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ: 371+373+(575.3)
ТКБ: 74. 200.+ 74. 2 (2 Тоҷик)
А-85**

АСОМИДДИНЗОДА ҲУСЕЙН МУҲИДИН

**РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОНИ
СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР НИЗОМИ ТАЪЛИМИ РАВИЯВӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ аз рӯйи
ихтисоси 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи
педагогика ва таҳсилот**

**Рохбари илмӣ: Холназаров Санг -
доктори илмҳои педагогӣ, профессор**

БОХТАР - 2025

МУНДАРИЧА	
ИХТИСОРАҲО.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ҶАҶОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН ДАР ЗИНАИ СЕҶОМИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ.....	15-86
1.1. Вазъи масъалаи рушди ҷаҷолияти маърифатии хонандагон дар назария ва амалияи илми педагогика.....	15
1.2. Рушди ҷаҷолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар низоми таълими равиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	40
1.3. Шароити ҳатмии педагогии татбиқи амсила доир ба рушди ҷаҷолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар низоми таълими равиявӣ.....	64
Хулосаи боби якум.....	83
БОБИ 2. ОЗМОИШИ ПЕДАГОГӢ ДОИР БА РУШДИ ҶАҶОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ СИНФҲОИ БОЛОӢ.....	87-149
2.1. Ҳадаф, вазифаҳо ва методҳои ташкили кори таҷрибавию озмоишӣ.....	87
2.2. Технологияи рушди ҷаҷолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	97
2.3. Таҳлили натиҷаҳои кори таҷрибавию озмоишӣ.....	138
Хулосаи боби дуюм.....	148
ХУЛОСАИ УМУМӢ.....	150
РӢҲАТИ АДАБИӢТ.....	154

НОМГӢИ ИХТИСОРАӢО ВА (Ӣ) АЛОМАТӢОИ ШАРТӢ

З – занона.

М – мардона.

ЧТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ТИ – технологияи иттилоотӣ.

ГО – гурӯҳҳои озмоишӣ.

ГМ – гурӯҳҳои муқаррарӣ.

ҲТ – ҳаҷми таваҷҷуҳ.

ТТ – тақсимои таваҷҷуҳ.

УТ – устувории таваҷҷуҳ.

СН – сатҳи нокифоя.

СБ – сатҳи бухронӣ.

СК – сатҳи кифоя.

КИ – модалият – кинестетик.

АУ – аудиал.

ВИ – визуал.

КМД – кори мустакилонаи донишҷӯён.

КМХ – кори мустакилонаи хонандагон.

ВАО – воситаи ахбори омма.

ДММ – дониш, маҳорат ва малака.

СММ – созмони миллали муттаҳид.

НПТ – нақшаи появии таълим

САН – мизоч – сангвиник.

ХОЛ – холерик.

ФЛЕ – флегматик.

МЕЛ – меланхолик.

ИНТ – хосиятҳои мизоч – интроверт.

ЭКС – экстраверт.

ННЧ – нафари дорои нимкураи чап.

ННР – нафари дорои нимкураи рост.

ТИИ – технологияҳои иттилоотию иртиботӣ.

МАМН – маърифати асосноккунии мисоли натиҷа.

МТМУ – муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

МТОК – муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.

АФНМС – ассиметрияи функционалии нимкураҳои майнаи сар.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Имрӯз таҳсилоти муосир дар марҳилаи таҳаввулоти ҷиддӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, дар назди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ба омӯзгорон барои татбиқи ислоҳоти соҳаи маориф вазифаҳои басо пурмасъулият гузошта мешавад. Бояд дар шароити мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ дар хонандагон ҳиссиёти қавӣ ба таҳсилот ва аз худ намудани асосҳои донишҳои илмӣ бедор карда шавад. Ҳамзамон, дар марҳилаи ислоҳоти соҳаи маориф аз кормандони масъули соҳаи маориф ва омӯзгорон босалоҳиятнокӣ ва дорои тафаккури эҷодиро талаб мекунад. Ҳамзамон, барои шахрвандони ҷомеаи муосир, шахсони дорои маънавияти баланд ва ғаёле заруранд, ки қобил бошанд амалҳои созандаро дар шароити гуногун роҳандозӣ намуда, маҳорати ҳамкорӣ, ғаёлиятнокӣ ва созандагиро намоиш дода тавонанд. Маълум аст, ки ноил гардидан ба ин ҳадаф бе баланд бардоштани самаранокии ғаёлияти таҳсилӣ ва муносибати мусбат ба таълим амали мушкул аст.

Имрӯз метавон гуфт, ки маърифатнокии хонандагон афзоиш ёфта, нерӯи зеҳнии хонандагон барои азхудкунии асосҳои донишҳои замонавӣ тақвият ёфта истодааст ва хонандагон метавонанд овони таҳсил дар муассисаи таҳсилоти умумӣ ин ё он равияи таълимро интихоб намоянд. Таълими равиявӣ бошад, воситаи фардисозӣ ва фарқгузори раванди таълимӣ буда, имкон медиҳад, то ки мазмун, сохтор ва ташкили раванди таълим тағйир дода шуда, майлу рағбат, маҳорат ва малакаҳои хонандагон ба назар гирифта шуда, пешзаминаҳо барои таълими хонандагони синфҳои болоӣ мутобиқан бо мақсадҳои онҳо ва майлу рағбатҳои касбӣ ташаққул дода шаванд.

Дар соҳаи таҳсилоти муосир таълими равиявӣ ба азхудкунии амиқи донишҳо мусоидат намуда, ҳамзамон ба оморасозии хонандагон ба ғаёлияти ояндаи касбӣ мусоидат менамояд. Ҳамин тариқ, ҳар қадар рағбати хонандагон дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо интихоби касб муайян шаванд, ҳамон қадар эҳтимолияти бештар вучуд дорад, ки ҷомеа дар оянда мутахассиси эҷодкор ва соҳибкасби хубро ба даст орад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Ба масъалаи таълими равиявӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ таваҷҷуҳи зиёд намудаанд. Масъалаи мазкурро олимони рус М.В. Антропов («Дар гимназия таълими дифференсиалии индивидуалӣ») (1996), Г.В. Бородкин («Чанбаҳои тиббию физиологии таълими инфиродии дифференсионии хонандагони синфҳои болоӣ») (1997), Л.М. Кузнецов («Баҳодиҳии физиологӣ ва гигиени таълими инкишоф дар синфҳои ибтидоӣ») (1999), Г.Г. Манке («Баҳодиҳии физиологӣ ва гигиени таълими инкишоф дар синфҳои ибтидоӣ») (1999), Т.М. Параничев («Чанбаҳои тиббию физиологии таълими инфиродии дифференсионии хонандагони синфҳои болоӣ») (1997) аз ҷиҳати илмӣ асоснок намудаанд. Ҳамзамон, ба масъалаҳои беҳтарсозии мазмунӣ таҳсилот дар пояи некбинӣ, зеҳният ва ташаккули ғаёлияти фикрии хонандагон, азхудкунии саводноқӣ аз ҷониби онҳо таҳқиқотҳои А.Н. Ростовтсев («Қабриҳои фаромӯшнашаванда» (1999), А.К. Маркова «Ташаккули ҳавасмандии омӯзгор») (1990) ва дигарон баҳшида шудаанд.

Таҳқиқоти рушди ғаёлнокии маърифатӣ дар самтҳои мухталиф: эҷоди ғаёлияти мустақилонаи маърифатӣ аз ҷониби П.И. Пидкасистий («Санъати таълим») (1998), А.Е. Рисенкова («Шакли коллективонаи ташкили кори таълиму тарбия ҳамчун воситаи ғаёл гардонидани ғаёлияти маърифатии хонандагони мактабҳои шабона») (1999), Е.В. Коротаева («Технологияҳои таълимӣ дар ғаёлияти маърифатии мактаббачагон») (2003), Н.С. Костин («Ташаккули манфиатҳои маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ») (1971), В.В. Краевский («Таҳқиқоти илмӣ дар педагогикаи муосир») (2005), Г.И. Хозяинов («Маҳорати педагогии муаллим») (1988), В.А. Беликов («Асосҳои дидактикии таҳкили ғаёлияти таълимӣ ва маърифатии мактаббачагон») (1994), Б.П. Беспалко («Унсурҳои технологияи педагогӣ») (1989), Л.В. Василева («Қорҳои амалӣ аз химияи ғайриорганикӣ») (1978), Е.Н. Кабанова-Меллер («Масъалаҳои психологии шахсият ва ғаёлияти донишҷӯён») таҳқиқ карда шудааст.

Солҳои охир таълими равиявӣ таваҷҷуҳи олимони Ҷумҳурии Тоҷикистонро низ ба худ ҷалб намудааст. Аз ҷумла, ба масъалаи мазкур таҳқиқотҳои олимони У. Зубайдов «Химия» (2007), Қ.Б. Қодиров Корҳои лабораторӣ аз химияи органикӣ» (2019), М. Лутфуллозода «Дидактика» (2000), Ф. Шарифзода «Омӯзиши ҳамгирой асоси рушд ва таълим» (1995), С. Холназаров «Методикаи таълими химия» (2015), Қ.С. Абдурахимов «Тавсияҳои методӣ оид ба гузарондани таҷрибаҳои химиявӣ» (2009), Ғ.М. Бобизода «Озмоишҳои мустақилона аз химияи органикӣ» (2016), Ҳ. Мачидов «Методикаи фанҳои табиатшиносӣ» (2015) ва дигарон бахшида шудаанд.

Масъалаҳои марбут ба таълими равиявӣ аз фанҳои табиатшиносӣ аз ҷониби олимони тоҷик: Ҳ. Мачидов «Методикаи фанҳои табиатшиносӣ» (2015), Т. Бобоев «Истифодаи тестҳо дар таълими химия» (2011), М. Саъдуллоева «Фаъолияти антиоксидантии пептидҳое, ки аз сафедаҳои орди пахта ба даст меоянд» (2021), Ҳ.Ш. Тӯйчиев «Масъалаҳои экологӣ» (2007), М. Шерматов «Табдилдиҳандаҳои фотоэлектрикӣ» (2019), Б.А. Қодиров «Ҷанбаҳои дидактикии татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар таълими донишгоҳ» (2006), А.Г. Мирзомамадов «Омӯзиши коэффисенти адсорбсияи катализаторҳои кобалт дар шароити дарёи Кушониён дар муҳити электролит» (2019) ва дигарон мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст.

Асосҳои концептуалии таълими равиявӣ аз фанҳои биология, физикаи тиббӣ, омодаسازیи омӯзгорони биология дар қорҳои муҳаққиқони тоҷик: Э.С. Шерматов «Табдилдиҳандаҳои фотоэлектрикӣ» (2019), С.П. Расулов «Заминаҳои методии таълими равиявии биология дар синфҳои 10-11 муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2019), А.А. Тӯйчиев «Масъалаҳои экологӣ» (2007), Х.Б. Алимова «Барномаҳои таълимии химия» (2010) ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Бояд зикр намуд, ки бо вуҷуди дар самти таълими равиявӣ як қатор таҳқиқотҳо анҷом дода шуда бошанд ҳам, вале ҳанӯз паҳлӯҳои алоҳидаи ин масъала ба пуррагӣ таҳқиқ нашудаанд.

Ҳамин тавр, бо назардошти камтаҳқиқ будани таълими равиявӣ, махсусан, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мо ба сифати таҳқиқоти диссертатсионӣ мавзуи «**Рушди фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими равиявӣ**»-ро интихоб намудем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Хулосабарориҳо аз таҳқиқоти мазкур дар тақмили барномаҳои таълимии мукаммалшуда сахм гирифта метавонанд. Мавзуи таҳқиқотии мавриди назар як ҷузъи қорҳои илмӣ таҳқиқотии методикаи таълими фанҳои табиатшиносӣ ва кафедраи педагогикаи Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав» буда муаллиф дар ин муддат 10 мақола таҳия ва ба таърифи расонидааст, ки онҳо мазмунҳои таҳқиқоти диссертатсиониро инъикос менамоянд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот таҳия ва далелнок сохтани амсилаи фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии равиявӣ ва шароитҳои умумии педагогикӣ ҳалли он.

Вазифаҳои таҳқиқот:

1. Омӯзиши адабиёти психологӣ ва педагогӣ доир ба масъалаи рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ.
2. Тарҳрезии амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими равиявӣ.
3. Нишон додан, аз ҷиҳати назариявӣ, далелнок сохтан ва таҳқиқу озмоиши маҷмуи шароити педагогӣ барои фаъолияти натиҷаноки амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими равиявӣ.
4. Таҳия ва далелнок сохтани технологияҳо доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими равиявӣ.

Объекти таҳқиқот омӯзиши таълими равиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Мавзуи таҳқиқот Рушди фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар низоми таълими равиявӣ

Фарзияи таҳқиқот Дар хонандагони синфҳои болоӣ тақмил додани босалоҳиятнокии таълими маърифатӣ дар ҳолати нисбат муътадил амалӣ карда мешавад, агар:

1. Дар системаи таълими равиявии синфҳои болоӣ амсилаи рушди фаъолияти маърифатӣ дар асоси муносибати системавии фаъолияти босалоҳият қор карда шуда, амалӣ карда шавад;

2. Дар рафти озмоиши педагогии таҳқиқот мазмун, шароитҳои педагогӣ муайян ва санҷида мешаванд, ки чунин нуктаҳоро дар бар гирифт.

а) Фаъолияти эҷодӣ, татбиқи зеҳнӣ, таълимӣ, субъективии хонандагонро мазмуни маводӣ ташаккул медиҳад.

б) Таълим ба шахсият нигаронидашуда давра ба давра амалӣ карда шуда, давраҳои ташхисии таълимӣ- маърифатӣ босалоҳиятии хонандагон, ҳавасмандкунӣ, мақсаднокӣ, ташкили фаъолияти таълими равиявиро дар бар мегирад.

в) Муносибати субъективӣ-маводӣ ба бартарии шакл дода шавад, ки муваффақиятнокии азҳудкунии дониш таъмин менамояд ва инчунин дорои супоришҳои мураккабии гуногун буда, ба рушди фаъолияти хонандагони синфҳои болоӣ нигаронида шудааст.

г) Ба омӯзгор лозим аст, ки ҳангоми ташкили таълим шакли демократии назорати раванди таълимро интихоб намояд .

Марҳала, макон ва давраҳои таҳқиқот:

– *марҳилаи аввал (солҳои 2013-2014)* – ҷустуҷӯи назариявӣ- таҳқиқи назариявӣ ва амалии вазъи масъала доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ гузаронида шуда, манбаъҳо ва адабиёти (қорҳои диссертатсионӣ, мақолаҳои илмӣ ва ғ.) доир ба қори диссертатсионӣ

мавриди омӯзиш қарор гирифтанд; ихтилофот муайян карда шуда, дастгоҳи мафҳумӣ тарҳрезӣ шуда, озмоиши собиткунанда гузаронида шуд, ки дараҷаи воқеии рушдёфтагии босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатиро дар хонандагони синфҳои болоӣ муайян сохт. Дар низоми таълими равиявӣ амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ таҳия карда шуд. Дар марҳилаи аввал шаклҳои зерини таҳқиқот ба кор бурда шуданд: омӯзиши ҳуҷҷатҳои дастурамалию методӣ ва меъёрӣ доир ба масъалаи мазкур; мушоҳидаҳои педагогӣ; тарзҳои амсиласозӣ; ҷамъбаст ва таҳлили назариявии адабиёти психологӣ фалсафӣ ва педагогӣ ки ба масъалаи таҳқиқот бахшида шудаанд.

– *марҳилаи дуҷуми озмоишӣ (солҳои 2015-2017)* ташкили гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ, гузаронидани озмоиши рушдиҳандаро дар бар гирифт. Дар низоми таълими равиявӣ амсилаи таҳияшудаи педагогӣ доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ мавриди санҷиш қарор гирифт. Инчунин дар низоми таълими равиявӣ эҷоди маҷмуи шароити педагогӣ барои татбиқи амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ амалӣ карда шуд. Технология доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ таҳия карда шуда, мавриди қарор гирифт. Дар марҳилаи мазкур шаклҳои зерин ба кор бурда шуданд: амсиласозӣ; озмоиши педагогӣ; тестгузаронӣ, пурсиш, омӯзиши маҳсулоти фаъолияти таҳсилии хонандагон, назорати педагогӣ.

– *марҳилаи сеюм таҳлилӣ (солҳои 2018-2021)* ҷамъбасти маводи таҳқиқот, таҳлил ва низомбандӣ, коркарди оморӣ ва шарҳу тавзеҳи маълумоти бадастомадаро фаро мегирад, ки натиҷанокии ҷорикунии амсилаи рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоиро дар низоми муоширати равиявӣ дар амалияи муассиссаҳои таҳсилоти миёна тасдиқ менамоянд. Доир ба масъалаҳои таҳқиқот таҳияи тавсияҳои методӣ гузаронида шуда, хулосагириҳо анҷом ёфта, ороиши кори диссертатсионӣ амалӣ карда шуд. Дар марҳилаи мазкур ба коркарди

маълумоти озмоишӣ усулҳои оморӣ, низомибандӣ, ҷамъбасти натиҷаҳои бадастомада ба кор бурда шуданд.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро дар низоми таълими равиявӣ асосноккунии маҳсулнокии ҳаллу фасли масъала доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ аз мавқеи муносибатҳои низомию фаъолиятӣ, шахсиятӣ ва босалоҳиятнокии гузаронида шуд, ки имкониятҳоро дар ташаккули минбаъдаи назария доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ фароҳам месозад; мафҳуми «босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ» мушаххассозӣ гардид, мо дараҷаи рушдбандагии таҷрибаи корбуди самараноки маҳорату малакаҳои умумитаълимиро дар раванди фаъолияти таълими мустақилона гузоштану ҳалли масъалаҳоро мавриди таҳлил қарор додем.

Сарҷаишмаи маълумот таҳлили адабиёти психологию педагогӣ, фалсафӣ-методологӣ оид ба масъалаи рушди фаъолияти маърифатии хонандагон, омӯзиши коргузориҳои мактабӣ, мушоҳида, пур қардани пурсишнома, пурсиши омӯзгорон ва хонандагон.

Заминаҳои эмпирикӣ:

- методҳои таҳлили сифатӣ ва миқдории озмоиши педагогӣ;
- коркарди оморӣ;
- методҳои назариявӣ;
- методҳои эмпирикӣ;

Пойгоҳи таҳқиқот литсейи №1 ноҳияи Хуросон ва литсейи №1 ш. Бохтари вилояти Хатлон. Таҳқиқоти иловагӣ дар пояи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № 5,6 ва 9 ш. Бохтар гузаронида шуд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот:

1. Технология доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ тарҳрезӣ шуд, ки хусусияти марҳилавӣ будани амалисозии амсилаи таҳияшуда ва шароити фаъолият ва ташаккули натиҷанокии онро

таъмин менамояд.

2. Амсилаи рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ тарҳрезӣ шуд, ки хусусияти хоси он концепсияи корбасти ҳадди аксари имкониятҳои таълими равиявӣ барои ноилшавӣ ба марҳилаи эҷодӣ таҳаввулдиҳандаи босалоҳиятнокии таҳсилю маърифатӣ аз ҷониби хонандагон мебошад.

3. Маҷмӯи шароити педагогии фаъолият ва ташаккули босифат дар низомии таълими равиявии амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ аз ҷиҳати назариявӣ далелнок карда шуда, аз ҷиҳати озмоишӣ мавриди санҷиш қарор гирифт.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Маҷмӯи шароити педагогӣ, ки сифатнокии фаъолият ва ташаккули амсиларо таъмин менамоянд. Шартӣ аввал маҷмӯи маводи таълимиро, ки барои хонандагон эҷоди хати сайри таҳсилоти субъективиро таъмин менамоянд. Шартӣ дуҷуми нақш ва ҷойгоҳи муносибати инфиродиро барои балоихагирии кори таълимию-тарбиявии хонандагонро, ки дар синфҳои болоӣ меҳонанд, муқаррар намудем, барои як давра кори таълимию-тарбиявии онҳо усулҳои мушаххасро интихоб кардем. Шартӣ сеҷуми педагогӣ дар низомии таълими равиявӣ имкониятҳои ҳамкориҳои субъектҳоеро, ки ба раванди таҳсилот шомил карда шудаанд, муқаррар месозад.

2. Дар низомии таълими равиявӣ амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ, ки дар асоси муносибати инафироӣ тарҳрезӣ шудааст, ба муайянсозии ҳадафҳои таълим; методҳо, усулҳо ва шаклҳои таълиме нигаронида шудааст, ки хусусиятҳои инфиродии таълимгирандагон ва тағйироти суратгирандаро дар фаъолияти фаъоли маърифатии ҳар як таълимгиранда, барои тасдиқ ё ислоҳсозии муҳити рушдбанда ба назар мегиранд.

3. Дар низомии таълими равиявӣ технологияи таҳияшуда доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ қобил аст татбиқи

амсилаи таҳияшударо ба таври марҳилавӣ таъмин намояд. Ба таркиби технология пойгоҳ доир ба лоиҳакашии раванди педагогии низоми таълими равиявӣ шомил карда шудааст, ки ба рушди босалоҳиятноки дар фаъолияти таҳсилию маърифатӣ нигаронида шудааст.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот натиҷаҳои дар чараёни гузаронидани таҳқиқоти бадастомада барои истифода дар амалияи муассисаҳои таҳсилоти миёна, инчунин дар муассисаҳои таҳсилоти иловагии касбии педагогӣ, тавсия дода мешавад:

- маводи дидактикӣ таҳия шуданд, ки сатҳҳои гуногуни супориш, сарбориҳои ба воя тақсимшудаи таълимӣ, усулҳо ва шаклҳои инфиродии таълимиро, ки ба инкишоф дар низоми таълими равиявӣ ва муътадил будани машғулиятҳои таълимӣ мутамарказ гардидаанд, дар бар мегиранд;
- тавсияҳои методӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёна доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагон таҳия шуданд;
- меъёрҳои арзёбие, ки имкон медиҳанд сифатнокии рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ маълум карда шавад, муқаррар карда шуданд.

Дарҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот тавассути услуби муносибати системавӣ ва дигар услубҳои барои давраҳои таҳқиқотӣ мувофиқ, таҳлили педагогии илман асоснокшуда бо таъки ба услуби таҳқиқоти назариявӣ ва эмпирикӣ, натиҷагирӣ аз фаъолияти таҷрибавӣ-озмоишӣ, тасдиқи мафҳумҳое, ки дар фарзия баён гардидаанд, таҷрибаи шахсии кори муаллиф ба сифати омӯзгор, таъмин карда мешавад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.

Диссертатсия ба бандҳои зерини шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот, аз ҷумла, ба банди 1-Методологияи таҳқиқоти педагогӣ (асосҳои ҷаҳонбинии таҳқиқот; равишҳои таҳқиқотӣ ба рушди илми педагогӣ, мувофиқат ва ҳудудҳои татбиқи онҳо; усулҳои таҳқиқоти педагогӣ; рушди соҳаи фаннии педагогика; илмшиносии педагогӣ; хусусияти робитаҳои байнифаннӣ дар таҳқиқоти педагогӣ;

характери диалектикий алокаи мутақобилаи илми педагогика ва амалияи таълим; асосноккунии методологии таҳқиқоти пешгӯикунанда; асосноккунии методологии таҳқиқоти дастҷамъона; сифати таҳқиқоти педагогӣ), банди 2 - Таърихи рушди илми педагогика ва амалияи таълим (рушди таърихий амалияи таҳсилот; ташаккул ва рушди афкор; консепсияҳо, назарияҳо; омӯзиши монографияи мероси педагогии омӯзгорони маъруфи замони гузашта); таърихи этнопедагогика, рушди лексика ва истилоҳшиносӣ), банди 7- Педагогикаи амалӣ (ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами педагогӣ; ҳаракати наоварона (инноватсионӣ) дар таълим; фаъолияти таҷрибавӣ-озмоишии муассисаҳои таълимӣ; тағйироти системавӣ дар фаъолияти касбию педагогии омӯзгор, аз ҷумла, моҳият, сохтор, вазифаҳои он; фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф, шарикӣ иҷтимоӣ муассисаҳои таълимӣ), банди 8 -Педагогикаи муқоисавӣ (ҳолат, қонуният ва тамоюлҳои рушди назария ва амалияи педагогӣ, назария ва амалияи таълим дар кишварҳо ва минтақаҳои гуногуни ҷаҳон; таносуби тамоюлҳои умумӣ рушди таҳсилот, хусусиятҳои миллӣ ва минтақавӣ, имкониятҳо, асосноккунӣ ва роҳу воситаҳои ғанисозии мутақобилаи низомҳои миллии таҳсилот тавассути истифодаи таҷрибаи хориҷӣ, ошкорсозии таҷрибаи пешқадам дар соҳаи маориф) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктараби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқотро давраи тӯлонии таҳқиқот, ки дар шароитҳои мушоҳида, назорат, низоми методологӣ, муносибати фардӣ-эҷодӣ, татбиқи технологияи комплекси таҳқиқот, муқоисаи маълумоти дар синфҳои назоратӣ ва озмоишӣ бадастомада, таҷрибаи шахсии муаллиф ба сифати роҳбари гурӯҳи омӯзгорон ва иштироки бевоситаи ӯ дар қори таҷрибавӣ-озмоишӣ тасдиқ менамояд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Самаранокии диссертатсияро натиҷаҳои таҳқиқот, тамоюл ба қорҳои назариявӣ дар таълими равиявӣ, усулҳое, ки дар таҳқиқот истифода шудаанд, натиҷаҳои озмоиши педагогӣ, ҳузури шахсии муаллиф дар гирифтани натиҷаҳои илмӣ, ки дар диссертатсия нишон дода шудаанд, исбот намуда, дар мустақилона

навиштани диссертатсия, иштироки бевосита дар масъалагузориҳои мавзӯӣ, таҳқиқоти назариявӣ, амалӣ, эмперикӣ, баргузориҳои озмоишҳои педагогӣ, таҳлил ва хулосабарориҳои ҷамъбасти ифода ёфтааст.

Дар конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ «Мушкилоти экологӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ» (Данғара, 2014), «Нақши Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ дар тарбияи кадрҳо (баҳшида ба 70-солагии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ)», (Кӯлоб, 2017) ба нашр расонида шудааст.

Интишороти аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар 10 интишороти муаллиф инъикос ёфтаанд, ки аз онҳо 8-тояшро мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расида ва 2-тои боқимондашро мақолаҳои дар дигар нашрияҳо ба ҷоп расида ва маводҳои конференсияҳои илмӣ ташкил додаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз бахшҳои «Муқаддима», «Тавсифи умумии кор», ду боб, баҳши «Хулосаҳо» бо зербаҳшҳои «Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия» ва «Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо», баҳши «Охирсухан», баҳши «Номгӯи адабиёт» бо зербаҳшҳои «Феҳристи сарчашмаҳои истифодашуда» ва «Феҳристи интишороти илмӣ докталаби дарёфти дараҷаи илмӣ» иборат аст.

Ҳаҷми умумии диссертатсия аз 207 саҳифаи матни компютери ба ёрии протсессори Microsoft Word ҳарфчиншуда иборат буда, 20 расму диаграмма ва 25 ҷадвалро дар бар гирифтааст. Рақамгузориҳои расму ҷадвалҳо барои ҳар ду боби диссертатсия умумӣ мебошад. Рӯйхати адабиёт фарогири 174 номгӯй мебошад.

Боби I.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ МАЪРИФАТИ ХОНАНДАГОН ДАР ЗИНАИ СЕЮМИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

1.1. Вазъи масъалаи рушди фаъолияти маърифатии хонандагон дар назария ва амалияи илми педагогика

Ба сифати масъалаи муҳим, ки рушди шахсиятро муайян месозад, нақши фаъолиятро ба ташаккули насли нав ҳамчун фаъолияти ҷамъиятӣ ҳисобидан мумкин аст. Масъалаи фаъолият – ин омӯзиши илмҳои гуногун дар бораи ҷомеаи инсонӣ буда, асоси муҳими ташаккули инсон ҳамчун шахсият мебошад.

Имкониятҳои равопазири фаъолият барои ташаккули инсон ба таври ғайриоддӣ азиманд. Онҳо хеле васеъ ва бисёрҷанба мебошанд. Тавонгари фаъолият, тавре философҳо изҳори назар мекунанд, беохир аст. Онро бо ягон ҳел барнома, ягон ҳел тарҳрезии махсус арзёбӣ кардан ғайриимкон аст.

Ҳангоми омӯзиши нақши фаъолият дар ташаккули хонанда равшан кардан зарур аст, ки дар кадом фаъолият ташаккули босуръати ӯ ҳамчун шахсият сурат мегирад.

Таҳқиқотҳои илмӣ раванди ҳамкории инсон ва олами атрофро муайян месозанд. Моҳияти фаъолияти инсонӣ аз таҳаввули воқеият иборат буда, инсон қодир аст ба олами объективии атроф фаъолона таъсир расонад. Дар фаъолият инсон олами объективиро дарк карда, диалектикаи ташаккули онро аз худ менамоянд, малакаҳои пешина, дастовардҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба мерос гирифта, ба таври мутавозӣ инсон ҳаёти ҷамъиятиро ғанӣ мегардонад ва табиатро дигаргун сохта, дар айни замон олами воқеии объективиро «*такмил*» месозад.

Инсон дар фаъолияти мазкури ташаккулдиҳандаи бисёрзина худаширо касб карда, ҳамчун эҷодкор, офаранда ва субъект баромад мекунад.

Инсон, табиатро тағйир дода, табиати шахсии худро дар ҳудуди соҳибкорие, ки онро ба фаъолият сахмгузори мекунад, дигаргун сохта, онро

бо шуур, ҳаяҷон, илҳом, вачҳҳои ботинӣ ғанӣ мегардонад. Дигаргуншавӣ, ислоҳот, рушди инсон берун аз ғаёлнокии он бенатиҷа анҷом меёбад.

Аз нуқтаи назари философи ғаёлият аз методи муносибати ба таври хос инсонӣ ба олам иборат аст, ки дар ин раванд инсон созандагӣ карда табиатро дигаргун месозад, дар ин ҷо субъекти ғаёл мебошад ва падидаҳои аз ҷониби ӯ омӯхташаванда мавзӯи ғаёлияти он мебошанд. Дар кори И.С. Якиманская [170, с. 176] хусусиятҳои гуногуни ғаёлияте, ки ба навъи муайяни он хосанд, ишора шудаанд:

- ғаёлият нишонаи хоси муносибати инсонӣ ба олам ҳисобида мешавад;
- ғаёлият низомро дар кулл ҳамаҷун муносибатҳои субъект→субъектӣ ва объект→субъектӣ тавсиф медиҳад;
- ғаёлият доимо предмет ва объект ҳисоб меёбад
- ғаёлият системаи универсалӣ буда, шахсиятро ташаккул дода метавонад;
- ҷараёни ғайритабиест, ки ба шӯҳҳои сертарафи ҷараёнҳои табиӣ ва илмию табиӣ дохил мешаванд;
- аз сохтори ҳалқавӣ (занҷири сарбаста) иборат аст;
- эҳтимолияти ҳадафмандии озод;
- на бо вазифаҳои биологӣ, балки бо барномаҳои ташаккулёфтаи иҷтимоию фарҳангӣ муайян мешавад.

Ба назарияи умумии ғаёлият тақя намуда, мо ба он ҳуқуқ дорем чунин шуморем, ки ғаёлият ядрои раванди таълим аз он ҷумла, биология мебошад. Инсоният бе ғаёлияти таҳсилӣ арзи ҳастӣ карда наметавонад, бидуни он интиқоли малакаҳо аз насл ба насл ба амал меояд.

Раванди таълим зарурати чунин методҳои ғаёлиятро тақозо менамояд, ки дар онҳо як қисм таълимдиҳанда барои интиқоли таҷриба масъул буда, қисми дигар – таълимгиранда, дар ноилшавӣ ба таҷрибаи ҷамъиятӣ, дигаргунсозии он ба дастоварди инфиродии масъул мебошад. Ҳарду ҷузъи қор дар ҷараёни таълим мавҷуданд ва зарурияти онҳо дар он аст, ки моҳияти ҷараёни таълимро ташкил медиҳад.

Фаъолнокии маърифатӣ чун махсусияти шахсияти дар кори мустақилонаи тадқиқотии субъектҳои таълим зоҳир мегардад.

Чунончи фаъолият нишон медиҳад, ки фаъолияти назариявии фикрӣ ва амалӣ дар ягонагӣ ҷараён мегирад. Фаъолияти маърифатӣ дар давраҳои гуногуни ҳаёту фаъолияти одамон, дар робитаи мутақобилаи ҷамъиятии таълимгирандагон, дар дилхоҳ намуди кор ба воситаи фаъолияти ба воситаи фаъолияти гуногуни инкомпазиршаванда зимни таълими фанҳо, хусусан, биология, ки ҳаллу фасли масали таҳқиқот, балоихагирӣ ва ҳ.ғ.-ро дар бар мегирад, татбиқ меёбад. Инсон узви ҷомеа ва табиат ҳисоб ва фаъолияти маърифатӣ- таълимӣ, ки фаъолияти худ инсон мебошад, дар ҷараёни омӯзиш амалӣ мегардад.

Технологияҳои инноватсионие, ки аз тарафи омӯзгорон корбурдашуда ба субъектҳои педагогӣ имконияти ҳастиро ба вучуд меоранд. Таълимгирандагон дар касбинтиҳобкунӣ саъю кӯшиш ба харҷ медиҳанд, бинобар ин, дар мундариҷа ва таркиботи кори таълимӣ гузаштан аз тағйироти миқдорӣ ба тағйироти сифатӣ ҷараён мегирад. Моҳият ва махсусияти масоили таълимӣ аввалин нишондиҳандаи самаранок ширкат варзидани хонандагон дар ба нақшагирии вазъияти проблемавӣ мебошад. Барои таълимгирандагон масъалае, ки сабабгори пайдошавии саволҳо намегардад, диққатҷалбкунанда намебошад.

Аз ин рӯ, омӯзгорон дар дарсҳои таълимии ҳеш ягон ҳел ваъияти таълимии проблемавино бо маҳорати калон эҷод кунанд.

Омӯзгор ӯҳдадор аст, ки фаъолияти фикрию нутқии таълимгирандагон, сермахсул ва натиҷанок гардонидани ин фаъолиятро ташаккул диҳанд, раванди таълиму тарбияро арзишнок намояд. Аммо сестемаи ғайрифаволи ҳоло мавҷудаи таълим фаъолияти маърифатии таълимгирандагонро рушд намедиҳад, чунки гӯё фаъолияти маърифатӣ дар хонандагоне, ки дар синфҳои болоӣ таҳсил мекунанд, рушд ёфтааст, дар сатҳи баланд қарор гирифтааст. Вале дар синф шогирдон, шахсони дорои маҳоратҳо принципҳо ва назарҳои гуногун қарор гирифта, барои ҳар як шахсияти алоҳида сифати

психологӣ ва маънавии худ, шавқу ҳавасҳои худ, биниши воқеияти худ хос мебошанд.

Ҳангоми дида баромадани мафҳуми «*фаъолият*» дар асоси ҷанбаи назариявии он равоношиносон фаъолияти маърифатиро аз фаъолияти таълимӣ фарқ гузоштаанд.

Назар ба «*фаъолияти маърифатӣ*» доираи истифодаи «*фаъолияти таълимӣ*» васеътар аст, зеро фаъолияти таълимӣ аз нуқтаи назари фаъолияти таълимгиранда ва фаъолияти таълимдиханда баррасӣ мешавад.

Фаъолияти таълимгиранда то дараҷаи зиёд бо мафҳуми «*фаъолияти таълимӣ*» тавсиф меёбад. Маҳз маърифати олам дар натиҷаи ҳар гуна фаъолияти инсон сурат мегирад. Ба сифати фаъолияти маърифатӣ фаъолиятро меноманд, ки ба азхудкунии донишҳо, методҳо ва қобилиятҳои нав нигаронида шудааст.

Фаъолияти маърифатӣ дар тақвият додани дарку андарёфти воқеияти атроф, дар аз нав ба вучуд овардани сифати ашъҳои нав ба воситаи системаи хоссае, ки аз тарафи таълимгирандагон эҷод мегардад, инъикос меёбад. Фаъолияти маърифатӣ як қисми ҷараёни таълим буда, ҳамкориҳои системанокро мақсаднокӣ субъектҳои таълимро дар назар дорад. Тавассути ин намуди фаъолият таълимгирандагон донишу усулҳои нави фаъолиятро азхуд мекунанд.

Фаъолияти маърифатӣ тибқи ҳулосаҳои Ҷавқулзикр, фаъолияти барои ҷомеа аҳамиятнок мебошад. Инчунин, он фаъолияти дастаҷамъона, методи ҳамкориҳои хонанда ва омӯзгор буда, аз равандҳои маърифатӣ ва иҷтимоишавии насли наврас иборат мебошад.

Мо бо таърифи Е.В. Коротаева дар хусуси он, ки фаъолияти маърифатӣ ҷараёни дутарафа, робитаҳои дутарафа мебошад, ҳамфикрем. Аз як тараф омӯзгор худро ташаккул медиҳад ва татбиқ месозад, аз тарафи дигар бо ин роҳ фаъолияти маърифатии таълимгирандагонро ташкил мекунад. Саъю кӯшишҳои омӯзгор ба он мерасонад, ки фаъолнокии таълимгиранда, ки

хоссагиҳои худро дораду аз тарафи омӯзгор ташкил карда мешавад, ба ғаёлнокии шахсии ӯ табдил меёбад. [78, с. 146].

Ҳамин тариқ, мо ба хулосае омадем, ки ғаёлноки ва ғаёлноксозиро, ки гуногунмаънианд аз мадди назари худ дур накунем.

Ташаббускорӣ – ҳолатест, ки ин на танҳо кордонии шахсият, балки аз вижагиҳои кори ӯ вобастагӣ дорад ва дар он хоссагиҳо мундариҷаи кор ва ақидаи ҳуди таълимгиранда, инчунин хоҳиши равонасозии саъю талошҳои иродавӣ ва маънавии худ ба ноилшавӣ, ба ҳадафҳои раванди таълимию маърифатӣ ошкор мешаванд [78].

Ҷаёлноқшавӣ таъсири беруна ба объект мебошад, ки рушдҳои ғайратмандии онро таъмин менамояд [78].

Дар раванди ғаёлияти маърифатӣ ба баланд гардидани дараҷаи ғаёлнокии шахсият, рушди ғаёлнокии маърифатӣ, ки аз берун ба шахсият таъсир мерасонад, мусоидат менамояд.

Олимони сершуморе ҷанбаҳои гуногуни рушди ғаёлнокии маърифатиро таҳқиқ кардаанд. П.И. Пидкасистий [109, с. 184], Ҷ. Шарифзода [161, с. 176] ва дигарон масъалаҳои ташкилии ғаёлияти маърифатии мустақилонаро мавриди омӯзиш қарор додаанд; аз ҷониби онҳо ва дигарон рушд ва ташкили ғаёлияти маърифатии самти эҷодию ҷустуҷӯи мавриди омӯзиш қарор гирифтааст; К. Абдурахимзода [1, с. 70] У. Зубайдов [52, с. 125] С. Холназаров [155, с. 222] дар ҷараёни таҳқиқоти хеш исбот кардаанд, ки барои болоравии сатҳи донишу маҳорат ва малақаҳои таълимгирандагон инкишофҳои хонандагон дар ҷараёни таълим зарур аст; Ҷ. Шарифзода [161], Г.И. Шукина [166, с. 160] ва дигарон ташаккули майлу рағбатҳои маърифатии хонандагонро дар ҷанбаи умумии дидактикӣ баррасӣ кардаанд Қ.Б. Қодиров [69, с. 134] ва Е.В. Коротяева [79, с. 156-159] усул ва методҳои оқилонаи ғаёлияти маърифатии хонандагонро таҳия намуда, онҳоро дар амалияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷорӣ намуданд.

Дидактҳо қайд мекунанд, ки рушди ғаёлияти маърифатӣ аз хонандагон дараҷаи зарурии ғаёлноқӣ риоя кардани шароити муайяншуда, ки аз

педагогҳо тақмили усули таълимиро талаб дорад [79]. Барои рушди фаъолнокии хонандагон шаклҳои мақсадноки фаъолияти маърифатӣ, ҳамбастагии методҳои умумӣ ва инфиродии кор, рушди ваҷҳҳои ботинӣ ба таълим зарур аст.

Ба ақидаи Е.В. Коротаева вобаста аз дараҷаи сифатҳои психологию педагогии хонандагон дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дараҷаҳои зерини фаъолияти маърифатӣ ҳузур дошта метавонанд:

- а) муносибати фаъол ба фаъолияти маърифатӣ (дарки бошууронаи мавод, иҷрои кор бо майли том, тамоил ба кори мустақилона);
- б) сатҳи фаъолнокии иҷроӣ (вақте ки зарурати омӯхтани мавод ба вучуд меояд, хонандагон онро тавассути чунин методҳо ва дар он ҳаҷме меомӯзанд, ки чӣ қадар омӯзгор интизор аст);
- в) сатҳи сифрӣ (хонандагон аз фаъолияти таҳсилӣ рӯй мегардонанд; онҳо бефаъолиятанд, барои онҳо фишор аз ҷониби омӯзгор зарур аст);
- г) сатҳи нисбатан баланд (майлу рағбат танҳо дар вазъиятҳои мушаххасе пайдо мешавад, ки бо мазмуни ҷолиби маводи таълимӣ ё шаклҳои хоси мавод алоқаманданд);
- д) сатҳи эҷодӣ (ин метод муносибати хос, ғайристандартӣ худро ба мавод зоҳир мекунад).

Ташаббускории хонанда дар тамоми раванди ташаккули шахсият шакл гирифта, онро ҳамроҳӣ мекунад. Тағйироти назаррас дар фаъолияти хонандагон низ инъикос меёбанд.

Замони ҳозира рушди фаъолнокӣ, эҷодкорӣ, ташаббускорӣ, мутақилиятнокиро дар кори таълимӣ талаб мекунад, ба муқаррарсозии концепсияи тақмилдиҳии қараёни таълими тамоми ҷанҳо, аз ҷумла, ҷанми биология мусоидат менамоянд.

Фаъолияти рушдбандаи таҳсилу маърифатӣ ба афзоиши натиҷанокии раванди таҳсилотӣ мусоидат намуда, ташаббусҳои эҷодиро дар фаъолияти таълими маърифатӣ ташаккул дода, ҳастагии педагогҳо ва хонандагонро қишри меҳнат.

Эҷодкорӣ бо ғаёлноқӣ робитаи мутақобила дорад – вақте ки инсон созандакорӣ мекунад, он гоҳ натиҷаҳои беҳтарини меҳнат ба вучуд омада, ҳолати физиологӣ ва психикий он такмил меёбад.

Дар ин ҷо гузаронидани таҳлили таҳаввули масъаларо доир ба рушди ғаёлияти маърифатӣ дар хонандагон зарур мешуморем. Дар аксари ҳолатҳо он аз мавқеи ғаёлияти одии маърифатӣ ва ғаёлнокии маърифатӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Се категорияи асосиро ҷудо кардан мумкин аст, ки дар асоси онҳо мутафаккирони машҳури соҳаи педагогика дар тури таърихи инсоният ғаёлияти маърифатиро омӯхтаанд.

Арасту, Архити Тарентӣ, Афлотун ва Суқрот, ки мутафаккирони бузурги Юнони Қадим буданд, ҷуқуру пурра аз худ кардани донишҳоро нишон доданд ва онҳо ба консепсияи яқум асос гузоштаанд. Дар асоси донишҳои замониҳои хеш онҳо ба ҳулосае омаданд, ки барои инкишофдиҳии шахсият ғаёлияти маърифатиро бояд рушду малақаҳои шахсиятро ташаккул дод.

Ақидаи мутафаккирони Юнони Қадимро Томас Мор, Томазо Кампанелла, Фарансуа Рабле идома дода, дар марҳалаи қориазёдкинӣ, қолабӣ ва схоластика ба рушди ҳаматарафаи шахсияти ғаёлноқ, тафаккури интиқодидошта даъват мекарданд. Барои рушд додани сифатҳои мазкур ба ҳуди онҳо пешниҳод карда мешуд, ки роҳи ҳудро интиҳоб кунанд, мустақилона донишҳои навро касб намоянд.

Нуқтаи назари мазкурро К.Д. Ушинский, Г.С. Сковорода, Жан Жак Руссо, Ян Амос Коменский, А. Дистервег ва дигарон ҷонибдорӣ карда, дар муҳокимаҳои педагогии онҳо мавриди тавваҷҷуҳ қарор гирифтанд. Конспесияҳо ва таълимоти аз ҷониби ин олимони дар бораи таълим ва тарбия таҳияшуда принсипи мустақилият ва рушди ғаёлнокии таълимгирандаро ба яке аз принсипҳои муҳими дидактика мубаддал гардониданд.

Асосгузори консепсияи дуҷумӣ, ки онро консепсияи дидактикию методологӣ низ номидан мумкин аст, Ян Амос Коменский мебошад. Моҳияти консепсияи мазкур аз таҳияи методҳои амалию ташкилӣ доир ба

чалби таълимгирандагон ба рушди фаъолияти фаъоли маърифатӣ иборат мебошад. Ӯ таҳлили назариявии тадрис – фаъолияти омӯзгорро пешниҳод кард, ки ба чалби таълимгирандагон ба раванди маърифатӣ нигаронида шудааст. Ин концепсия дар давоми якчанд садсолаҳо ташаккул ёфта, натиҷаҳои мусбати амалӣ медиҳад.

Концепсияи дидактикию методологӣ фаъолоне дар замони муосир низ рушд ёфта истодааст. Ба ҷонибҳои заифи концепсияи мазкур таҳлили ба таври нокифоя амиқи фаъолияти таълимгирандаро нисбат додан мумкин аст.

Моҳияти концепсияи сеюм аз он иборат аст, ки фанни таҳқиқот худи фаъолияти эҷодии хонандагон, хусусиятҳои фаъоли онҳо мебошад. Саволе ба миён меояд – раванди маърифатӣ чӣ тавр сурат мегирад? Ба саволи мазкур ҳадафи асосии концепсияи дидактикию психологӣ ҷавоб медиҳад, яъне: фаъолияти таълимгирандагонро фаъолнок кардан зарур аст. Маорифпарвар ва педагоги бузург Константин Дмитриевич Ушинский аввалин шуда дар масъалаи мазкур ба таҳияи концепсияи мазкур иқдом кард.

Дидактика – ин намуди хоси фаъолият мебошад, ки ба сифати ҷузъи асосии он К.Д. Ушинский мавҷуд будани «*фаъолияти озодро*» дар таълимгирандагон меҳисобид. Чӣ тавр раванди маърифатиро бояд фаъолнок кард, чӣ тавр омӯзишро озод кард К.Д. Ушинский ин масъалаҳоро ҳаллу фасл намуда, лаҳзаҳои психологӣ ва объективии мантиқии маърифатро мавриди таҳлил қарор медиҳад [210, с. 527-530].

Дар қорҳои илмии педагогҳо ва психологҳои намоён М. Лутфулозода [96, с. 147], Б.Т. Лихач [92, с. 10-19], Т.С. Назарова [104, с. 23-25], Ф. Шафирзода [162, с. 115], ва дигарон ишора карда мешавад, ки дар марҳилаи муосири рушди афкори педагогӣ таваҷҷуҳи асосӣ бояд ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар таълимгирандагон зоҳир карда шавад.

Нақши мустаҳкамкунандаи илм дар эҷодиёт ва истеҳсолот омили муҳими фаъолияти маърифатии таълимгирандагон ҳисоб меёбад. Миқдори кормандоне, ки дар фаъолияти хеш аз илм истифода мебаранду қорҳои озмоишӣ ва таҳқиқотро меғузaronанд. Донишҳои амиқ, мавҷудияти

донишҳои васеъ, маҳорату малакаҳои тафаккури интиқодӣ, мустақилона эҷодкунӣ барои толибилмон лозиманд.

Омилҳои дигар низ (иҷтимоӣ-маънавӣ-истеҳсолӣ) худро ошкор намуда, ба муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ таъсири худро мерасонанд. Омилҳои мазкур дар афзоиш талаботи барномаи таълимӣ ва нақшаҳои таълимии соҳаи маорифи ҷумҳурӣ ифода ёфт. Ҳоло барои пурзӯрсозии сифати таълим методҳои корбурд мегарданд, ки қаблан дар илм мавриди истифода қарор дошт.

Аз ин лиҳоз, омӯзгорон ба таълими проблемавӣ гузаштанд; ба усули таҳаввулотӣ дар МТМУ, ки аз онҳо ба солҳои 20-уми асри XX дар МТМУ-ҳо хеле васеъ корбурд мекарданд, диққати калон медиҳад.

Дар таҳқиқоти дидактикӣ, ки солҳои 60-уми қарни гузашта гузаронида шудаанд, норасоии зиёде аён гардидаанд ва онҳо ба таҷрибаи ташаккул додани фаъолияти ақлонӣ ва фаъолнокии маърифатии хонандагон таъсири номатлуб мерасонанд. Дар миқдори зиёди номукаммалиҳои анъанавӣ ошкор карда шуда ба амалия таъсири ғайримусбат расонида, ба ҳалли масъалаҳо доир ба ташаккули фаъолияти фикрӣ ва фаъолнокии маърифатии хонандагон таъсири манфӣ мерасониданд. Дар раванди таълимӣ амалан фарқгузориҳои синну солӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифт ва бе татбиқи пайдарпайи он барканорсозии «бефарзандӣ» дар педагогика баргузор намегардид. Дар дидактика мақоми пешбарро зехнии финалӣ дошт (дар раванди таълим нақши ҳиссиёт, эҳсосот, таҳайюлот ночиз буд) кори тимсоли ақлонӣ табдилгардонии донишҳо ба ақидаи шахсӣ ва ғайра аён карда мешуд.

Тавре баъзе педагогҳо ақида доранд, камбудии асосии раванди таълиме, ки рушди фаъолнокии таълимгирандагон ва майлу рағбатҳои маърифатии онҳоро зимни азхудкунии донишҳо ҳалалдор месозад, арзёбии нокифояи омили эҳсосотӣ мебошад.

Дар сохтори истифодаи омили эҳсосотии хонандагон ба таълим таҷрибаи омӯзгор В.Ф. Шаталов мавриди таваҷҷуҳи муайян мебошад. Ӯ ба эҳсосот ва вачҳҳо дар раванди таълим таваҷҷуҳи калон зоҳир мекард. Низоми

принсипҳои дидактикӣ, ки дар оғози солҳои 80-уми садсолаи гузашта пешниҳод ва далелнок карда шуд, принсипи муҳити мусбати эҳсосоти таълимро дар бар мегирад.

Таваҷҷуҳи амиқ ба хонанда, ба шахсияти ташаккулёбандаи ӯ бо зарурати тақвияти робитаи таълим бо ҳаёт, бо малакаҳои меҳнатӣ, шахсии таълимгирандагон ба миён омадааст. Ин инчунин боиси зарур будани дарку аңдарёфти муносибати фарқгузоранда ба таълим ва принсипи фардисозии хонандагон шуд. Аз солҳои 70-уми асри XX шурӯъ карда, тафриқагузорӣ ва инфиродисозӣ барои дар таълимгирандагон рушд додани эҷодкорӣ ва ғайолияти мустақилонаи маърифатӣ дар чараёни таълими ҳамаи фанҳо, аз ҷумла, биология омӯхта шудаанд.

Фарқгузорӣ ва фардисозии раванди таълим дар чараёни омӯзиши биология (барномасозии мошинӣ ва ғайримошинӣ, корбурди масъалаҳои инфиродӣ ва тафриқавӣ аз ҷониби таълимгирандагон ба воситаи ғайолияте, ки вижагиҳои кори маърифатнокӣ ва сатҳи донишу малакаҳо, тестиронӣ ва ғайраҳоро ба назар мегиранд) татбиқ гардида, маънои назаррасро низ дар ҳалли ҷунин масъалаи мубрам ҳамчун коҳиш додани ба соли дигар мондан ва қафомонии хонандагон доро буд.

Дар раванди педагогӣ сохтори ғайолияти хонандагон бо барномаҳои таълимӣ ба танзим дароварда мешаванд. Дар баробари ин, муҳим он низ аст, ки ҷӣ тавр хонандагон сохтори мазкурро азхуд карда, донишҳо ва маҳоратҳои худро васеъ мекунанд.

Бо мақсади афзудани ғайолнокии маърифатии таълимгирандагон ба сохтори он таъғироту иловаҳо ворид мегардад ва асоси онро ҳамкориҳои таълимгирандагон зимни азхудкунии маводи таълимӣ ташкил медиҳанд. Ба ин сохтори таълими инноватсионии аз ҷониби М.И. Лукянова [5, с. 26-32] таҳияшуда ҳамроҳ мешавад, ки дар вазъи ғайолияти муштараки пурмахсули омӯзгор бо хонанда асос ёфтааст. Ба андешаи аксари омӯзгорони навоар барои баланд бардоштани сифати таълим истифодаи методу усулҳои интерактивӣ зарур аст.

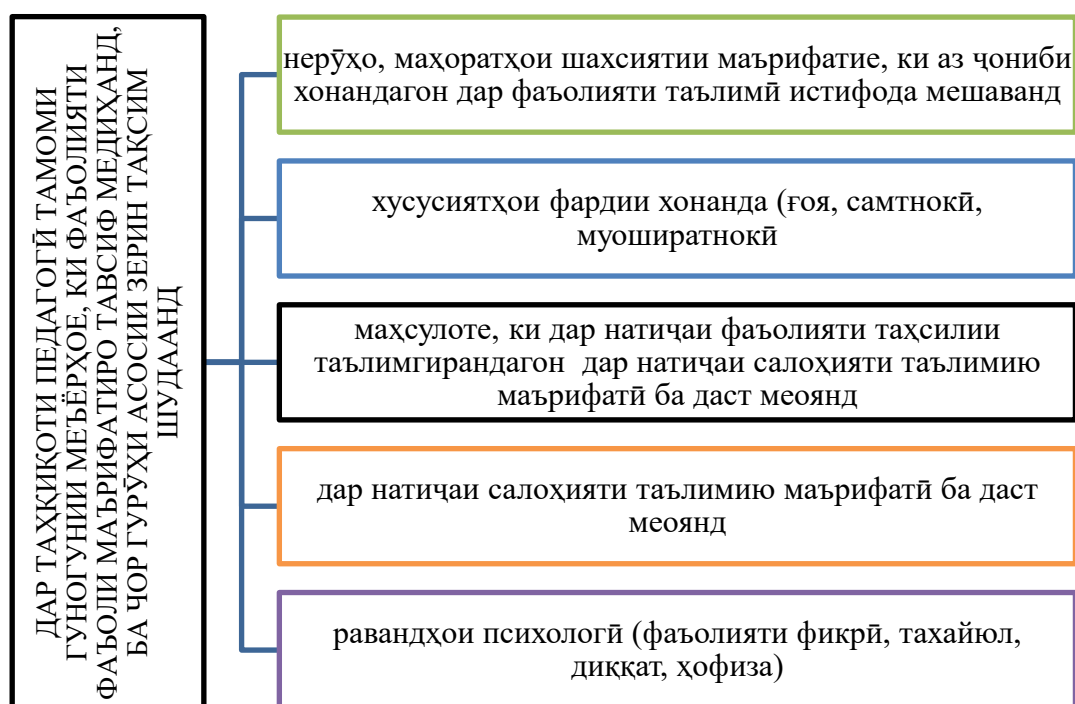
Тибқи маълумоти мавҷуда, дар педагогика инкишофи фаъолияти маърифатии таълимгирандагон масъалаи хеле муҳим ҳисоб меравад.

Таҳти рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими равиявӣ мо таъсироти мақсадноки берунаро ба хонандагон дар раванди таълими равиявӣ мефаҳмем, ки ба такмили огоҳмандии таълимию маърифатӣ нигаронида шудааст.

Дар адабиёти фалсафӣ ва психологию педагогӣ маҷмӯи муқарраршуда ва возеҳи меъёрҳое, ки фаъолияти маърифатии хонандагонро тавсиф медиҳанд, вучуд надорад. Ба масъалаи муайянсозии нишондиҳандаҳои возеҳи микдорие, ки фаъолияти маърифатии таълимгирандагонро тавсиф медиҳанд, дар таҳқиқоти педагогҳо ва манбаъҳои адабиётӣ тавачҷуҳи нокифоя зоҳир карда шудааст.

Мусаллам аст, ки дар пояи нерӯҳо, маҳоратҳо равандҳои зехнӣ гузошта шудаанд, ки таҳқиқи онҳо салоҳияти психология, ва на дидактика, мебошад. Дар натиҷаи ин, аз нуқтаи назари мо, меъёри натиҷаноктар маҳсули салоҳияти таълимию маърифатӣ, яъне фаъолияти таълимӣ мебошад.

Мафҳумҳои «салоҳиянокӣ» ва «салоҳият»-ро дида мебароем. Дар амалия ва назарияи педагогӣ муносибатҳои гуногун ба кушода додани моҳияти истилоҳоти «салоҳиянокӣ» ва «салоҳият» таҳия шудаанд. Ин истилоҳот шарҳи гуногун доранд. Фарҳанги вожаҳои хориҷӣ калимаи «Салоҳият»-ро чун вақолати ягон нафар ё масъалае, ки ягон созмону муассиса ва ғайра ҳаллу фасл менамояд, тафсир мекунад.

Расми 1. – Амсилаи таҳқиқотҳои педагогӣ

Competence (англ.) – қобилият (салоҳият); *competere* – коромад, мутобиқат кардан, *competent* (франс.) – ваколатдор, босалоҳият; *competent* (лот.) – қобил, мувофиқ мебошад [71].

С.Е. Шишов дар кори худ [164, с. 30-34] таърифи салоҳиятро ҳамчун қобилияти умумие шарҳ медиҳад, ки дар малақаҳо, донишҳо, арзишҳо, саъю талошҳо, ки ба тӯфайли таълим касб шудаанд, асос ёфтаанд.

Маҳорату малакаи якҷоя ҳал кардани ин ё он масъаларо, ки дар ҳаёт ба вучуд меояд, босалоҳиятнокӣ меноманд. [71].

Дар хатмкунандагони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ маҳорату малақаҳои эҷодкории шахсӣ, бояд ба вучуд ояд ва он босалоҳиятнокии асосӣ ном дорад.

Босалоҳиятнокии таҳсилотӣ маҳорати малакаи таълимгирандагон барои амалигардонии фаъолияти маърифатӣ ҳисоб меёбад. [71].

Босалоҳиятнокӣ – ин маҳорату малакаи якҷояи таълимгирандагон дар ҳаллу ҷалби масоили ғайрианъанавӣ, ки дар машғулиятҳои таълими ҳосил мешаванд.

Ба андешаи педагоги варзидаи тоҷик М. Лутфуллозода дар кори худ [97, с. 258] «босалоҳиятнокӣ» ва «босалоҳият», аз тарафи педагогҳои тоҷик ба

сифати муродиф истифода мешаванд, бояд фарқгузори карда шаванд. М. Лутфуллоев чунин ақида дорад, ки салоҳият – ин маҷмӯи сифатҳои бо ҳамдигар алоқаманди инсон (усули фаъолият, донишҳо, малакаҳо ва маҳоратҳо) мебошанд, ки ба равандро ва мавзӯҳои муайян дода шуда, заруранд, то ки шахсият тавонад нисбати онҳо пурмахсул ва босифат амал кунад. Ӯ инчунин маънои салоҳиятнокиро муайян сохта, чунин мешуморад, ки ин аз ҷониби шахсият азхуд кардани салоҳияти дахлдоре мебошад, ки муносибати шахсиятро ба мавзӯи фаъолият дар бар мегирад [2-М].

Ба мафҳуми босалоҳиятнокии таълимию маърифатӣ маҷмӯи салоҳиятҳои хонанда ҳангоми иҷрои фаъолияти маърифатӣ ва мустақилона шомил аст, ки ҷузъҳои фаъолияти мантиқӣ, умумитаҳсилро, ки бо объектҳои воқеии маърифатӣ муқоиса карда шудааст, дар бар мегирад. Чунин сифатҳо, амсилаи банақшагирӣ, рефлексия, ҳудудзёбӣ, таҳлил ва ғайраҳо дар фаъолияти маърифатӣ ба вуҷуд меояд. Ҳангоми омӯختани мавзӯҳои гуногуни таълимӣ дар ҷараёни фаъолияти маърифатӣ маҳорати касби эҷодкоронаи донишхоро ёд мегиранд. Ҳаллу фасли масъалаҳо тавассути усули эвристикӣ дар вазъияти проблемавӣ ҷараён мегирад.

Инкишофи маҳорату малакаи корбурди самараноки истеъдоди умумитаълимӣ босалоҳиятнокии таълимӣ-маърифатии таълимгирандагон мебошад. Ин Босалоҳиятнокӣ ҳангоми ҳалли мустақилонаи масъалаҳои гуногун дар фаъолияти таълимӣ зарурият пайдо мекунад.

Барои хонандагон зарур аст вазифа на танҳо доир ба омӯзиши асосҳои химия, биология, физика, равонагардид, балки ба сайқал додани азхудкунии фанни таълимӣ мусоидат намояд. Чунки танҳо доништан самаранок нест, балки тақмили механизми азхудкунӣ, эҷодкорӣ корбурди донишҳо муҳим аст.

Қаблан таъкид гардид, ки барои рушди фаъолияти маърифатӣ баҳисобгирии вижаҳои инфиродии таълимгирандагон қобилияту истеъдоди ӯ ҳатмист ва ин муносибати инфиродиро нисбати таълимгиранда талаб мекунад.

Муҳаққиқони муосири рус низ бо рушди фаъолияти маърифатӣ ва муносибати субъективӣ ба он машғуланд. Аз ҷумла, корҳои Н.О. Викулова [24, с. 42], Е.С. Дубинчук [45, с. 104], Е.В. Киселева [65, с. 19], В.В. Коробкова [77, с. 25], О.В. Лукяшко [95, с. 24], А.А. Малахов [100, с. 19] дар бораи он гувоҳӣ медиҳанд, ки вазифаи мазкур дар айни замон низ мубрам мебошад.

О.В. Лукяшко рушди фаъолияти маърифатиро бо истифодаи қарорҳои инноватсионӣ дар таълим баррасӣ мекунад [1-М]. Муаллиф масъалаи мазкурро зимни таълими илмҳои инсоншиносӣ ба хонандагон матраҳ мекунад. Ў чунин мешуморад, ки инноватсияҳои таълимӣ, муносибати шахсият – меҳвар ва ҳамкориҳои педагогӣ шароити педагогие мебошанд, ки барои рушди фаъолияти маърифатӣ заруранд. О.В. Лукяшко рушди мустақилиятро ба сифати шакли олии раванди таълим баррасӣ мекунад, ки зимни он хонандагон дар азхудкунии малакаҳо, қобилиятҳо, касби донишҳо – ҳамчун натиҷаи асосии таълими шахсият – меҳвар фаъолнокиро зоҳир мекунанд [95].

Дар таҳқиқоти Н.Л. Древнитская барои фардисозии таълим дар синфҳои равиявӣ шароити зерини педагогӣ пешниҳод гардидаанд. Ин ҳолатҳои босуботе мебошанд, ки хусусият ва раванди иҷрошавии раванди мазкурро муайян карда, дар касби натиҷаҳои ба ҳадди аксар баланди фардисозии таълим, ки дар талаботи муҳити таҳсилотӣ ифода ёфтаанд, бодикқат гардидаанд [44, с. 21].

Н.С. Костин дар кори худ таърифи майлу рағбати маърифатиро ба тариқи зайл додааст [80, с. 29]. Ў чунин ақида дорад, ки майлу рағбати маърифатӣ муносибати мусбат, эҳсосотию ҷустуҷӯии хонандагон ба ашё ва падидаҳои воқеияти атроф буда, ба маърифати онҳо мусоидат намуда, дар фаъолияти маърифатӣ зоҳир шуда, вачҳҳои он мебошад.

А.А. Дикая чунин мешуморад, ки фаъолияти маърифатии хонандагонро бо истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ фаъолнок сохтан зарур аст [39, с. 179].

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳқиқоти педагогӣ нишон дода шудааст, ки масъалаи рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагон дар сохтори таълими равиявӣ ба таври кифоя мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст.

Пеш аз он, ки бевосита масъалаи дар назди худ гузошташударо мавриди таҳқиқ қарор диҳем, зарур аст, ки таҳлили муфассали низоми таълими равиявӣ гузаронида шавад.

Пештар кайд шуда буд, ки рушди фаъолияти маърифатиро бояд бо назардошти қобилиятҳои инфиродӣ ва сифатҳои шахсии хонанда гузаронидан зарур аст, яъне барои ҳар як хонанда муносибати фардӣ зарур аст.

Тарҳрезии барномаҳои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва нақшаҳои таълимӣ барои хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯйи равияҳо мутобиқи саъю талош ва майлу рағбатҳои хонандагон, бо назардошти сифатҳои фардии онҳо иҷро карда мешавад. Хонандагон таҳсилоти миёнаи умумиро мутобиқи нақшаҳои маъмулии таълимӣ доир ба ҳамаи фанҳо касб намуда, инчунин метавонанд донишҳои амиқро доир ба асосҳои илм дар соҳаи ихтисоси интихобшуда азхуд кунанд. Таваҷҷуҳи калон дар тадриси фанҳои равиявӣ бодикқат карда мешавад. Гузариш ба таълими равиявӣ маҳз дар синфҳои болоӣ амалӣ карда мешавад [6-M; 2-M].

Таълими равиявӣ ба интиҳоби касби хонандагон мусоидат намуда, ба хонандагон барои бомуваффақият азхуд кардани донишҳо кӯмак карда, ба фаъолияти маърифатӣ, инчунин оморасозии хонандагон ба фаъолияти ояндаи касбӣ мусоидат менамояд. Ҳамин тариқ, ҳар қадар хонандагон дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо интиҳоби касб муайян шаванд, ҳамон қадар эҳтимолияти бештар вучуд дорад, ки ҷомеа дар оянда мутахассиси эҷодкор ва соҳибкасби хубро ба даст меорад.

Ҳамаи ин имкон медиҳад натиҷагирӣ кард, ки муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии муосир бояд саъй кунад, ки ба талаботи ҷомеаи муосир ҷавобгӯ бошад. Таҳсилоти самарабахш олооти маърифат ва ислоҳоти воқеият

буда, оmodасозии хонандагонеро имкон медихад, ки метавонанд самтнокии асосӣ ва дурнамоҳои тағйири хусусияти ҳаёти шахсиро ба назар гиранд.

Ҷоиз аст, ки таърифи мафҳумҳои «таълими равиявӣ» ва «*муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ*» дода шавад.

Таълими равиявӣ воситаи фардисозӣ ва фаркгузориҳои раванди таълимӣ буда, имкон медихад, то ки мазмун, сохтор ва ташкили раванди таълим тағйир дода шуда, майлу рағбатҳо, маҳоратҳо ва малакаҳои хонандагон ба назар гирифта шуда, пешзаминаҳо барои таълими хонандагони синфҳои болоӣ мутобиқан бо мақсадҳои онҳо нисбати идомаи таҳсилот ва майлу рағбатҳои касбӣ ташаккул дода шаванд. Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ объекти амалисозии ҳадафи мазкур мебошад.

Дар ин робита, аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи нақшаи нави таълимӣ барои гузариш ба таълими равиявӣ ҳадафҳои зерин ба қайд гирифта шудаанд:

- таъмин кардани алоқаи дутарафа байни МТМУ ва МТОК, яъне босифат тайёр кардани хатмкунандагони МТМУ барои дохил шудан ба МТОК;
- фароҳам овардани шароити мусоид барои чуқуртар омӯхтани фанҳои таълимӣ аз рӯи равиявӣ;
- ба вучуд овардани имкониятҳо барои тафриқагузориҳои ҷараёни таълимӣ хатмкунандагон, барои барномаҳои эҳтимолии инфиродии таълимӣ;
- мусоидатнамоӣ ва дасстрасӣ ба таълими арзишнок бо таъки ба хусусиятҳои инфиродӣ-психологиҳои таълимгирандагон.

Дар консепсияи таълими равиявӣ марҳилаҳои асосии таълим муайян карда шудаанд:

Марҳилаи 1 – пропедевтикӣ – дар давоми ин марҳила ба омӯзгор зарур аст, ки дархостҳои таҳсилоти хонандагонро ошкор кунад (нисбати хонандагони синфҳои 8^{-a} ба кор бурда мешавад).

Марҳилаи 2 – асосӣ – дар марҳилаи мазкур амалисозии намудҳои фаъолияти таҳсилотӣ сурат мегирад, ки дар муассисаи таҳсилоти миёнаи

умумии равиявӣ талаб карда мешаванд, инчунин қарорҳо дар вазъиятҳои гуногуни таҳсилотӣ (нисбати хонандагони синфҳои 9) қабул карда мешаванд.

Марҳилаи 3 – хотимавӣ – дар он омодагии хонандагон барои бошууруна қабул кардани қарори таҳсил аз рӯи равия арзёбӣ карда мешавад (дар охири синфи 9).

Барои истифодаи амалии таълими равиявӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ воситаи асосӣ нақшаи появии таълим (НПТ) мебошад, ки бо қарори коллегияи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.08.2015, №191 тасдиқ шудааст. НПТ ба эҷоди таркибҳои курсҳои гуногуни таълимӣ, низоми имконпазир ва фарқгузори барномаҳои таълим мусоидат менамояд. Низоми таҳияшуда аз навъҳои зерини курсҳо: таҳсилоти миёнаи умумии ҳатми, таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ ва интиҳобӣ иборат мебошад.

Курсҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҳатми дар ҳамаи равияҳои таълим ҳатмӣ буда, рушди умумифарҳангӣ ва таҳсилоти миёнаи умумии хонандагонро таъмин менамоянд.

Курсҳои таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ курсҳои сатҳи пешрафтатар, баландтар буда, дар ҳар як равияи мушаххаси таълим ихтисос, самтнокии таълимро муайян месозанд.

Курсҳои интиҳобӣ курсҳои ҳатмӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ буда, хонандагон метавонанд худашон онҳоро интиҳоб намоянд.

Қисми вариативии НПТ дар асоси муносибатҳои нав ба ташкил ва тарҳрезии курсҳои интиҳобӣ, равиявӣ ва появӣ ташаккул ёфта, он вазифаи муҳими таълим мебошад. Тағйироти суратгиранда дар ташкил ва сохтори таълими муассисаи таҳсилоти миёнаи асосӣ барои хонандагони синфҳои 9: суръатбахшии кори психологию педагогӣ, гароишӣ, иттилоотӣ ва касб-мехвар бо хонандагони синфҳои ҳатмкунанда барои мусоидат намудан ба хонандагон барои муайянсозии онҳо дар бобати ихтисос дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ омӯзгоронро ба таҳияи гузаронидани курсҳои интиҳобии пеш аз равиявӣ ҳадафманд месозанд.

Амалияи бисёрсола ба таври кифоя нишон дод, ки аз синни 15-солагӣ (синну соли наврасии ниҳой) шурӯъ карда, дар низоми таълим зарур аст, ки шароит барои амалисозии майлу рағбатҳо, маҳоратҳо ва нақшаҳои оянда (баъди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ) барои ҳаёт муҳайё карда шаванд. Таҳқиқоти ҷомеашиносӣ собит месозанд, ки шумораи калони хонандагони синфҳои болоӣ (қариб 80%) бо мақсади омӯхтани фанҳои таълимӣ танҳо ба асосҳои онҳо майл мекунанд ва фанҳоеро мавриди омӯзиши чуқур қарор медиҳанд, ки онҳоро чун ихтисоси оянда медонанд. Ба таври дигар, ин равиясозии таълим дар синфҳои болоӣ ба низоми дастурҳои ҳаётии шумораи калони хонандагони синфҳои болоӣ ҷавоб меғӯяд. То синну соли 15-16-солагӣ дар аксари хонандагон самтнокӣ ба омӯзиши фанҳои сайқал меёбад, ки ба онҳо дар қори ояндаи касбӣ заруранд. Дар ин зимн қариб 70-80%-и хонандагон дар охири синфи 9 барномаи қобилияти фаъолияти касбии худро интихоб кардаанд.

Ҳоло дар МТОК-ҳо бо хатмкунандагони МТМУ-ҳо қор мебаранд: онҳоро барои дохилшавӣ ба МТОК махсус тайёр карда мекунанд. Дар МТМУ-ҳо хатмкунандагонро ба тариқи равиявӣ омода намесозанд ва ин алоқаи зичи МТОК ва МТМУ-ро қанда, қурсҳои иловагии шартномавӣ ва репетиторио ба вучуд меорад.

Ба андешаи хатмкунандагони МТМУ, таҳсилоти миёнаи умумии мавҷуда барои бомуваффақият дохил шудан ба МТОК-ҳо ва барои азхудкунии касби оянда қаролат намедиҳад. Танҳо қамтар аз 14%-и посухдиҳандагони синфҳои болоӣ сатҳи муосири касби донишҳо ва хусусиятҳои таҳсилоти миёнаи умумии пурраро раво медонанд.

Ислоҳоти маориф, ки дар солҳои 1915-1916 гузаронида шуда буд, қакони навро ба назарияи таълими равиявӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дод. Тибқи низоми пешниҳодшуда, синфҳои 4-7 гимназия ба се қараён: воқеӣ, нави инсоншиносӣ ва инсоншиносии классикӣ тақсим мешуданд.

Дар соли 1918 Анҷумани I умумироссиягии қормандони соҳаи маориф гузаронида шуд, ки дар он Низомнома дар бораи муассисаи таҳсилоти

миёнаи меҳнати ягона пешниҳод гардид, ки дар он барои хонандагони синфҳои болои равиясозии мазмуни таълимиро пешбинӣ мекард. Барои синфҳои болоӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ се самти таълим-инсоншиносӣ, техникӣ ва табиатшиносию математикӣ ишора шуда буданд.

Дар соли 1934 Шӯрои Комиссарҳои халқии ИҶШС дар якҷоягӣ бо КМ ҲУК(б) «Дар бораи сохтори муассисаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёна дар ИҶШС» қарор қабул кард ва он барномаю нақшаҳои умумитаълимиро дар бар гирифт. Бо вучуди ин, баъди ҷорикунии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии ягона дар тамоми ҳудуди Иттифоқи Советӣ бо мурури замон далели чиддӣ: мавҷуд набудани ягонагӣ байни барномаҳои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии махсусгардонидашуда ошкор гардид, ки дар натиҷаи он олимон-педагогҳо маҷбур буданд, ки ба таври доимӣ ба масъалаҳои фарқгузори равиявӣ дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ муроҷиат намоянд.

Дар соли 1957 аз ҷониби Академияи илмҳои педагогӣ иқдом дар бораи гузаронидани озмоиш қабул шуд, ки гузаронидани фарқгузориро аз рӯйи панҷ самт: инсоншиносӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, физикию математикӣ ва биологию агрономӣ пешбинӣ мекард. Барои тақмили фаъолияти муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҳавасмандии хонандагон ва фарқгузори мазмуни таҳсилот дар соли 1966 ду низом ҷорӣ карда шуданд: таҳсилоти синфҳои 8-10 дар машғулиятҳои факултативӣ ва синфҳо (муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ) бо тадриси амиқ кардашудаи фанҳои алоҳидаи таълимӣ, ки то айни замон бо баъзе тағйирот боқӣ мондаанд.

Дар ИҶШС дар соҳаи 80-90-уми асри XX амсилаҳои нави муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ пайдо мешаванд – ин гимназияҳо ва литсейҳо буданд, ки дар онҳо барои хонандагон омӯзиши амиқи фанҳое гузаронида мешавад, ки барои дохилшавӣ ва таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии интихобшуда заруранд. Инчунин, дар давоми солҳои зиёд муассисаҳои таҳсилоти махсусгардонидашудаи (равиявии) бадеӣ, варзишӣ, мусиқӣ ва дигар вучуд дошта, ташаккул ёфтанд. Ба ин раванди мазкур Қонуни

Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» мусоидат намуд, ки вариативнокӣ ва намудҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилот ва барномаҳои таҳсилотро мустаҳкам намуд.

Бинобар ин, самтгирии ташаккули таълими равиявӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии тоҷик асосан ба стандартҳои ҷаҳонии ташаккули таҳсилот ҷавоб меғӯяд. Ислоҳоти маориф, ки ба таҳқиқи масъалаи фарқгузори равиявии таълим дахл мекунамд, дар айни замон дар аксари кишварҳои мутараққии ҷаҳон сурат мегиранд.

Дар кишварҳои Аврупо (Финляндия, Шветсия, Франция, Норвегия, Дания, Британияи Кабир ва ғ.) хонандагон то синфи шашуми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асосан омодагии барвактиро касб мекунамд. Дар соли ҳафтуми хониш хонанда уҳдадор аст, ки интихоби худро дар роҳи минбаъда муайян кунад. Ба ҳамаи иштирокчиён дар муассисаи таҳсилоти миёнаи асосӣ ду имконияти идома додани таҳсил: академикӣ, ки минбаъд барои дохилшавӣ ба муассисаи таҳсилоти олӣ ва «касбӣ», ки дар он таваҷҷуҳи асосӣ ба фанҳои равиявӣ ва амалӣ зоҳир карда шуда, умуми хонанадгон аз рӯйи нақшаҳои содакардашудаи таълимӣ машғул мешаванд, пешниҳод карда мешавад. Аксари олимон-педагогҳо дар кишварҳои аврупоӣ гузаронидани равиясозии пешакиро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи асосӣ ғайрмақсаднок мешуморанд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ИМА таълими равиявӣ танҳо дар давоми 2-3 соли охири таълим ҷорӣ карда мешавад. Ба хонандагон имконияти интихоби се варианти таълими равиявӣ: умумӣ, академикӣ ва касбӣ пешниҳод карда мешавад, ки дар он омодаасозӣ аз рӯйи касби оянда пешниҳод карда мешавад. Гуногунии фанҳои таҳсилоти таълимӣ дар онҳо дар асоси интихоби курсҳои гуногуни таълимӣ амалӣ карда мешавад. Дар ин ҷо, пеш аз ҳама, ба ҷониби хоҳишот ва дархостҳои падару модар, ки барои фарзандони худ таҳсилоти минбаъдаи равиявиро интихоб мекунамд, самтгирӣ мекунамд.

Таҳлили таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки барои хатмкунандагони МТМУ-ҳо қонуниятҳои фалқулзикро амалӣ гардонидан мумкин аст:

1. Дар ҳамаи кишварҳои мутараққӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таҳсилоти умумӣ равиявӣ мебошад.

2. Таълими равиявӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар давоми ду-се соли таълим ташкил карда мешавад.

3. Теъдоди хатмкунандагони МТМУ, ки таълимро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯйи равия афзалият медоданд, доимо рушд ёфта истодаанд.

4. Шумораи самтгирҳои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ дар кишварҳои гуногун ночиз аст. Масалан, дар Британияи Кабир дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ду намуди гароиши касбӣ – академикӣ ва ғайриакадемикӣ, дар Франция се намуд – гароиши касбии иҷтимоию иқтисодӣ, филологӣ ва табиатшиносӣ, пешниҳод гардида, дар Олмон се намуди гароиши касбӣ – математика – илмҳои дақиқ – технология; забон – адабиёт – санъат ва илмҳои ҷамъиятшиносӣ мавҷуданд.

5. Эҷоди омодаسازی равиявӣ аз рӯйи методи рушди нақшаи инфиродии таълимии таълимгиранда шинохта мешавад: аз феҳристи ба таври кифоя мустаҳкам собитшудаи курсҳои таълимӣ, ки ба барномаи ҳатмӣ дохиланд (Олмон, Франция), то интихоби мустақилона аз маҷмӯи гуногуни курсҳои, ки дар тамоми вақти таълим (Англия, Шотландия, ИМА ва ғ.) пешниҳод мешаванд. Одатан, хонандагон бояд аз 15 то 25 курсҳои таълимиро интихоб намоянд, ки онҳоро дар давоми як ё якчанд нимсолаҳо меомӯзанд.

6. Шумораи фанҳои (курсҳои) ҳатмии таълимӣ дар зинаи болоӣ дар муқоиса бо фанҳои (курсҳои) асосӣ ба таври назаррас кам аст. Ба ҷумлаи онҳо математика, забонҳои хориҷӣ, нутқи модарӣ, илмҳои табиатшиносӣ, тарбияи ҷисмонӣ дохил карда шудаанд.

7. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ намудҳои мустақилонаи муассисаҳои таҳсилот: муассисаи таҳсилоти «олӣ» дар ИМА, гимназия дар Олмон ва Франция литсей мебошанд.

8. Шаҳодатномаҳо ва дипломҳо дар бораи хатмкунии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷониби хонандагони синфҳои ибтидоӣ, ҷун ҷоида, имконияти сабтшавии бевосита ро ба муассисаҳои таҳсилоти олии равиявӣ фароҳам месозад, истисно, масалан, Франция мебошад, ки дар он диплом ё шаҳодатнома нокифоя буда, хатмкунандагон бояд имтиҳоноти дохилшавиро ро муассисаҳои таҳсилоти олии ҳарбӣ ё тиббӣ супоранд.

9. Дар хориҷа шумораи курсҳои таълимӣ ва равиявӣ дар сатҳҳои болоии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳама вақт ихтисор ёфта, дар айни замон миқдори фанҳо ва курсҳои ҳатмӣ афзоиш меёфт. Дар ин зимн ҳокимияти марказӣ масъулият ро барои эҷод ва натиҷаҳои таҳсилот ба ӯҳда доранд. Ин дар ҳамаи марҳилаҳои гузаронидани имтиҳонот, дар таҳияи стандартҳои миллии таҳсилотӣ, коҳиш додани гуногунии китобҳои дарсӣ ва ғайра инъикос меёбад.

Бинобар ин. таълими равиявӣ ро амалисозии технологияи ба шахсият нигаронида шудааст. Ҳамзамон, қувваҳои эҷодкунии инфиродӣ дар таълим рушд мекунад.

Назарияи таълимӣ-равиявӣ мақсади худ ро дорад, ки тибқи он таълим бояд хусусиятҳои инфиродӣ, функционалӣ ва ба шахсият нигаронидашударо бояд доро бошад.

Ҳангоми гузариши хонандагон ро синфи 10 дар татбиқи фаъолияти таълимию маърифатӣ мураккабиҳо тақвият меёбанд, ки аз гузариш ро сатҳи нави таълим ва мураккабии миқдор ва мазмуни фанҳои таълимӣ вобаста мебошад. Маҳз дар ҳамин вақт ро таври назаррас пешрафт аз рӯйи баъзе фанҳо дар хонандагони то ин вақт бомуваффақияттар коҳиш меёбад. Аз рӯйи фанҳои алоҳидаи таълимӣ дар хонандагон пастравии фаъолнокии маърифатӣ ро қайд гирифта мешавад.

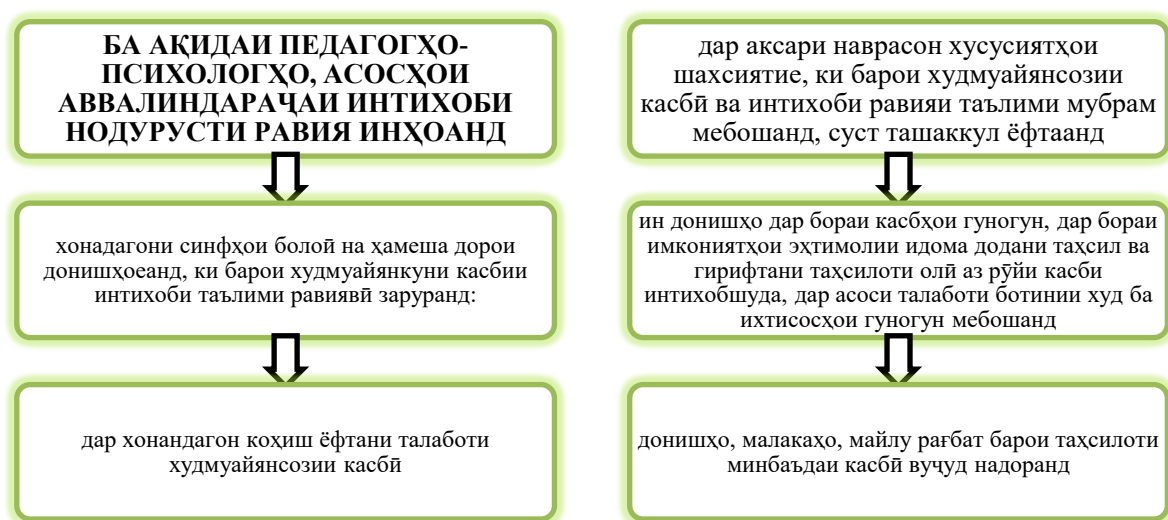
Фардисозиро дар таълим дар асоси ҷалб ба муҳокимаи раванди таълим, мазмуни таҳсилот, тарҳрезии низоми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди таҳлил қарор додан мумкин аст. *Якум* ба интиҳоби шаклҳо, усул ва воситаҳои таълим, *дуюм* – ба нақшаҳо, барномаҳои таълимӣ, адабиёти таълимӣ ва тартибдиҳии супоришҳое, ки ба хонандагон пешниҳод карда мешаванд ва *сеюм* – ба рушди намудҳои гуногуни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва синфҳо дахл доранд. Коркарди нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ, концепсияҳои гуногун дар таълим хусусияти инфиродиро ба назар мегирад. Вале бештар хусусияти инфиродӣ дорад, яъне он гурӯҳҳоро аз рӯи ягон хел аломатҳо сабт месозад, яъне фарқгузорӣ зоҳир мешавад.

Мучаҳҳазгардонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯи фанҳои равиявӣ, таҳияи барномаҳои таълимӣ ва нақшаҳои таълимӣ дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мутобиқи омодагии таълим ба майлу рағбатҳо ва маҳоратҳои хонандагон иҷро мешавад. Хонандагон аз рӯи ҳамаи фанҳо мутобиқи нақшаҳои заминавии таълимӣ таҳсилоти миёна, инчунин донишҳои васеъро дар соҳаи асосҳои илмӣ ба даст меоранд, ки барои ихтисоси афзалиятдошта дорои аҳамияти назариявӣ мебошанд. Таваҷҷуҳи калон дар гузориши тадриси фанҳои равиявӣ бодикқат мешавад. Дар шарҳи мазкур фарқгузорӣ ҳамчун воситаи фардисозии таълим баромад мекунад.

Гузариш ба таълими равиявӣ маҳз дар синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ амалӣ мешавад. Равияҳои таълим интиҳоби касбии хонандагони синфҳои болоиро ташкил медиҳанд, ки аз онҳо ба таври пурра ҳам фаъолияти маърифатии хонандагон, ҳам омодагии онҳо ба фаъолияти ояндаи касбӣ вобаста мебошанд, ки дар муваффақиятнокии азхудкунии донишҳои фарқгузошта асос ёфтаанд. Ҳамин тариқ, ҳар қадар интиҳоби касби ба хонандагон бо интиҳоби касб дақиқтар муайян шаванд, ҳамон қадар эҳтимолияти бештари он вучуд дорад, ки ҷомеа дар оянда мутахассиси эҷодкор, соҳибихтисосро ба даст меорад. Дар айни ҳол, масъалаи интиҳоби равияи таълим бо тариқи мувофиқ ҳаллу фасл намешавад. Хонандагон аксар

вақт онро бо тасаввурот ва ҳиссиёти норавшан, таҳти таъсироти омилҳои тасодуфӣ тақлид месозанд, дар натиҷаи ин на ҳамеша фардисозиро ба сифати равиясозӣ баррасӣ кардан мумкин аст.

Масалан, ба андешаи А.Г. Гостев МТМУ-ҳо аз ҷумла, гимназия-литсейҳо дар ибтидои таҳсилот таълими равиявиро ҷорӣ месозанд, аммо таълимгирандагон маҳорату малакаҳои инфиродии хешро муайян карда наметавонанд, мативатсияи маърифатӣ ба касб нигаронидашуда ҳоло рушд наёфтааст [167, с. 98]. Мо ба ин гуфтаҳо пурра розием, чунки таҳқиқотҳо охириин дурустии ин фикрро тасдиқ менамоянд.

Расми 2. – Амсилаи ақидаҳои педагогҳо ва психологҳо

Сарбориҳои вазнин, ки бо таълими равиявӣ боис шудаанд, инчунин фишори доимии падару модарон ва омӯзгорон пешрафтро коҳиш дода, аксари хонандагон ғоиб буданро дар дарсҳо роҳ дода, кӯшиш мекунанд аз масъулият канорагирӣ кунанд, номувофиқатии психологӣ байни омӯзгори фанҳои муайян ва хонандагон, инчунин байни хонандагон ва падару модарони онҳо ба вучуд меояд. Хулласи калом, дар кӯдакон майлу рағбат вучуд надорад. Хонандагон бо иттилоот сарбор шудаанд.

Оё ин мушкилоти муосир мебошад? Чунин бармеояд, ки не.

Дар замони худ муаррихи Юнони Қадим Плутарх дар бораи он ҳарф мезад, ки вақте кӯдакон бо кори зеҳнӣ сарбор мешаванд, онҳо аз рӯи маҷбурӣ, бар зидди иродаи худ таҳсил мекунанд, дар онҳо хоҳиши таҳсил

кардан гум мешавад. Дар бораи сарбории аз меъёр зиёд дар осори худ Монтен, Руссо навишта буданд. Дар ибтидои асри XX гигиенисти маъруф Теодор Бенда дар китоби «*Беҳдошти асабӣ ва мактаб*», ки дар соли 1903 дар Россия ба нашр расида буд, навишта буд, ки таҳҷуми ҳадди саршорӣ бо донишҳо имконпазир буда, минбаъд ғоҷе имконпазир аст [8-М].

Алоқаи зич байни асарҳои муҳаққиқони гузашта ва имруза дида мешавад, чунки дар онҳо ҳамон як вачҳ мавриди таҳқиқ қарор мегиранд. Дар айни замон – асри технологияҳо – ба хонандагон масъулияти калон барои иттилооте, ки аз манбаъҳои гуногун ворид мешаванд, гузошта шудааст. Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ яке аз чунин манбаъҳо мебошад. Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ бо иттилооти иловагӣ ва афзоиши суръати таълимӣ тафовут дорад. Дар ин робита ихтилоф ба вучуд меояд, аз як тараф – равиясозиро низои психологӣ, сарбории аз меъёр зиёд ҳисобидан мумкин аст, аз ҷониби дигар, – равиясозӣ яке аз усули муносибати инфиродӣ мебошад.

Дар нигориши мазкур мо чунин мепиндорем, ки ягон ҳел муносибати инфиродӣ вучуд надорад. Омӯзгорон чунин далелҳоро пешниҳод мекунанд, ки кӯдакони ба равия қобилиятдошта ғайриназорат, ё ин ки, баръакс, нерӯманд мешаванд.

Гуфтаҳои боло ба он ишора мекунанд, ки дар хонандагони синфҳои болоӣ душворӣҳо дар ҷараёни таълим пайдо шуда, майлу рағбат ба таҳсил коҳиш меёбад, хотира кам, таваҷҷуҳ заиф мешавад (тавре ки ҳуди хонандагон мешуморанд), яъне дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ дар синфҳои болоӣ нигарише ташаккул меёбад, ки дар он ҳадафҳо ва талаботи таълим на ҳамеша бо имкониятҳои аслии мувофиқат мекунанд. Таваҷҷуҳ ба таҳсил маҳз дар сатҳи баланди таълим гум мешавад. Ҳавасмандӣ, яъне тамоил ба таҳсил, ба азхудкунӣ дар ҷараёни таълими ба салоҳияти таҳсилию маърифатӣ вучуд надорад.

Аз ин рӯ, масоили дар зербоби якуми диссертатсия гузошташуда аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ таҳлил карда шудаанд,; он мафҳумҳое, ки дар қор

истифода гардидаанд, инчунин аз нуқтаи назари олимони муосир доир ба масъалаи мавриди баррасӣ, босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар низоми таълими равиявӣ аз назар гузаронида шуданд.

1.2. Рушди фаъолияти маърифатӣ хонандагони синфҳои болоӣ дар низоми таълими равиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ

Олимон педагогҳо, психологҳо, омӯзгорон доимо дар ҷустуҷӯи роҳҳо ва усулҳои рушди фаъолияти маърифатии хонандагон буданд ва мемонанд.

Дар солҳои охир методҳои гуногун оиди беҳтар намудани фаъолияти маърифатии хонандагон дар зинаҳои гуногуни таълим пешниҳод карда мешаванд. Яке аз онҳо истифодаи амсили дар заминаи муносибатҳои инфиродӣ, низомию фаъолиятӣ ва босалоҳиятнокии дар сохтори таълими равиявӣ мебошад, ки мо аз таҳқиқоти худ истифода намудем.

Ба сифати амсила дар педагогика образи шартӣ ё зеҳнӣ, амсоли чараён, объект ва ғайра, ки вижагиҳои маъруфашон ба навъи стандартӣ мебошад, ба тариқи рамз сохти чараёнҳои иҷтимоӣ, ҳамкориҳои байниҳамдигариро тасвир менамояд; стандартҳои муайянкунандаи тафовути чараёнҳои ба нақша гирифташуда мавриди истифода қарор медиҳад.[9-М].

У. Зубайдов чунин ақида дорад, ки амсила ин намунаи ба таври сунъӣ сохташуда дар шакли тарҳҳо, формулаҳо ё конструкцияҳои физикӣ мебошад, ки шабеҳи падида ё объект буда, қобил аст дар шакли сода ё мухтасар хусусиятҳо, сохтор ва муносибатҳои мутақобиларо байни қисмҳои алоҳидаи объекти мавриди омӯзиш бозтавлид ё инъикос намояд [51, с. 110; 4-М].

Байни навъҳои ишорашуда тақсимои ҷиддӣ вучуд надорад. Амсилаҳое, ки барои илмҳои педагогӣ эҷод шудаанд, асосан, гурӯҳҳои дуҷум ва сеҷумро ташкил медиҳанд. Дар педагогика инчунин амсилаҳои таҳсилотӣ ва таълимиро истифода мебаранд:

- **амсилаҳои таҳсилӣ** – сохтори мантиқан пайдарпайи унсурҳо ҳатмӣ буда, дар таркибашон мақсадҳо, мундариҷаи таълим, байниҳамдигарии

накшаю барномаҳои таълим, технологияе, ки чараёни таҳсилотро идора мекунад, ҷой дорад.

- **амсилаҳои таълимдиҳанда** аз лоиҳаи нигаришҳои муайяншуда барои хонандагони алоҳида ё гурӯҳи хонандагон иборатанд [5-М].

Расми 3. – Амсилаи пешниҳоди шаклҳо

Дар қори мазкур аз ҷониби мо лоиҳаи амсилаи педагогӣ эҷод карда шуд.

Амсиласозӣ – чун усули таълимӣ объектҳо ба воситаи азнавтатқорқунии вижагиҳои ин объектҳо дар амсилаҳо арзёбӣ мекардад ва аз монандии аслии амсилаҳо (ақлӣ ё беруна) иборат мебошад. [7-М].

Дар таҳқиқоти педагогӣ амсиласозӣ аз имконияти амиқтар фаҳмидани падидаҳои гуногун дар маҷмӯъ дар марҳилаҳои гуногун; нишон додани робитаҳои мутақобилаи нишондодҳои ибтидоӣ ва ниҳойӣ; эҷоди механизми беҳтарини амалисозии вазифаҳои таъйиншуда; пешбинӣ кардани сабабҳо ва эътимоднокии бавучудоии масъалаҳо ва мураккабиҳо, баррасии воситаҳои эҳтимолӣ иборат аст, то ки аз онҳо канорагирӣ гирифта шавад ё онҳо рафъ карда шаванд; аз ҷиҳати назариявӣ натиҷаҳои ғосилавӣ ва ниҳойӣ баррасӣ шаванд ва ғайра иборат мебошад.

Рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ аз раванди ҳадафманд ва ягона ташаккул меёбад, ки аз ҷониби мо ба сифати низом баррасӣ мешавад. Аз ҷониби мо амсилаи дахлдори педагогӣ таҳия гардид, ки механизми рушди фаъолияти маърифатиро дар хонандагони синфҳои болоӣ дар низоми таълими равиявӣ инъикос менамояд. Барои асосноккунии методологӣ зимни лоиҳасозии амсилаи мазкур аз ҷониби мо

муносибатҳои инфиродӣ, босалоҳиятноӣ ва низомию фаъолияти интиҳоб шуданд.

Ин муносибатҳо дар педагогика дар бароҳмонии кори таълиму тарбия поя ҳисоб мешаванд ва дар асоси онҳо таҳқиқоти гуногун роҳандози мегардад. Аз ин рӯ, муносибатҳои ҷаҳулӣ чун пояҳои амсилаҳо арзёбӣ карда мешавад.

Муносибатҳои мазкур чун системаи ягона тамоми объектҳо таҳлил мекунанд; ҷараёнҳои системаи мазкур шаклҳои гуногуни фаъолиятро доимо тағйир медиҳанд. [1-М].

Муносибати низоми ва методологияи он дар корҳои А.Н. Дахин [33, с. 21-23], А.А. Дикия [39, с. 94], М.И. Солодкова [140, с. 10], С. Холназаров [154, с. 153], ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Шарҳи тафсири низоми дар корҳои В.В. Сериков [133, с. 11], В.А. Сластенин [137, с. 173], Н.В. Кузмина [82, с. 74] ва дигарон кушода дода шудааст.

Амалисозии муносибати низоми бо мафҳуми заминавӣ – мафҳуми «*низоми*» алоқаи зич дорад. Низоми маҷмӯи яклухти унсурҳое, ки ба меъёрҳои дар поён овардашуда ҷавоб дода метавонад:

- сарҳади байни унсурҳои яклухт ва муҳити гирду атроф муайян карда шудааст;
- робитаи дутарафаи унсурҳои яклухт муқаррар аст;
- унсурҳои яклухт дар алоҳидагӣ низ пурра мебошанд, вичағҳои онҳо дар умум гуногунанд;
- вичағҳои умумии онҳо дар умум аз сифатҳои ҷуъзии онҳо иборат буда наметавонанд;
- фаъолияти умумии онҳо танҳо аз фаъолияти ҷуъзии онҳо иборат аст;
- ҳастии омилҳое, ки низомиро ташаккул медиҳанд сифатҳои онҳоро таъмин менамоянд.

Муносибати фаъолияти ба се намуд тақсим мешавад:

1. Педагогӣ, ба омӯзиши он таҳқиқоти чунин олимон, ба мисли С.Л. Сластенин [137, с. 15], Р.И. Подласий [114, с. 100], Н.В. Кузмина [83, с. 9], Ф. Шарифзода [162, с. 110] ва дигарон бахшида шудаанд;

2. Методологӣ, аз ҷониби А.Н. Дахин [33, с. 24], Д.Ж. Джариф [34, с. 133], С.Л. Кузмина [83], Г.И. Саранцев [119, с. 15], ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

3. Психологӣ. Дар қорҳои С.Л. Рубинштейн [122, с. 240], А.Н. Леонтев [90, с. 231] ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Муносибатҳои фаъолият дар илмҳои педагогӣ:

- аз нуқтаи назарияи методологӣ аносири фаъолияти омӯзгору таълимгирандаро мавриди таҳлил қарор медиҳад ва ба ошкорсозии робитаи дутарафаи байни онҳо мусоидат менамоянд;
- дар фаъолияти субъектҳои қараёни педагогӣ бо банақшагирии вазъияти концептуалӣ дар назарияи соҳаи педагогӣ омӯхтани сифату аломатҳои махсус;
- эътирофи махсуси интиҳобкунии фаъолият чун рушддиҳандаи сифату хоссаҳои инфиродии таълимгирандагон;
- қараёни таълимро чун тағйирёбии мунтазами навҳои таълим муқаррар менамояд;
- қараёни педагогӣ дар мувофиқат бо аносири қору фаъолияти шахсият ба нақша гирифта мешавад.

Моддикунонии муносибати низомии фаъолиятӣ дар амсилаи рушди фаъолияти маърифатӣ дар низомии таълими равиявӣ инъикос ёфтааст. Мафҳумҳое, ки амсиларо ташаккул медиҳанд, аз фаъолияти омӯзгор, таълимгиранда, мақсаду фаъолиятҳои таълимӣ иборат буда, аз методҳо, усулҳо маводҳои таълимӣ вобастагии қалон доранд. Раванди дидактикӣ мазмун ва воситаҳои таълим, шаклҳои ташкилии таълимӣ ва методҳои амалии таълимро дар бар мегирад.

Дар амсиласозии раванди таълимӣ мо инчунин муносибати инфиродиро истифода бурдем. Аз ин рӯ зарур мешуморем, ки асосҳои муносибати

инфироидиро маълум сохта, маъноҳои истилоҳҳои «*фардият*», «*фардикунонӣ*» ва «*муносибати инфиродӣ*»-ро тавзеҳ диҳем.

«*Фардият*» – хусусиятҳои худвояи хонандаи алоҳида, ҷамъи сифатҳои ба ӯ хос мебошад. Дар психология масъалаи фардият дар иртибот бо хусусияти шахси алоҳида дар гуногунии хоҳишот, зехн, тамоюлот, қобилиятҳо, ҳиссиёт ва сифатҳои дигари ӯ ишора карда мешавад. Дар омезиши мушаххаси онҳо сохтори ягонаи нодири эҳсосот ва шахсияти амалкунандаи алоҳида рушд меёбад [2-М].

Муродифи истилоҳи «*фардият*» истилоҳи «*фард*» мебошад, ки зимни муайянсозии ҷамъи такрорнашавандаи хосиятҳои ба шахсияти алоҳида хос ва фарқгузорандаи шахсияти алоҳида аз ҳамаи дигарон истифода мешавад.

Мафҳуми «*фардикунонӣ*» дар педагогика ҳамчун бақайдгирии сифатҳои инфиродии хонандагон дар раванди таълимӣ, дар ҳамаи усул ва шаклҳои он, новобаста аз он, ки ба кадом андоза ва кадом сифатҳо ба назар гирифта мешаванд, фаҳмида мешавад [3-М].

Мафҳуми «*муносибати инфиродӣ*» аз назари В.В. Михайлова принципи таълим, фардикунонӣ ва татбиқи принципи мазкури таълимро дар бар мегирад. [102, с. 21].

Инчунин, мафҳуми «*муносибати инфиродӣ*»-ро ҳамчун баҳисобгирии қобилиятҳои мушаххаси шахсият, ки модарзод мебошанд, тавсиф додан мумкин аст. [102, с. 13].

Муносибати инфиродӣ чун амалигардонии чараёни педагогии таълим бо баҳисобгирии сифату хусусиятҳои шахсият мавриди таҳлил қарор дошта метавонад. Меҳвари ин муносибатро истифодаи эҳтимолии навъҳо ва усулҳои татбиқи раванди педагогӣ бо назардошти сифатҳои инфиродии нигаришҳои ҳаётӣ таҳлил кардан мумкин аст. Моҳияти муносибати инфиродӣ аз корбурди инконпазири намудҳо ва методҳои имконпазири таъсири тарбиявӣ ба ҳар як хонанда бо мақсади ба даст овардани натиҷаҳои ҳадди аксари шахсият ё сифатҳои рафтори хонандагони мушаххас иборат мебошад; муносибати инфироидиро барои фишороварӣ ё ҳавасмандсозии ягон

хосиятҳои алоҳидаи шахсият ё сифатҳои рафтори хонандагони мушаххас ба кор бурдан мумкин аст.

Т.Г. Калугина дар кори худ [58, с. 133] намудҳои зерин муносибати инфиродиро фарқ мегузорад:

- гузаронидани суҳбати омӯзгор бо хонанда;
- бастанӣ шартнома бо калонсолон ва ҳамсинфон дар бораи усули муайяни таъсири онҳо ба рафтори хонанда, барои рушди сифатҳои мушаххаси инфиродӣ;
- ба хонандагон додани супоришҳое, ки ба маҳоратҳо ва имкониятҳои онҳо мувофиқат мекунанд;
- ташаккул додани фаҳмишҳои педагогии хос, ки вигаҳҳои фардии таълимгирандагонро муайян месозанд;

Муносибати инфиродиро роҳи зарури натиҷагирӣ аз чараёни таълим меҳисобанд, чунки таъсиррасони ба инкишофи хислатҳои ҳар як таълимгиранда нигаронида шудааст.

Корбасти муносибати инфиродӣ барои ҳар як хонандаи ҳам «*бомуваффақият*», ҳам барои «*душвор*» зарур аст, зеро он имкон медиҳад, ки фардияти онҳо дарку андарёфт шавад, назорати эҳсосоти худ, рафтори худ ёд гирифта шавад, ҷанбаҳои заифро ислоҳ карда, ҷанбаҳои қавии шахсияти омӯзгор арзёбӣ карда шаванд.

Муносибати инфиродӣ дар низомҳои тарбиявии самтнокии гуманистӣ (омӯзгорон ҳуқуқи ҳар як хонандаро дар тафовут доштан аз хонандагони дигар раво медонанд), инчунин дар низомҳои намуди анъанавӣ ба кор бурда мешавад.

Аввалин шуда муносибати инфиродиро дар амалия олимони-педагогҳо Б. Эльконин [168, с. 141], А.Г. Ковалев [68, с. 89], А.А. Люблинская [98, с. 88], А.Н. Леонтев [90, с. 251] ва дигарон ба кор бурдаанд.

Муносибати инфиродӣ дар амсила дар асоси хусусиятҳои инфиродии психологию педагогии хонандагон (ба ин ҷо мичоз, модалият, хосиятҳои

миқоз), ки онҳоро дар низоми таълими равиявӣ ба назар гирифтани зарур аст, татбиқи меёбад.

Чузӣ натиҷаноки амсила рушд додани босалоҳиятнокии таҳсилӣ ва маърифатӣ дар низоми таълими равиявӣ мебошад. Дар ин асос, ҷоиз аст, ки муносибати салоҳиятнокиро мавриди баррасӣ қарор диҳем. Мо дар ин қор мафҳуми «салоҳиятноки» ва «босалоҳият»-ро ҳаммаъно меҳисобем.

Омӯзиши муносибати салоҳиятнок аз нуқтаи назари педагогика, амалисозии он дар ҷараёни таълими ҳар гуна фан аз он ҷумла, биология дар айни замон тавачҷуҳи калони олимони-педагогҳоро дар Тоҷикистон ҷалб намудааст. Миқдори зиёди таҳқиқот доир ба таҳияи тартиботи арзёбии таҳсилоти касбӣ ва умумӣ, стандартҳо, барномаҳои таҳсилотӣ, стандартҳо дар асоси муносибати салоҳиятнок аз ҷониби олимони-педагогҳо: В.Ф. Боголюбов [19, с. 87], В.А. Болотов [111, с. 253], Е.Н. Бондаревская [21, с. 33], А.Н. Дахин [33, с. 23], Э.Д. Днепров [42, с. 133], И.А. Зимняя [49, с. 209], У. Зубайдов [53, с. 63], В.В. Краевский [81, с. 7], П.А. Лебедев [88, с. 333], М. Лутфуллоев [97, с. 185], С. Холназаров [155, с. 165], И.М. Осмоловская [105, с. 107], А.А. Пинский [111, с. 155], Г.К. Селевко [132, с. 195], В.В. Сериков [134, с. 17], А.П. Тряпитсина [147, с. 255], С.Е. Шишов [92, с. 31], А.В. Хуторский [158, с. 61], Л.О. Филатова [151, с. 101], И.Д. Фрумин [91, с. 18], Б.Д. Элконин [169, с. 219] ва дигарон ба анҷом расидаанд.

Ба рушди салоҳиятҳои хонандагон, ҷанбаҳои педагогӣ ва психологӣ онҳо қорҳои С. Холназаров [156, с. 88], А.И. Савенков [128, с. 337], И.А. Зимняя [49, с. 243] ва дигарон бахшида шудаанд. То дараҷае методологияи масъалаи мазкур аз ҷониби В.А. Стародубтсев [144, с. 13], Г.В. Пичугина [113, с. 188], А.Г. Каспржак [61, с. 117] ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Муносибати салоҳиятнок дар қорҳои аксари олимони ҳамчун ҷузӣ низоми таҳсилотие мавриди таҳлил қарор мегирад, ки ба бартараф қардани камбудии муносибати «донии» ба ташкили раванди таълим нигаронида шудааст.

И.А. Зимняя чунин ақида дорад, ки муносибати салоҳиятнок самтнокии таҳсилот ба рушди хонандагон, чунин қобилиятҳои шахсиятӣ, ба мисли босалоҳиятнокӣ, қобилияти ҳалли вазифаҳои иҷтимоӣ ва касбӣ дар раванди таълим мебошад [49, с. 247].

Амсилаи аз ҷониби мо доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ таҳияшударо дар низоми таълими равиявӣ бо назардошти муносибати инфиродӣ дида мебароем расми 4.

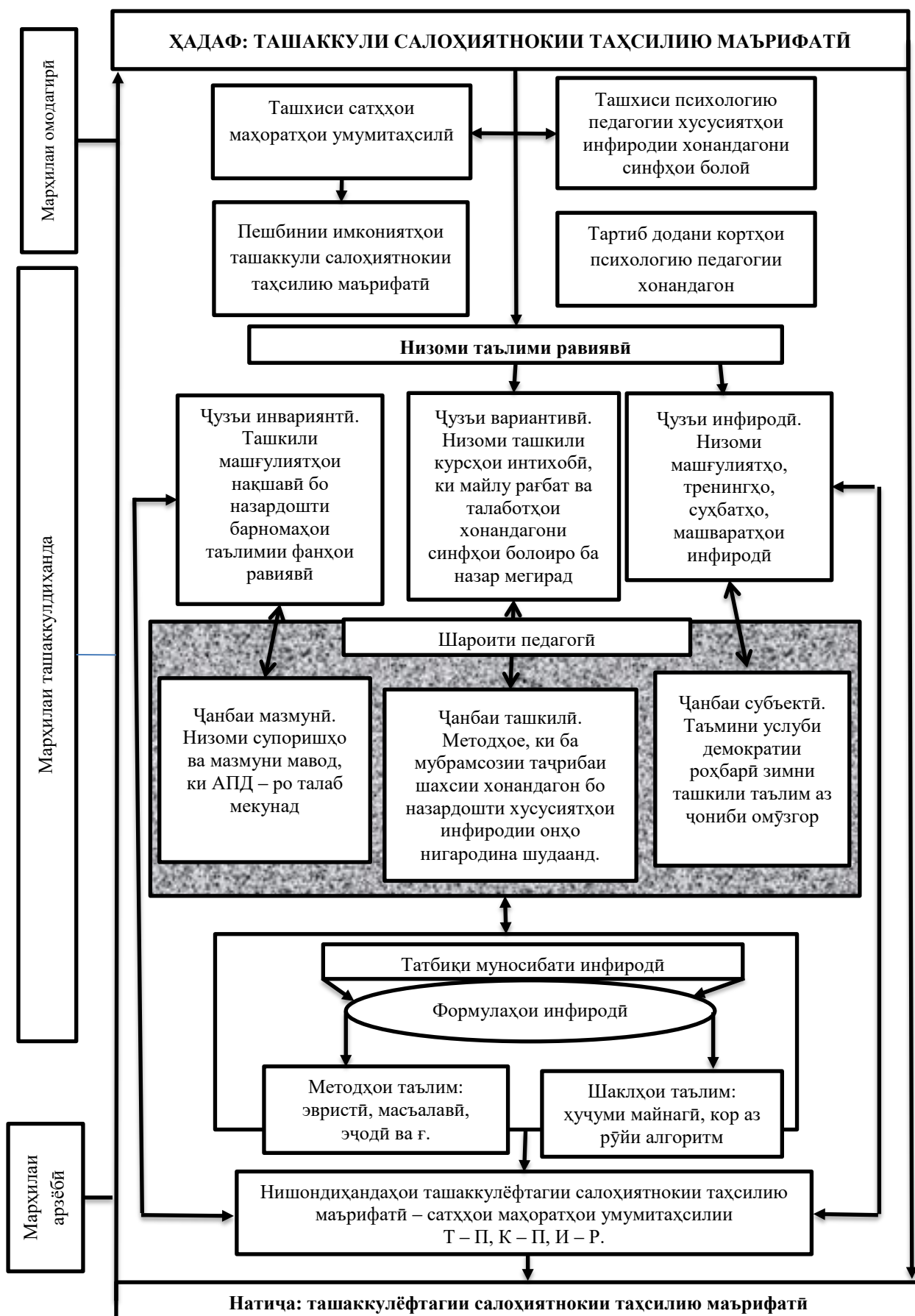
Таҳлили амсилаи пешниҳодшударо бо истифодаи сатҳҳои умумии методологии Э.Г. Юдин [9, с. 157] ва И.В. Блауберг [9, с. 179] гузаронидан мумкин аст, ки чор сатҳҳои зеринро дар тарҳи таҳлили методологӣ фарқ мегузоранд:

Сатҳи 1, оӣ – методологияи фалсафӣ-мавқеи ақидавӣ, ки тасвири олам, пайдоиш ва инкишофи он, таърифи муҳимми маърифат ва тафсирро муаррифӣ мекунад.

Сатҳи 2, методологӣ – сатҳи меъёрҳо ва принципҳои умумии таҳқиқот. Он дар маҷмӯъ дар тамоми фанҳое аён мегардад, ки алоқаи дутарафа, ахборот сифату миқдорро мавриди истифода қарор медиҳанд .

Сатҳи 3, баррасии методология-методикаи илмӣ, ки як қатор усулҳо, тартибот ва принципҳои таҳқиқотро дар бар мегирад, ки дар фанҳои махсуси илмӣ қорбаст мешаванд.

Сатҳи 4, таҳлили методология – методикую тартиботӣ, ки методика ва техникаи таҳқиқот, қоркарди технологияҳои ҷараёнҳои гуногуннамуд дар назар дошта мешавад [6-М].

Расми 4. – Амсилаи рушди фаъолияти маърифатӣ дар низоми таълими равиявӣ

Дар амсилаи аз ҷониби мо пешниҳодшуда **сатҳи 1** (олӣ, фалсафӣ) ҳамгирии усулҳо, қонуни гузариш аз кулл ба ҷузъ, алоқаи дутарафаи гузариши тағйироти миқдорӣ ба тағйироти сифатиро дар бар мегирад.

Сатҳи 2 (умумиилмӣ) муносибати системавиро дар назар дорад.

Сатҳи 3 (мушаххасу илмӣ) муносибатҳои инфиродӣ ва муносибати босалоҳиятнокро муаррифӣ менамояд.

Сатҳи 4 (шахсӣ - тартиботӣ) методҳои усулҳо, шаклҳои махсуси таълимо баррасӣ менамояд.

Мафҳумҳое, ки низомро ташаккул медиҳанд, омӯзгору таълимгирандагон, мақсаду натиҷаҳои таълимо инъикос менамоянд ва аз мундариҷаи маводҳои таълимӣ вобастагӣ доранд..

Раванди дидактикӣ бо шомили ҷузъҳои таркибии динамикӣ аз воситаҳо, шаклҳои ташкилӣ, мазмун ва методҳои амалии таълим иборат мебошад.

Амсилаи аз ҷониби мо таҳияшуда ҷузъҳои ҳадафманд, мазмунию тартиботӣ ва натиҷавиро дар бар мегирад.

Ҳадафи таҳқиқоти мо ҷузъи ҳадафманд мебошад. Ҷузъи мазмунию просессуалӣ (мурофиявӣ), ки ҷузъҳои таркибии динамикии раванди дидактикиро дар бар гирифт, дар боло баррасӣ гардидааст.

Ҷузъи натиҷавӣ нишондиҳандаҳо ва меъёри рушдёфтагии босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатиро дар бар мегирад.

Кӯшиш ба ҳарч медиҳем, ки то як андоза ҳар як ҷузъ дар алоҳидагӣ дида баромада шавад.

Ҷузъи ҳадафманд ҳадафи таҳқиқоти мо мебошад: ба он омӯзиши ташаккули босалоҳиятнокии таҳсилӣ ва маърифатӣ дохил аст.

Босалоҳиятнокии таҳсилӣ ва маърифатӣ аз маҷмӯи салоҳиятҳои хонандагон иборат аст, ки ба ташаккули мустақилияти маърифатии мустақилона нигаронида шуда, ҷузъҳои фаъолияти умумитаҳсилии мантиқиеро дар бар мегирад ва ба маърифати объектҳо нигаронида шудааст. Дар донишҳои таҳлилкунӣ, балоихагирӣ, худбаҳодиҳии қори таълиму тарбия чой доранд. Таълимгирандагон эҷодкории самаранокро дар

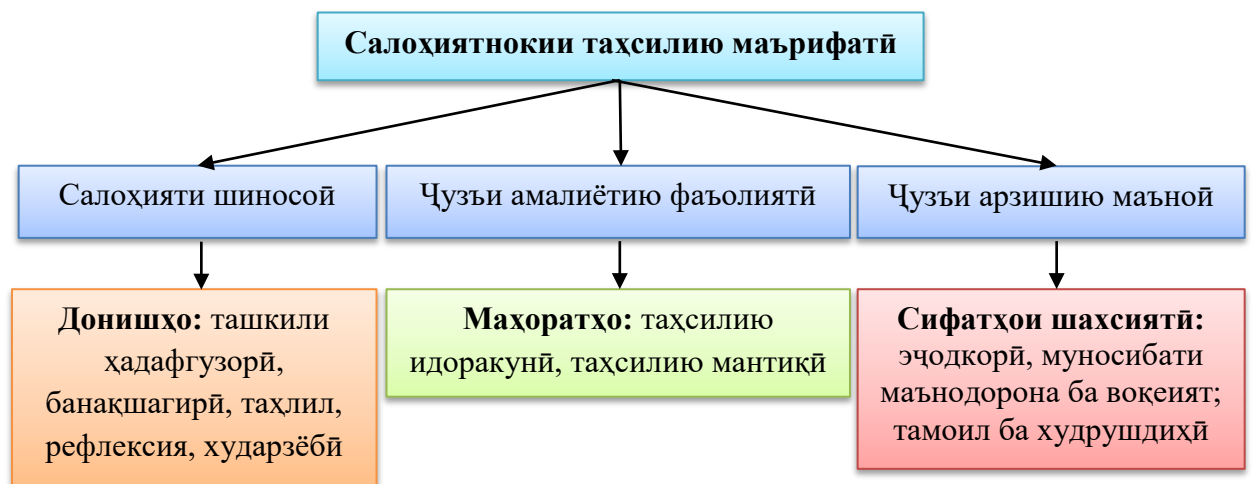
фаъолмаҳсулнокии донишхоро ба таври воқеи азхуд мекунанд, маҳорату малакаҳо, методҳои гуногунро ҳосил менамоянд.

Барои таълимгирандагон на танҳо азхудкунии маводҳои илмӣ биология химия, физика, балки баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии худ зимни омӯзиши ин фанҳо муҳим аст. Чунки самаранок шахсест, ки на танҳо бо донишҳо ва қорбурди онҳо инкишоф дода шудаанд.

Ҳамин тариқ, фаъолияти мустақилонаи маърифатии таълимгирандагон инкишофёбии босалоҳиятнокии таълимӣ-маърифатӣ асос меёбад. Он донишҳои барои ҳуди таълимгиранда зарур, муайянсозии вақти барои дарсҳо ҷудошуда, идомаёбии онҳо интиҳоби усулро нисбат ба қонёгардони майлу рағбатҳо ва талаботи маърифатӣ дорад.

Соҳтор ва мазмуни босалоҳиятнокии таҳсилю маърифатии ҳонандагони синфҳои болоӣ дар расми 5 пешниҳод шудаанд.

Ҷузъи шиносӣ аз низоми донишҳое иборат аст, ки ба дарку аңдарёфти соҳтори курси мавриди омӯзиш ва қонуниятҳое, ки дар асоси он гузошта шудаанд: талабот ба худтаҳсилкунӣ, қобилияти мустақилона амсиласозии таҷрибаи нав; донишҳо доир ба воситаҳо ва шаклҳои касби донишҳои нав нигаронида шудааст.

Расми 5. – Соҳтор ва мазмуни салоҳиятнокии таҳсилю маърифатии ҳонандагони синфҳои болоӣ

Ҷузъи амалиёти фаъолиятӣ маҷмӯи усули фаъолияти таҳсилю маърифатӣ, инчунин малакаҳои таҳсилю идоракунӣ, таҳсилю иттилоотӣ ва

таҳсилию мантиқиро дар бар мегирад. Ба ин ҷо қобилиятҳои кор бо матнҳои шифоӣ ва хаттӣ, қобилиятҳои кор кардан бо объектҳои воқеӣ ҳамчун манбаъҳои иттилоот дохиланд.

Ҷузъи арзишию маъноӣ низоми нишондиҳандаҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ, майлу рағбатҳо, арзишҳо, вачҳҳоеро дар бар мегирад, ки истифодаи донишхоро таъмин менамоянд, ки дар он ҷо ба онҳо така намуда, ба хонанда муяссар мешавад ва ғайрияти дигарро татбиқ намояд. Арзишҳои мазкур ба тамоилоти шахсиятӣ ва арзишӣ барои хонандагон мубаддал шуда, нишонаи рушди камолоти иҷтимоии онҳо мебошанд.

Талабот – ин ниёз ба ягон чиз, ҳолати инсоне, ки аз шароити мушаххаси ҳаётӣ вобаста аст, мебошад. Дар гирифтани донишҳо талаботро дар рушдҷағҳагӣ ва рушд баррасӣ кардан зарур аст.

Вачҳ дар педагогика талаботи шайъикардашуда буда, он метавонад ҳам идеалӣ шавад, ҳам моддӣ [5-М].

Мароқ –ангезае ҳисоб меёбад, пазируфтани бошуурунаи моҳияту ҷолибияти ҳиссиётро дар назар дорад [1-М]. Ю.К.Бабанский рушди мароқи маърифатии талимгирандагонро дар воситаҳои аёнӣ, қиёсу монандкунӣ, навоарӣ, ошкорсозии донишҳо ва муҳимияти мундариҷаи донишҳои азхудшаванда мебинад.

Эътиқодот – ақидаи шахсии таълимгирандагон буда, бо нигаронӣ ба арзишҳои шахсии худӣ онҳо рафтору кирдорро муайян месозад.

Низоми таълими равиявӣ мазмуни худии раванди таълимиро ташаккул медиҳад.

Тафовути таълими равиявӣ аз ғайриравиявӣ аз он иборат аст, ки дар таълими равиявӣ усул ва шаклҳои ҳам кори дарсӣ, ҳам кори ғайридарсӣ (супоришҳои озмоишӣ, ғайрияти таҳқиқотӣ ва лоиҳасозии хонандагон, лексияҳо, семинарҳо ва ғ.) мавриди истифода қарор мегиранд. Шаклу усулҳои ғавқулзикр дар таҷрибаи анъанавии ҳаррӯза истифода мебаранд.

Таълими таҳсилоти равиявии биологиро бояд бештар таҳлил намуд. Барои омӯзиши равиявии фанни биология оmodасозии пешазравиявӣ доир ба фанни мазкур дар синфҳои 5-9 зарур аст, ки ба он омӯзиши пайдарпайи фанҳои алоҳидаи биологие дохил аст, ки ба андозаи мураккабшавӣ тарҳрезӣ шудаанд. Зимнан ашё ва объектҳои омӯзиш доимӣ мебошанд. Ҳамин тариқ, аввал омӯзгор ба хонандагон мафҳумҳои содатарро медиҳад ва сипас дар асоси онҳо мафҳумҳои мураккабтареро месозад, ки бо ҳамдигар ба таври ҷудонашаванда марбутанд. Чунин сурат мегирад, ки фанҳои аввалин ботаника, зоология дар тавсиф, сифатҳои ташкилию марказӣ ва эмпирӣ сохта шудаанд.

Оmodасозии пешазравиявии хонандагон дар синфи 9 оғоз ёфта, дар он равиясозии мулоими таълим ва фарқгузори маҳоратҳои маърифатии хонандагон сурат мегирад. Хонандагони синфи нухӯм ақидаи шахсии худро дар бораи фаъолияти илмию таҳқиқотӣ ва эҷодӣ рушд дода, маҳорати ҳосилкунии мустақилонаи донишҳо, азхудкунии қоидаҳои кори илмӣ – таҳқиқотиро пайдо мекунанд.

Ба ақидаи мо, таълимгирандагон синфҳои 10-11, ки равиявии табиӣ-математикӣ соҳаи биология - географияро интиҳоб кардаанд, назарияҳои бунёдиро дар алоқаи зич бо илмҳои фарҳангшиносӣ ва ҷамъиятшиносӣ бояд омӯзанд. Ҳоло консепсияҳои низоми экологӣ, биосферӣ ҳуҷайрагӣ, эволутсионӣ, хромасавӣ, донишҳое, ки низомро ташаккул медиҳанду ба биология дахл мекунанд, рушд гирифтаанд. Бинобар ин, дилхоҳ назарияи бунёдӣ дар асоси дастрас будан, системанокӣ, мунтазамӣ ва интиҳобӣ дар соҳаи биология – география бояд омӯхта шавад.

Омӯзиши назарияҳои асосӣ ва нуқтаҳои курси «*Биологияи умумӣ*» дар ҷаҳорҷӯби таҳсилоти равиявӣ (махз курси мазкур, ба назари мо, ба вазифаҳои таҳсилоти равиявӣ доир ба илмҳои биологӣ мувофиқат мекунад), дар тафовут аз таълими анъанавии беравиявӣ чуқуртар бошад, бо таъба ба тафаккури пешқадами илмӣ малакаҳои зеҳнии таълимгирандагонро ривож диҳад, механизми тартиб додани масоили илмиро ба вуҷуд орад, фарзияҳои гуногун

ё амсилаҳои гуногунро қиёс намоед, роҳу тарзҳои ҳаллу фасли масъалаҳоро пешниҳод кунед.

Дар ин давра курси интиҳобӣ мавқеи хосса пайдо карда, майлу рағбати таълимгирандагонро ба дилхоҳ фанни таълимӣ ва касбинтиҳобкунии дуруст бояд ҷонибдорӣ намояд. Курсҳои мазкури барои таълимгирандагон пешниҳодшуда талаботи онҳоро қаноатманд карда, малакаҳои фанниро дар хонандагон бояд ривож диҳанд, мароқи онҳоро бунёд намоянд. Зехни таълимгирандагонро дар азҳудкунии донишҳо омӯзанд ва барои таълимгирандагон дар интиҳобкунии ин ё он равия шароити мусоид фароҳам оранд. Аз ҳамин лиҳоз, ин курсҳо фаъолнокии хонандагонро ба вучуд оранд, донишу маҳорат ва малакаҳои онҳоро ташаккул диҳанд.

Таҳсилоти равияӣ (синфҳои 10-11) мураккабтаршавии фаъолияти таълимгирандагонро оварда мерасонад. Аз таҷриба аён аст, ки фаъолнокии таҳқиқотӣ ин нақшро бозида метавонад. Ба ақидаи В.П. Симонов ва Н.Ф. Круглова [135, с. 41] ин фаъолнокӣ бо маҳарату малакаи олии гузаронидани таҷрибаи зарурӣ аз як вазъияти ташаккулёфта ба вазъияти тамоман нав бо рафтори хуби ҷамъиятӣ омехта мегардад.

Аз ин рӯ, маводҳои таълимӣ бо усулҳои пажӯҳишӣ ва таълимӣ проблемавӣ бояд асос ёбад. Ин муносибат зимни омӯзиши фанҳои биологӣ методи пажӯҳишӣ илмӣ (балоихагирии озмоишҳои илмӣ, баровардани фарзияҳо, масъалагузорӣ, ба вучуд овардани назарияи субъективии шахсият, пажӯҳишӣ ҳилофот, шахрдихии натиҷаҳои ҷамъбасти) – ро ташаккул медиҳад.

Курсҳои интиҳобӣ бояд дарсҳое бошанд, ки дар онҳо таълимгиранда таҳқиқоти илмӣ мегузаронад, мавзуеро интиҳоб карда, кори курсиро иншо менамояд, яъне масъалаҳои таҳқиқотиро иҷро мекунад, усулҳои ҳаллу фасли масъалаҳоро пешниҳод менамояд ва баъди иҷрои масъалаҳои таҳқиқотӣ ҳулосабарорӣ мекунад.

Аз ин рӯ, дар курсҳои интиҳобӣ ва дарсҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳадафи асосии супоришҳо ва саволҳо таълими хонандагон ба

истифодаи маҳоратҳои мантиқӣ – сохтани ҳалқаи муҳокимарониҳо, шинохти объект, ҷустуҷӯи далелҳо, таҳлили натиҷаҳои бадастомада мебошад.

Дар машғулиятҳои интихобии синфҳои 10-11 усулҳои таълимии дар МТОК қабулшуда (дарсҳои таҷрибавӣ мусоҳиба, мубоҳиса, маърузаҳои хулосакунанда, дарсҳои амалӣ, санҷишҳо ва ғайра) бояд мавриди истифода қарор ёбанд. Самтдиҳӣ ба таълими муассисаи таҳсилоти олӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ фаъолияти маърифатиро фаъолнок сохта, хонандагонро ба имтиҳоноти дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва гирифтани минбаъдаи таҳсилоти олӣ омода месозад.

Ҷузъи натиҷавии амсила нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ ва ташаккулёфтагии он мебошанд.

Босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ меъёри асосии рушди фаъолноки маърифатӣ буда, аз ягонагии оmodасозии амалӣ ва назариявии хонандагони синфҳои болоӣ ба татбиқи мустақилонаи фаъолияти маърифатӣ иборат аст. Ин намуди фаъолияти таълимӣ мустақилона бадастории донишу малакаҳои умумитаълимӣ ва дар фаъолияти ояндаи касбӣ ҷорисозии ин донишу маҳоратро таъмин менамояд.

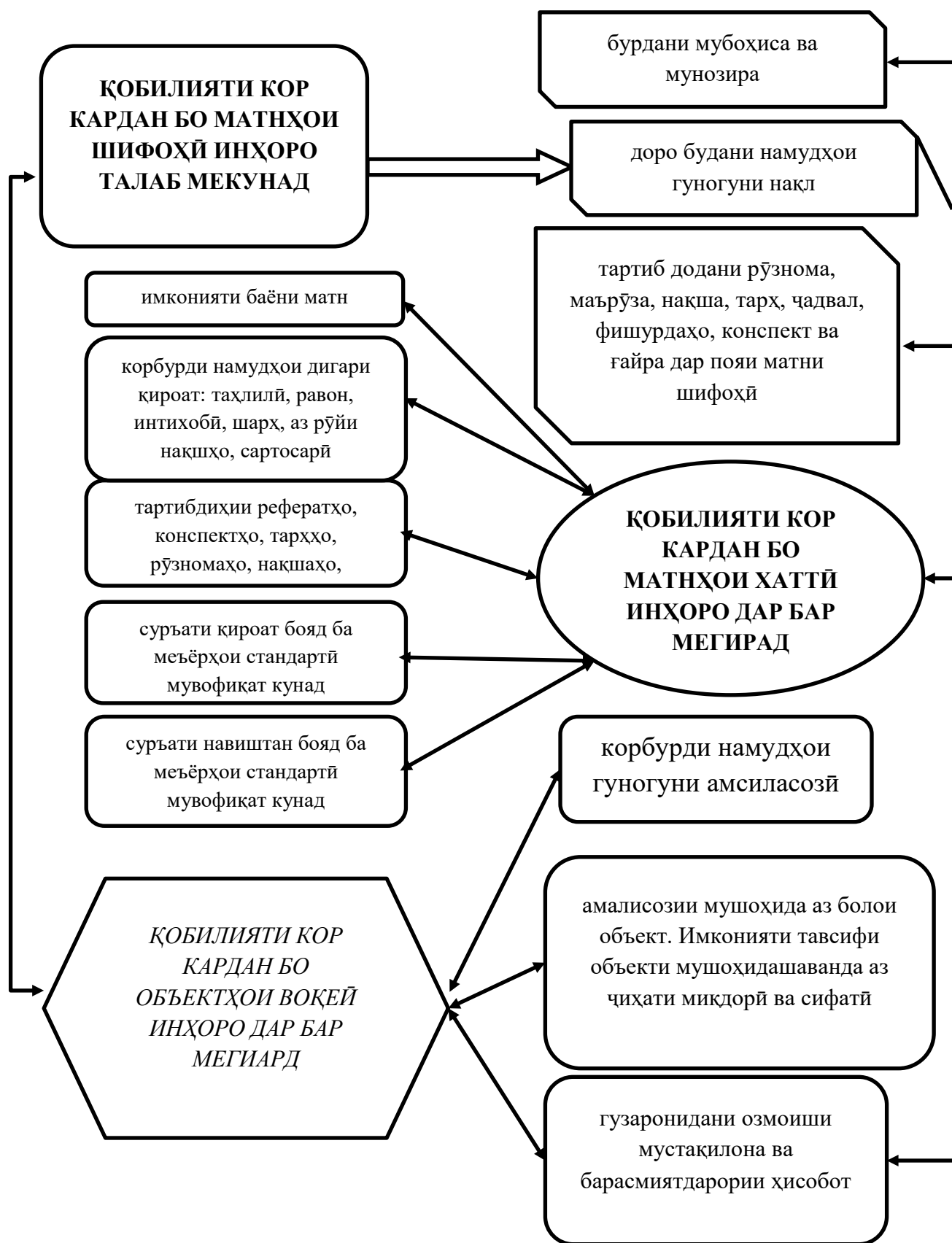
Малакаҳои умумитаълимӣ – усулҳои (универсалии) андӯхтани донишҳо ва қорбурди онҳо дар МТМУ буда, аз малакаҳои фанни таълимӣ (малакаҳои фаннии таълимӣ) – малакаҳои махсус барои фанни мушаххаси таълимӣ) тафовут доранд.

Малакаҳои умумитаҳсилӣ мутобиқи консепсияҳои онҳо: таҳсилию идорақунӣ, таҳсилию иттилоотӣ ва таҳсилию мантиқӣ тасниф шудаанд.

Малакаҳои таҳсилию идорақунӣ малакаҳои асосӣ дар фаъолияти хонандагон буда, ба ҳаллу фасли вазифаҳои таълимӣ нигаронида шуда, банақшагирӣ ва лоиҳасозӣ, назорати иҷро, таҳлили натиҷаҳои бадастомадаро дар бар мегиранд.

Малакаҳои таълимӣ – иттилоотӣ, ки асоси фаъолияти умумитаълимиро ташкил медаханд, чун роҳи татбиқи масъалаҳои мушаххасгардонидашуда таҳлил қарда мешавад. Малакаҳои таълимӣ-иттилоотӣ ба пажӯҳиши, тафсир,

корбурди ахборот барои ҳаллу фасл кардани масъалаҳои таълим равона мегарданд.

Расми 6. – Амсилаи матнҳои шифоҳӣ

Малакаҳои таълимӣ- иттилоотиро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунанд: маҳорати кор бо матни шифоҳии додашуда, маҳорати кор бо матни хаттии додашуда: маҳорати кор бо объектҳои ҳақиқӣ ба сифати сарчашмаи ахбор.

Малакаҳои умумитаҳсилю қобилияти таълимӣ- мантиқӣ ташкил мекунад ва фаъолияти методологию ҳаллу фасли масъалаҳои таълимӣ, яъне фаъолияти умумитаълимиро таъмин мекунад. Ба ин ҷо дохиланд: ҷудо кардани лаҳзаҳои асосӣ дар вазифаи гузашташуда; гузаронидани таҳлил, низомбандӣ ва ҷамъбастанӣ, инкор ё далелнок кардани муқаррароти асосии вазифа, ҳал ва ба даст овардани натиҷаҳо бо истифодаи тартиботи фаъолияти эҷодӣ.

Бинобар ин, рушди ҳадафманди малакаҳои умумитаҳсилии хонандагонии синфҳои болоӣ афзалиятнок мегарданд. Содатар мешуд, агар босалоҳиятнокии маърифатиро танҳо ба азхудкунии малакаҳои умумитаҳсилӣ нисбат дода шавад, бо вучуди, ин бидуни онҳо рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ ва ба дараҷаи баробар бо он фаъолнокии маърифатӣ ғайриростнамо мебошад.

Бинобар ин, босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ аз ягонагии омодагии амалӣ ва назариявии хонадагонии синфҳои болоӣ ба истифодаи мустақилият дар фаъолияти маърифатӣ иборат мебошад. Ташаккули босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ дар хонандагонии синфҳои болоӣ ҳангоми касби таҷрибаи фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ ва саводнокии функционалӣ сурат мегирад. Донишҳои нави хонанда бо донишҳо, қобилиятҳо ва тамоилоти арзишӣ дастгирӣ мешаванд, ки ӯ онҳоро дар сатҳҳои тақлидию бозтавлидӣ, омехтаю пурмахсулӣ ва эҷодию ташаккулдиҳанда ба даст меорад.

Нишондиҳандаҳои ташаккулёфтагии босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандаи синфи болоӣ дар ҷадвали 1 пешниҳод шудаанд. Дар ин ҷо таҳлили меёриҳои пешниҳод шудааст, ки сатҳҳои босалоҳиятнокии таҳсилӣ ва маърифатиро тавсиф медиҳанд.

Ҷадвали 1. – Сатҳҳои ташаккулёфтагии босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ

Меъёрҳо	Сатҳи эҷодию ташаккулдиҳанда (ЭТ)	Сатҳи омехтаю пурмахсул (ОП)	Сатҳи тақлидию бозтавлидкунада (ТБ)
1	2	3	4
Ҳавасмандсозӣ ба маърифат	Хосиятҳои асосӣ: бартарият, мустақилият, таъсирбахшӣ, устуворӣ. Ваҷҳҳои зехнию таҳриқдиҳанда ба таври возеҳ ифода ёфта, дастёбӣ ба муваффақият асосӣ мебошад	Хосиятҳои асосӣ: таъсирбахшӣ, устуворӣ. Ваҷҳҳои зехнию таҳриқдиҳанда ба таври порчавӣ ифода ёфтаанд	Хосиятҳои асосӣ: ноустуворӣ; мустақилияти ангеа ифода намеёбад. Ваҷҳҳои бевоситаи таҳриқдиҳанда ба қайд гирифта мешаванд
Бошурии иҷрои маҳоратҳои таҳсилу идоракунӣ, таҳсилу иттилоотӣ, таҳсилу мантиқӣ.	Хонандагони синфҳои болоӣ фаъолияти пурмахсулро иҷро мекунанд, мустақилона донишхоро касб карда, малакаҳоро аз худ мекунанд.	Хонандагони синфҳои болоӣ фаъолияти ҷузыю ҷустуҷӯро бо омезиши бозтавлидӣ ва мустақилият иҷро мекунанд.	Хонандагони синфҳои болоӣ фаъолияти бозтавлидиро иҷро мекунанд; онҳо амалҳои таҳсилро аз рӯи намуна такмил медеҳанд.
Зохирёбии эҷодии босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ.	Талабот ба фаъолияти таҳқиқотӣ; тафаккури асил, тамоил ба вазъияти проблемавӣ, интиқоли донишҳо ба вазъияти нав ба қайд гирифта мешавад.	Талабот ба фаъолияти таҳқиқотӣ лаҳзавӣ мебошад: маҳорати самтгирӣ қардан дар вазъияти проблемавӣ, тамоил ба иттилооти нав, бартараф намудани ноқобилиятӣ дар дидан ва ифода қардани масъала.	Талабот ба қори ҷустуҷӯӣ зохир намешавад ё қам зохир мешавад; интиқоли донишҳои гирифташуда ба вазъияти нав бо луқмаи омӯзгор, зохиршавии аҳён ба раванди эҷодӣ, самтгирии заиф дар вазъияти масъалавӣ.

Аз ин рӯ, босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ аз ҷониби мо ҳамчун рушди малакаҳои истифодаи таъсирбахши қобилиятҳои умумитаҳсилу муайян қарда шудааст, ки дар гузориши мустақилона ва ҳалли вазифаҳои гуногуни фаъолияти таҳсилӣ заруранд.

Дар амсилаи аз ҷониби мо пешниҳодшуда се марҳиларо фарқгuzорӣ қардан мумкин аст: омодакӯзӣ, ташаккулдиҳанда ва арзёбикунанда.

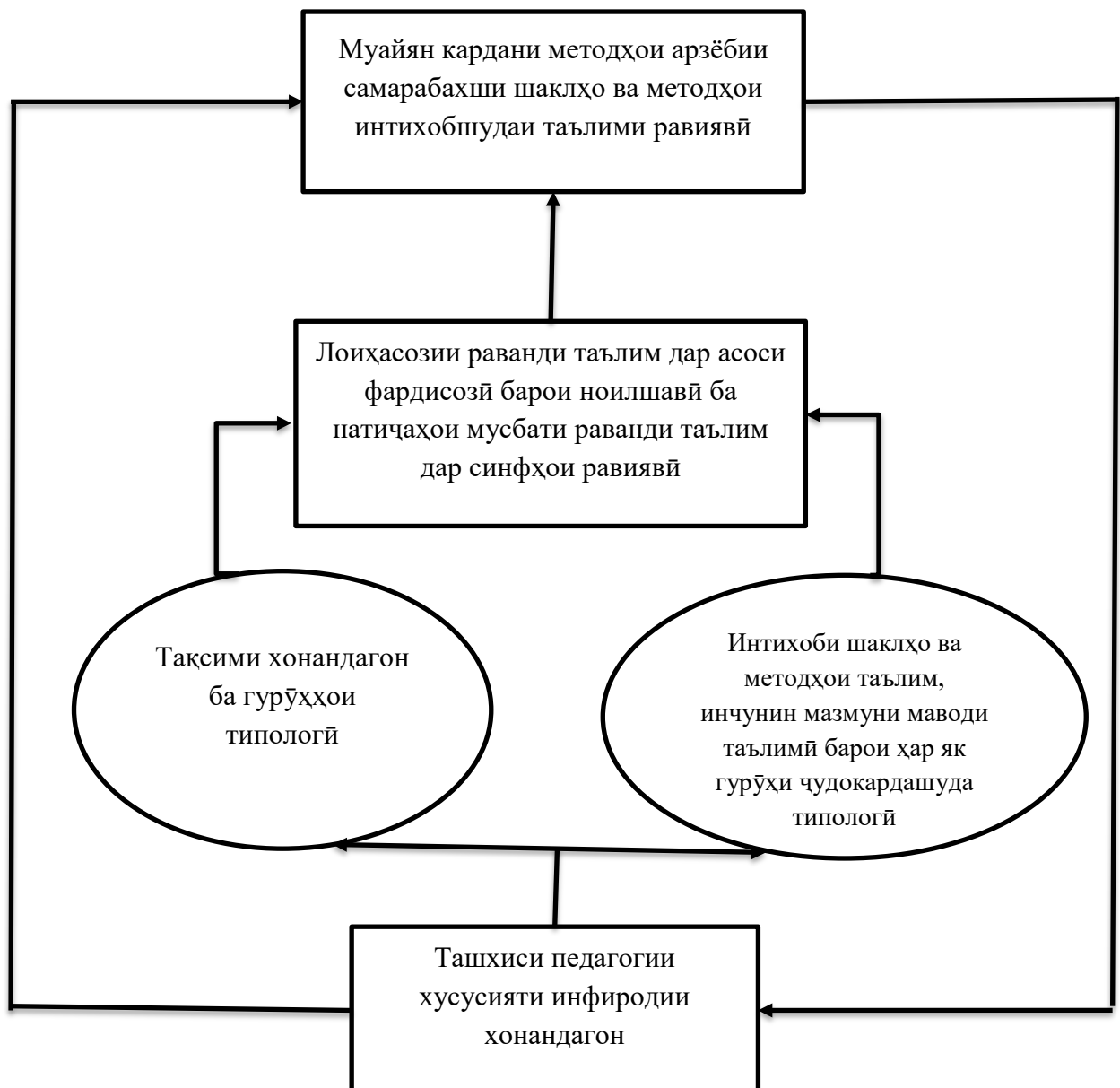
Ин даврахоро васеътар баррасӣ менамоем.

Дар давраи тайёркуни ташхискуни ва пешгусозӣ татбиқ меёбад ва аз ҷузъҳои зерин иборат аст:

ошкорсозии тағйироту вазъиятҳои рӯйдиханда дар раванди таълими ҳар як хонандаи синфҳои болоӣ ба андозаи рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ дар онҳо;

– пешбинии натиҷаҳо дар асоси ошкоркунии сифатҳои инфиродии психологӣ хонандагонии синфҳои болоӣ.

Таҳқиқи системаноки хислатҳои хатмкунандагон ва шиносшавӣ бо вазъи оилавӣ (қору фаъолияти водидайн, муносибат дар оила), вазъи маданӣ ва рӯзгори оила оғоз кардан зарур аст.

Расми 7. – Ташхиси педагогӣ хусусиятҳои инфиродии хонандагон

Сипас ҳангоми омӯзиши сифатҳои хонандагон ошкоркунии марҳилаи намунавии ташаккули умумии зехнӣ: сифати таваҷҷуҳ ва идрок, қобилиятҳои мустақилият ва ғайра муҳим мебошад

Шиносоии ибтидоии таълимгирандагон одатан бо саволу ҷавоб дар бораи волидайн, мусоҳиба бо таълимгирандагон, анкетаронӣ, таҳлили педагогӣ-психологӣ, вазъи саломатии таълимгирандагон гузаронида мешавад.

Минбаъд барои ҳар як хонанда қортҳои шахсии ташҳисӣ пур карда шуда, омӯзиши дараҷаи фаъолияти маърифатии фаъл гузаронида мешавад.

Баъди гузаронидани ташҳиси педагогии сифатҳои шахсӣ дар хонандагон, ошкоркунии худмуайянкунии равиявии онҳо баррасии натиҷанокии шаклҳо ва усули интиҳобшудаи таълим зарур аст расми 7.

Дар натиҷаи ташҳис мо хусусиятҳои инфиродиро кушода дода, қортҳои шахсии психологию педагогии хонандагон ва синфро дар маҷмӯъ тартиб медиҳем. Бо қортҳои мазкур бунёди ҷараёни таълим дар МТМУ-ҳо бо равияи махсус ва аносири муодилӣ, фардӣ, инвариантӣ бо мақсади мо мувофиқ мебошад.

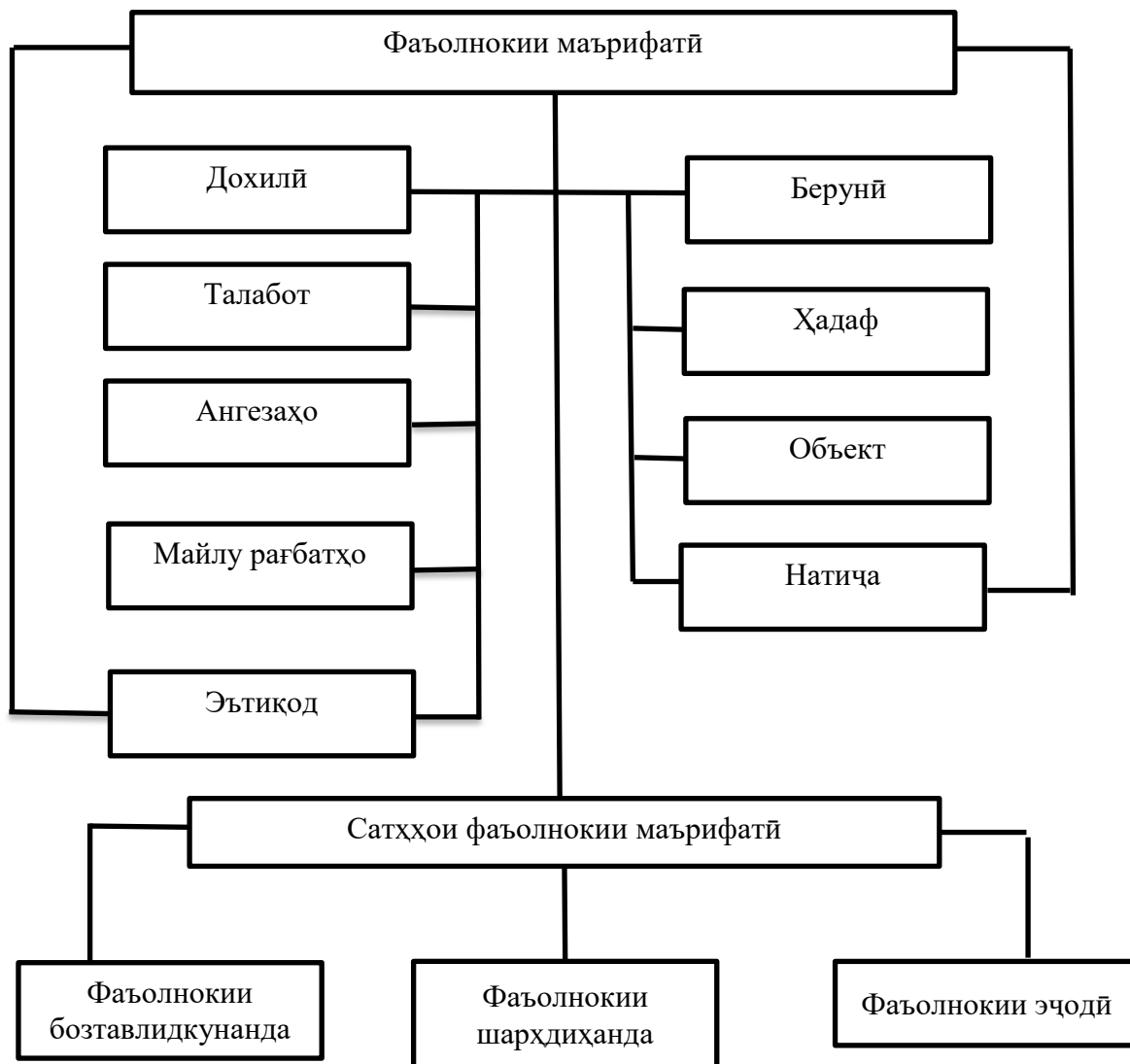
Дар марҳилаи ташаккулдиҳанда тарҳрезӣ ва ислоҳозии раванди таҳсилотӣ сурат мегирад, ки дар натиҷаи онҳо ташкили фаъолияти таҳсилӣ ошкор месозад ва дараҷаи рушди фаъолияти маърифатиро дар хонандагон ба назар мегирад.

Ба назар гирифтани дараҷаи рушд бо тариқи зайл зарур аст:

- таҳияи машғулиятҳои нақшавӣ мутобиқи барномаҳои таълим;
- таҳияи низоми курсҳои интиҳобӣ, ки талабот ва майлу рағбатҳои хонандагони синфҳои болоиро ба назар мегирад;
- таҳияи низоми машваратҳо, суҳбатҳо, тренингҳо, машғулиятҳои шахсӣ.

Таҳияи ҷорабиниҳои дар боло зикршуда ба рушди талабот ба худтатбиқкунӣ ва фаълнокии ҷустуҷӯӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ нигаронида шудааст, ки дар раванди таълим заруранд.

Зимни таҳлили мафҳуми «фаъолнокии маърифатӣ» мо сохтореро истифода мебарем, ки расми 8 пешниҳод шудааст [9-М]. Тавре ки дар расми 8 дида мешавад, якчанд сатҳҳои шомилсозии хонандагон ба раванди маърифатии таълимӣ вучуд доранд.

Расми 8. – Амсилаи сохтори фаъолнокии маърифатӣ

Дар оғози раванд фаъолнокии сифрӣ ба қайд гирифта мешавад, вақте ки хонандагон ба талаботи омӯзгор беғайратӣ, бефаъолияти нишон дода, ба кори мустақилона ҷидду ҷаҳдро зоҳир накарда, низоми фишорро аз ҷониби омӯзгор интиҳоб мекунанд. Тавре ки амалия нишон медиҳад, хонандагони бефаъолият дар синфҳои 10-11 амалан нисфро ташкил медиҳанд. Ҳангоми кор бо чунин хонандагон инҳо манъ карда шудааст:

- аз онҳо мунтазир шудани воридшавии фаврӣ ба кор, зеро фаъолнокии онҳо бояд дар якчанд марҳилаҳо баланд шавад;

- ба хонандагон пешниҳод кардани супоришҳое, ки ивазкунии босуръати намуди фаъолиятро аз яке ба дигарӣ талаб мекунанд;
- талаб кардани ҷавобҳои фаврӣ, зеро ба онҳо ҳозирҷавобӣ бо душворӣ ба даст меояд;
- додани саволҳои пурмаъно ва ногаҳонӣ, буридани сухани хонандагон дар вақти ҷавоб ба саволҳо;
- воридсозии хонандагон ба кор бевосита баъди танаффус, зеро онҳо хеле ғайриширобона аз фаъолнокии фаъолиятӣ ба фаъолияти зехнӣ мегузаранд.

Зимни кор бо чунин хонандагон ба педагог инҳо зарур аст:

- дар вақти гузаронидани дарс нигоҳ доштани оҳанги ором;
- ҳавасмандсозӣ ва таҳсини хонандагон;
- номбар кардани хонандагон аз рӯйи номашон;
- бодикқат шудан ба тарҳрезии мусбати ибораҳо бидуни таҳдид ва фармонҳо.

Ин ҳама ҷузъҳои тактика мебошанд. Ва аз ҷониби стратегия ядроӣ ҳамкориҳои таълимӣ аз зарурати интиқоли хонандагон аз сатҳи фаъолнокии сифрӣ аз ҷониби омӯзгор ба сатҳи фаъолнокии вазъиятӣ иборат мебошад.

Фаъолнокии вазъиятии хонандагон дар вазъиятҳои гуногуни таълимӣ (методҳои таълим, мазмуни ҷолиби дарс ва ғ.) зоҳир ёфта, асосан дар сатҳи дарки эҳсосотӣ муайян мешавад.

Одоби (муомила) педагогӣ дар ин маврид дар асоси дастгирии фаъолнокии эҳсосоти онҳо бунёд ёфта, тадриҷан ба мавқеҳои зехнӣ ва иродавӣ паҳн мешавад.

Сатҳи иҷроии фаъолнокӣ – тайёрии ҳиссиёти бо навъҳои таҳияшудаи таълим муқаррар карда мешавад ва дарки суръатноки масъалаҳои таълим, мустақилнокӣ дар ҷараёни ҳалли ин масъалаҳоро кафолат медиҳад.

Сатҳи баланди фаъолнокии маърифатӣ таълимгирандагонро ба худфаъолшавӣ ҳидоят мекунанд. Таълимгирандагони сатҳи баланди иҷроии фаъолнокии маърифатидошта масъалаҳои ғайриқолабӣ, пажӯҳишӣ

ва проблемави ро ба осонӣ ҳал карда метавонанд. Ин таълимгирандагон ба қабули талаботи боз ҳам самамараноктари чараёни таълими муосир тайёранд, аммо дар чараёни таълим ин фаъолият на ҳама вақт амалӣ мегардад. Дар ин ҳолат таълимгиранда зимни машғулиятҳои фориғаздарсӣ қувваҳои зеҳнии шахсро татбиқ месозанд. Дар баъзе ҳолатҳо аз малакаҳои ҳосилшудаи таълимӣ маҳрум мегардад.

Сатҳи эҷодии фаъолнокӣ – дар ин сатҳ таълимгирандагон ба дохилшавии вазъи ғайримаммулӣ тайёранд ва барои ҳалли масъалаҳои гуногун метавонанд тарзу роҳҳои нодиро ҷустуҷӯ карда ёбанд.

Муносибати эҷодиро ба таври ғайримунтазир барои омӯзгор метавонанд хонандагони дорои ҳар гуна дараҷаи фаъолнокии таълимӣ ифода намоянд.

Аз рӯи ҷанбаи тақрибӣ педагог барои шахр додани масъалаҳои гуногун ва зоҳирсозии ғайристандартӣ бояд вазъияти қулайро ба вуҷуд орад. Омӯзгор ба ин гуна тағйирот бояд ҳудуд рақобат зоҳир карда ба ҳалли масъалаи ба вуҷудоянда тайёр гардад, чунки дар ҳолати тайёр набудани ӯ таълимгирандагон фаъолнокии эҷодии маърифатиро нишон дода наметавонанд.

Омӯзгор муносибати инфиродиро дар таҷриба татбиқ намуда, бодарназардошти вижаҳои шахсияти таълимгирандагон ба онҳо бояд таъсир расонанд. Муҳим он аст, ки омӯзгор хусусиятҳои инфиродии шогирдонро бояд омӯзад.

Гуфтан мумкин аст, ки ин гуна машғулиятҳо субъектҳои таълимро ба ҳамкорӣ ҳидоят менамояд. Ҳамкорӣҳои омӯзгор бо ҳар гуна гурӯҳи таълимгирандагон мунтазам роҳандозӣ мегардад. Дар чараёни таълим вобаста ба масоили таълимӣ ҳамкорӣҳои гуногуни судманд ҷорӣ карда мешавад. Машғулиятҳо ба шакли бозӣҳои фаъоли нақшӣ гузаронида мешаванд. Дар чунин машғулиятҳо ҳамкорӣҳои омӯзгор бо таълимгирандагоне, ки сатҳи олии фаъолнокиро доранд, нақши асосиро мебозад. Ҳамкорӣҳои таълимӣ зимни машғулиятҳо сифатҳои маҷмӯиро низ доранд. Тамоми муодилаҳои пешниҳодгардида омезиш ёфта, дохилшавӣ ба

системаҳои сершумори ҳамкориҳои маҷмӯи дар давраи имконияти воқеӣ меёри асосии машғулиятҳо мегардад.

Бинобар мавҷуд будани фарқият дар сатҳи фаъолнокии маърифатии таълимгирандагон чараёни таълим бояд тавре сурат гирад, то ин ки сатҳ то дараҷаи фаъолнокии эҷодӣ боло равад.

Дар чараёни таълим муносибатҳои инфиродӣ заруранд, чунки ин принцип қувваи маърифатии фардии таълимгиранда ва мундариҷаи таълим, методикаи коллективонаи чараёни таълим ва вижагиҳои инфиродии дарки маводҳои таълиму рушди наврасонро пайваст мекунад. Чунин навъи номувофиқатиҳои объективӣ байни ҳадафҳо, мазмун, методҳои тарбия ва малакаҳо, маҳоратҳо, марокҳои инфиродии хонанда вучуд доранд.

Муваффақиятнокии омӯзиши маводи таълимӣ, суръатнокии азхудкунии онҳо, босуботӣ ва бошуурии донишҳо аз фаъолияти омӯзгор, нерӯҳо ва малакаҳои маърифатии таълимгирандагон, ки бо вижагиҳои дарку фикрронӣ, хотиру хусусиятҳои ҷисмонӣ ва омилҳои дигари сершумор муқаррар карда шудаанд, вобастагӣ доранд.

Дар чунин ҳолатҳо омӯзгор бояд на фармонфармо, балки маслиҳатчӣ гардад. Яъне нисбати шахсияти таълимгиранда бо баҳисобгиранда вижагиҳои педагогӣ-психологӣ муносибати инфиродӣ талаб карда мешавад.

Дар марҳилаи арзёбии амсилаи худ мо имкониятро барои таҳлили меёрҳо ва нишондиҳандаҳои рушдиҳандаи фаъолнокии фаъолияти маърифатӣ фароҳам месозем. Дар бораи ин дар боло зикр шуда буд.

Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст карда, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ноилшавӣ ба вазифаҳои гузошташудаи таҳқиқоти мазкур дар мавриди таҳияи амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ имконпазир аст, хусусияти хоси он консепсия барои амалисозӣ дар низоми таълими равиявӣ мебошад.

Рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагон дар пояи муносибати инфиродӣ дар сохтори таълими равиявӣ сохтори донишҳо ва азхудкунии тартиботи сатҳи эҷодии фаъолнокии маърифатӣ, истифодаи методҳои

инфиродин корро бо хонандагон муайян месозад, ки ба эҷодкорӣ ва ҳамкориҳои ҳамаи иштирокчиён дар раванди таълим нигаронида шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар ин зербобӣ таҳқиқоти мазкур дар асоси муносибатҳои салоҳиятнок, инфиродӣ ва низомии фаъолияти натиҷаҳои таҳияи амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими равиявӣ оварда шуданд.

1.3. Шароити ҳатмии педагогии татбиқи амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими равиявӣ

Яке аз омилҳои муваффақиятнокӣ баланд бардоштани ин муҳайё сохтани шароити зарурӣ мебошад. Аз ин ҷо муайянсозӣ ва асосноккунии маҷмӯи шароити педагогӣ доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими соҳаҳои равиявӣ ба хонандагон мебошад.

Инак, бо баҳисобгирии вижагиҳои инфиродии педагогӣ ва психологии таълимгирандагон, дараҷаи фаъолнокии маърифатии хонандагон мо шароити педагогиро, ки ба ривочи фаъолияти маърифатии онҳо таъсир мерасонад, дида мебароем.

Шароит ин як қатор заминаҳо, дархосту вазъиятҳо буда, зимни амалигардонии чараёни таълим он бояд аз мадди назар дур нагардад. Шароит муҳитест, ки падидаву омилҳо маркази онро ташкил медиҳанду бе он мавҷудияташ имкон надорад [3-М].

Аз ин рӯ, шароити педагогиро комплекси баҳодиҳии чараёни таълим дар бар мегирирад, ки бо афзудани самаранокиаш равона аст.

Ин шароит муҳитест барои сурат гирифтани чараёни таълим, иҷрои зарурии чораҳои педагогӣ барои ташаккул додани ин муҳит.

Ҷамъи шароитҳо таносубияти маҷмӯи хосиятҳову падидаҳо ва амалҳои ҳисоб меёбанд, ки як чизи яқлуктро ба вуҷуд меоранд. Хосияту объектҳои мустақил нисбати раванду падидаҳои дигари мустақил шароит ҳисоб меёбанд, чунки рушду ташаккули чунин падидаҳо аз онҳо вобастагӣ дорад.

Чамъи шароитҳо ба рушди тамоми ҷузъҳои ҷараёни таълим мусоидат менамояд.

Маҷмӯи шароити педагогӣ сечанба мебошад. Он аз ҷанбаҳои мазмунӣ, ташкилию фаъолиятӣ ва субъектӣ иборат мебошад. Шарти аввал – ҷанбаи мазмунӣ омодагии зехнӣ ба фаъолияти эҷодӣ, ташкили траекторияи (маҳруки) таҳсилоти барои ҳар як хонанда ба таври инфиродӣ таъмин менамояд. Дар бораи ин дар зерфасли 1.2-и таҳқиқоти мазкур баён гардид.

Траекторияи инфиродии таҳсилотӣ – ин методи инфиродии амалисозии имконияти шахсияти ҳар як хонанда барои ба даст овардани донишҳо мебошад [2-М]. Имкониятҳои шахсияти хонандагон – ин маҷмӯи малакаҳои маърифатӣ, эҷодӣ, ташкилию фаъолиятӣ ва дигар мебошад. Таълимгиранда аз рӯи таҳарруки фардӣ дар таълим зимни пешкаш гардидани қувваҳои муайянкунандаи муҳимияти фардии азхудкунии фанҳо ба ҳаракат оғоз менамояд [7-М].

Се ҷузъи низомии таълими равиявӣ (вариативӣ, инвариантӣ ва инфиродӣ) – ро ҷудо мекунад.

Қисмати вариативӣ – ин низомии эҷоди курсҳои интихобӣ мебошад, ки доираи назар ва талаботҳои хонандагони синфҳои болоиро ба назар мегиранд.

Қисмати инвариантӣ – ташкили дарсҳои нақшавиро ва баҳисобгирии барномаву нақшаҳои таълим дар омӯзиши фанҳо тибқи ин ё он равия дар назар дорад.

Қисмати инфиродӣ – дарсҳои инфиродӣ, тренингҳои инфиродӣ, мусоҳибаҳои маслиҳатҳои фардӣ иборат аст.

Эҳтимол аст, ки системаи умумитаҳсилот барои хатмкунандагон ташкили 3 навъи курси таълим (умумитаҳсилоти хатмӣ, умумитаҳсилотӣ аз рӯи равия, курсҳо, аз рӯи интихоби хонандагон) зарур аст. Курсҳои умумитаҳсилоти заминавӣ (хатмӣ) ба хонандагон донишхоро доир ба фанҳои умумитаҳсилотӣ пешниҳод мекунад. Курсҳои умумитаҳсилоти

равиявӣ ба хонандагон донишҳои дараҷаи баланд кардашудаи мураккабро пешниҳод мекунад, ки ба равияи мушаххаси таълим нигаронида шудаанд.

Курсҳои интихобӣ (*аз лотинӣ – интихобишуда*) курсҳо аз рӯи интихоби хонандагон мебошад. Ба қисми инвариантии таҳсилоти умумӣ курсҳои равиявӣ ва заминавӣ дохиланд ва ба қисми вариантии таҳсилот бошад, курсҳои интихобӣ дохиланд [6-М].

Ҳадафҳои асосии курсҳои интихобӣ инҳоянд:

- курсҳои интихоби таълими равиявиро пурра ва амиқтар месозанд. Мақсади курсҳо аз рӯи интихоби хонандагон, амсоли *«Ташкили олами органикӣ» «Ҳуҷайраву бофтаҳо»* маълумоти иловагии аниқ додан аст, додани иттилооти иловагӣ ба хонандагон мебошад.
- курсҳои биология аз рӯи интихоби хонандагон мундариҷаи курсҳои асосиро инкишоф медиҳад. Таълимӣ дигар фанҳо (физика, химия)-ро тақозо менамояд ба бадастории донишҳои иловагӣ мусоидат мекунад, ки зимни супоридани имтиҳоноти хатмӣ доир ба биология касб карда шаванд. Аз ҷониби педагогҳо: В.В. Фишов [157, с. 191], З.Г. Холостова [157, с. 213], А.В. Брилков [22, с. 219] барои амалисозии вазифаи мазкур чунин курсҳои интихобӣ, ба мисли: *«Биофизика: таърих, каифиёт, давраи муосир»*, *«Химияи биологӣ»* ва ғайра таҳия шудаанд (онҳоро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода кардан мумкин аст);
- имкон медиҳанд майлу рағбатҳои маърифатии хонандагон дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон қонеъ гардонидани шаванд. Дар ин ҷо курсҳои интихобӣ доир ба мавзӯҳои: *«Таърихи каифиёти биологӣ»*, *«Бионика: чорроҳаҳои илм ва техника»* – *«Фауна ва флораи маҳал»*-ро ташкил кардан мувофиқи мақсад аст.

Ба таркиби курсҳои интихобӣ лоиҳаҳои таҳқиқотӣ ва корҳои амалиявии хонандагонро дохил кардан зарур аст.

Методикаи таълими дар курсҳои интихобӣ дар хонандагон маҳоратҳои меҳнатӣ, зеҳнӣ ва худтаҳсилкуниро ташаккул медиҳанд. Дар ҷараёни азхудкунии донишҳои курсҳои интихобӣ ба хонандагон истифодаи китобҳои

дарсӣ, дастурҳои таълимӣ, практикумҳо, фарҳангномаҳо ва адабиёти дигари гуногунро пешниҳод кардан хело муфид мебошад.

Ба таркиби курсҳои интихобӣ ворид кардани лоиҳаҳои таҳқиқотӣ ва корҳои амалии хонандагон зарур аст.

Муҳокимаи афзалиятҳо ва баъзе камбудҳои дастурҳои таълимӣ оқилона буда, хонандагон гузаронидани таҳлили манбаъҳои адабиётро ёд мегиранд.

Зимни рушд додани курсҳо аз рӯи интихоби хонандагон оиди биология принципҳои зеринро ҷудо мекунанд:

- хоссагиҳои суроғавӣ (афзоиш додани самаранокии иқтисодӣ- иҷтимоӣ ва шахсии таълим аз рӯи равия);
- хоссагиҳои ҳамгирӣ;
- илмӣ;
- Босалоҳиятноки аз рӯи касб (касбинтихобкунии таълимгирандагону волидайнӣ онҳо ва тайёр кардани онҳо ба касб дар назар дошта мешавад);
- концепсияи таҷрибавӣ (инкишоф додани қобилияту истеъдоди таълимгирандагон, ки онҳоро метавонанд зимни таълими минбаъда дар муассисаи таҳсилоти олӣ истифода бурда, дар касби оянда ба кор баранд);
- тавсеаи ҷаҳорҷӯби курсҳои амалкунандаи умумитаҳсилотӣ ва равиявӣ;
- ба принципҳои методологияи муосири биологӣ (детерминизм, таърихият, низомнокӣ ва ғ.), ки дар асоси онҳо дар хонандагон фаъолияти фикрӣ ва тасвири ягонаи олам сайқал меёбанд, мувофиқат мекунанд;
- омӯхтани ҷуқури курсҳои мавҷуда (барои таълимгирандагони болаёқат);
- ба назар гирифтани хусусиятҳои синнусоли (баёни маводҳои таълим дар ҳамбастагӣ бо инкишофи шахсияти хонанда, додани афзалиятҳо ба инкишофи шахсияти хонанда);

- ба назар гирифтани хосагиҳои минтақавӣ (мақсад – ҷолибгардонии машғулиятҳо ва ҳавасмандсозии таълимгирандагон ба аз худкунии маводҳои таълимӣ);
- вижагӣ, ки ба ташаккулдиҳӣ раवонааст (дар курсҳо аз рӯи интихоби хонанда маҳорату малакаҳои барои таҳқиқот зарур, мустақилиятнокии маърифатӣ такмил дода мешавад, ба хатмкунандагони МТМУ – ҳо ба идомаи маълумот дар МТОК кӯмак расонида метавонад).

Кори таълимгирандагон дар синфҳо аз рӯи равияҳо мураккабтар мешавад. Ин хусусан ба фаъолнокии пажӯҳишӣ дахл дорад. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон фаъолнокии таҳқиқотиро бо (малакаю маҳоратҳои интиқолдиҳии таҷриба аз вазъияте ба вазъи қулайи дигар нав) ва бо рафтору кирдори барои ҷомеа зарур омехта мегардад. [5-М].

Ба назари мо, курсҳои интихобӣ дар баробари фанҳои умумитаҳсилотӣ ва равиявӣ метавонанд барномаи инфиродии таҳсилотиро барои ҳар як хонанда оиди амалисозии маҳоратҳо ва талаботҳои онҳоро дастгирӣ намуда, ба рушди фаъолияти маърифатии ӯ мусоидат менамоянд.

Кору фаъолияти маърифатиро қисми мундариҷавии мавод рушд медиҳад, таълимгирандаро ба эҷодкорӣ тайёр мекунад.

Шарти дуҷуми рушди фаъолияти маърифатӣ ҷанбаи ташкилию фаъолиятӣ мебошад, ки раванди таълимиро ҷунон ташкил мекунад, ки шакли инфиродии таҳсилии хонандагон афзоиш меёбад.

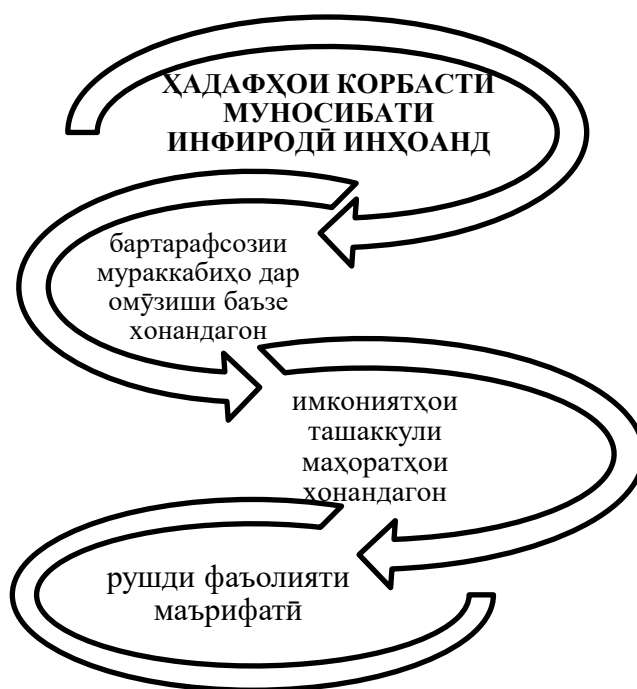
Хонандагон аз рӯйи таълими инфиродӣ дар ҳамаи соҳаҳои таҳсилотӣ ҳамон вақт ҳаракат хоҳанд кард ба хосагиҳои фардии хонандагон ҷавобгӯянд: рефлексивона дарки натиҷаҳои ҳосилшуда баҳодиҳӣ ба кори хеш пешкаш мегардад [8-М].

Шарти баррасишудаи педагогӣ танҳо ҳамон вақте амалӣ шуда метавонад, ки муносибати инфиродӣ дар таълим вучуд дошта бошад.

Талаботи ба назар гирифтани сифатҳои инфиродии хонандагон дар ҷараёни таълим воқеияти объективӣ мебошанд, зеро синфи хонандагон аз одамони бо маҳоратҳо, мавқеъҳо ва мулоҳизаҳои на яхела, балки аз

шахсиятҳои алоҳидае ташкил ёфтааст, ки ҳар якеи онҳо дорои сифатҳои психологию маънавии худ, майлу рағбатҳо ва кӯшишҳои худ, биниши худии воқеият мебошад.

Шубҳае нест, ки дар раванди воқеии таълимӣ ҳар як хонанда донишхоро ба андозаи имкониятҳои худ, ба таври инфиродӣ касб мекунад. Маҳз барои ҳамин муносибати инфиродӣ дар ҳамаи дастурҳои таълимию методӣ доир ба педагогика яке аз принципҳои асосии таълимдиҳанда ба шумор меравад.

Расми 9. – Амсилаи муносибатҳои корбасти инфиродӣ

Аз ин бармеояд, ки *муносибати инфиродӣ* – ин принципи таълим, ва фардисозӣ – ин татбиқи принципи мазкур мебошад [3-М].

Муносибати инфиродӣ – ин дониш ва баҳисобгирии сифатҳои муайяни инфиродии инсон мебошад, ки аз ҷониби табиат дода шудаанд [1-М].

Принципи муносибати инфиродӣ, дар тафовут аз принципҳои дидактикӣ, ба зарурати баҳисобгирии инфиродию такрорнаёбанда дар шахсияти ҳар як хонанда ишора мекунад. Барои ҳар як хонанда бидуни истисно муносибати инфиродиро ба кор бурдан зарур аст. Нишонаи мазкури принципи таҳлилшаванда аз муқаррароти муносибати инсондӯстона ба шахсияти хонанда бармеояд, ки дар он муносибати инфиродӣ ҳамчун принципи фаъол

ва рушддиханда баррасӣ гардида, ташаккули эҷодии фардияти хонандагонро пешбинӣ мекунад.

Аз ин рӯ, ин тарзи муносибат хусусиятҳои психологӣ-инфиродии таълимгиранда, афзалиятҳову корбурди методу усулҳои марбута, муодилаҳои масъалаҳо ва ғайраро дар бар мегирад. Он принсипи дидактикӣ буда, ислоҳоти худро ба тарҳрезии раванди таълимӣ ворид месозад.

Ва муносибати инфиродӣ ҳамчун асоси рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагон – ин афзалият ва истифодаи шаклҳо инчунин усули лозимае мебошанд ва рушд додани вижагиҳои маърифати инфиродӣ-психологии таълимгирандагон равонаанд.

Мақсади инфиродикунонӣ – ҳам ҳифзу ривож додани хусусиятҳои инфиродии таълимгиранда дар оянда, тарбия кардани шахсияти худро дастнорас тасаввуркунанда ҳисоб меёбад. Ҳангоми инфиродикунонӣ хусусиятҳои мавҷудбудаи инфиродии таълимгирандаро бояд қабул кард, чунки таълимгиранда аз ҷумла, хатмкунандагон шахсе ҳисоб меёбан, ки ба рушди ояндаи имконияти хеш қодир аст. Педагог зимни рушди фардият дар хонандагон бояд ҳуқуқи хонандагон «*бо худ будан*»-ро ба назар гирад. Аксари классикони педагогика ва асосан, Ж.Ж. Руссо, муътақид бар онанд, ки зимни таълими ҷанҷол шахсияти таълимгирандаро бояд эҳтиром кард. Дар раванди таълим инфиродикунонии он ба таълимгирандагон ҳуқуқ додан ба интихобкунии ҷанҷол таълимӣ, аз ҷумла, масъалаҳои таълимӣ, дар қатор ҷанҷол таълимии тамоили муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ пешниҳод карда шавад, ин ҷустуҷӯи нерӯҳо аз ҷониби педагог барои эътирофи принсипи инфиродии омӯзиши хонанда мебошад.

Зарурати эътирофи сифатҳои инфиродии хонандагон саволро ба миён мегузорад: оиди ин масъала чӣ тавр кор ташкил карда мешавад? Дар шароити муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии муосир, вақте ки бо шумораи калони хонандагон ҳамзамон як омӯзгор кор мекунад, масъалаи фардисозии таълим ба мадди аввал мебарояд. Зимни таълими хонагӣ дар низоми ашрофӣ (намунаи классикӣ – тарбиягирифтаи Ж.Ж. Руссо – Эмил), ки дар он таълим

дар фардият бунёд меёфт, масъалаи мазкур метавонист танҳо дар он маъно пайдо шавад, ки оё педагог қобил аст, ки сифатҳои инфиродии тарбиягирандаи худро дарк кунад. Дар чараёни ҳозираи таълими МТМУ байни талаботҳои таълимгирангон ва оммавӣ будани МТМУ ихтилофот ба вучуд меояд. Чунин муҳокимаронӣ оммавӣ мебошад, ки кам кардани шумораи хонандагон дар синф имконияти ҳалли масъалаи мазкурро пешниҳод менамояд. Дар аини ҳол, шумораи қиёсан ками хонандагон дар синф худ ба худ эътирофи сифатҳои инфиродии хонандагонро таъмин наменамояд. Дар амалияи ҳаррӯзаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ аксар вақт вазъиятҳои ба мушоҳида мерасанд, ки дар синф бо шумораи қиёсан ками хонандагон ҳатто нерӯҳои фарқгузорӣ ба кор бурда намешаванд.

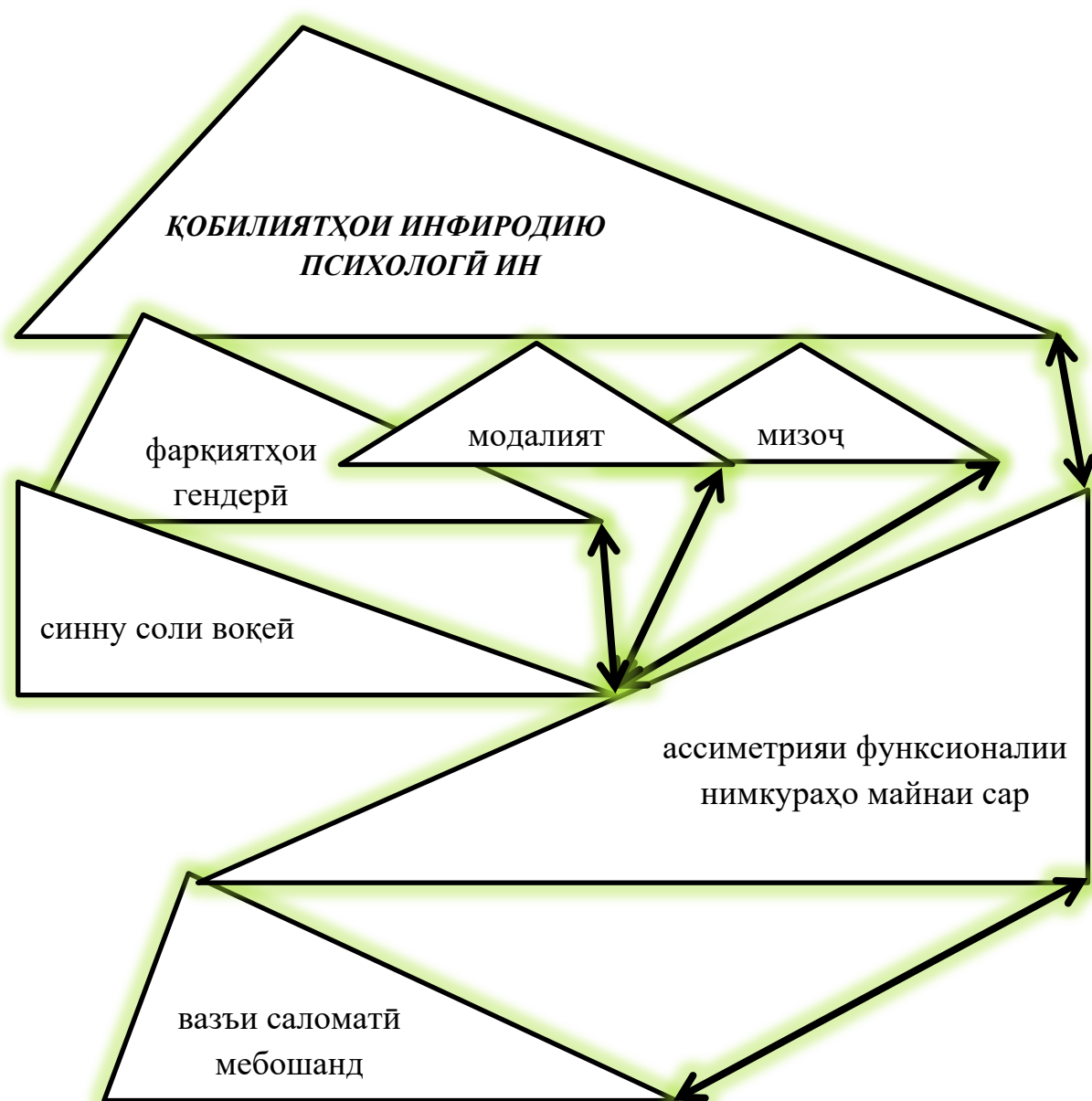
Гуфтаҳои болоро ҷамъбаст намуда, қайд мекунем, ки дар касби таҳсилот усули муҳим таъмини ҳар як хонанда бо донишҳо мебошад, ки таълими инфиродӣ шуморида мешавад. Аммо ҳамзамон мушкилоте ба вучуд меояд, ки аз дигаргунсозии мундариҷа ва усулҳои таълимӣ бо дарназардошти вижагиҳои инфиродии таълимгиранда, методи назораткунӣ ва баҳодиҳӣ бо муваффақиятҳои ӯ аз муайянсозии дарки самараноки маводи барномавӣ аз ҷониби таълимгирандагон иборат мебошад.

Инак, дар таҷрибаи мактаб на дар бораи инфиродикунонии пурра, балки муқоисавии он гуфта мешавад. Фардисозиро бо омилҳои зерин тавсиф додан мумкин аст:

- сифатҳои инфиродии на ҳар як хонандаи алоҳида, балки гурӯҳи хонандагон эътироф карда мешаванд, ки дар он ҳамаи хонандагон дорои сифатҳои тақрибан якхела мебошанд;
- он қобилияти маҳорат ва маҷмӯи онҳо, ки барои таълим заруран (масалан, маҳоратҳои зеҳнӣ) дар мадди назар меистад; ҳамзамон баъзе хусусиятҳо (масалан, мизоҷӣ) мавҷуданд, ки дар ҷодаи инфиродикунонӣ ба назар гирифтани онҳо чандон муҳим нест;

- ба ҳисоб гирифтани баъзе хусусиятҳо дар ҳолате муҳим аст, агар он ба таълимгиранда дахлқунанда (масалан, ягон намуди беморӣ, қобилияти хосса дар ягон фанни таълимӣ);
- инфиродиқунонӣ на ба тамоми чараёни таълим, балки ба ин ё он қори таълим дахл дорад бо қори инфиродиқунони якҷоя мебошад.

Ҷоиз мешуморем, ки дар поён сифатҳои инфиродиқунони психологӣ хонандагонро муфасссалтар дида бароем.

Расми 10. – Амсилаи қобилияти психологӣ

Дар синни навҷавонӣ чараёнҳои психологӣ маърифатӣ ташаккул меёбад. Бо баъзе сабабҳо, вақте ки ҷавон болиғ мегардад, зеҳни онҳо оҳиста-

оҳиста ривоч мегирад, ки ба иҷрои тамоми навъҳои кори зехнии калонсолон, ҳатто ба иҷрои корҳои душвортарин тайёр мешаванд.

Маълум аст, ки дар наврасон ҳавасмандӣ, назар ба хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба таври дигар ифода меёбад: ба онҳо доираи васеътари майлу рағбатҳо дастрас буда, онҳо саъй мекунанд ҳама чизро фаҳманд ва ҳама чизро санчида бароянд. Дар синфҳои поёни монандӣ дар таълиму тарбия, ташаббускорӣ, вачҳҳо дида мешавад, аммо дар синну соли наврасӣ хусусиятҳои инфиродӣ барҷастатар намоён мегардад.

Назарияи пешқадами аклонӣ ташаккул меёбад. Дар ин синну сол таълимгиранда ба тафаккури мантиқӣ рӯ оварда, ба худтаҳлилқунию ҳударзиёбӣ шуғл меварзад. Хатмқунандагон аллакай мафҳумҳои илмиро хуб медонанд ва аз онҳо зимни ҳалли масъалаҳо истифода мекунанд, фаъолияти назариявӣ нутқӣ, мантиқӣ ва ғайраро инкишоф медиҳад ва талаботҳои заруриро ҳосагҳои нави зехнӣ ба вучуд меорад. Аксар вақт хонандагон ба гузаронидани мусоҳибаҳо дар мавзӯҳои алоҳида, ки ба онҳо шинос нестанд, масалан сохти олам, шурӯъ мекунанд.

Самарабахшии синну соли навҷавонӣ аз он иборат аст, ки васеъгии доираҳои назари зехнӣ аксар вақт имкон намедиҳад дар вазифаҳои мушаххас бодикқат шуд, арзёбии муносиби нерӯҳои худ, низомнокии муносибатҳо ва муҳокимарониҳо вучуд надорад. Аксари хонандагони синфҳои болоӣ ба муболиға намудани меъёрҳои донишҳои худ, нерӯҳои зехнӣ тамоил доранд.

Дар айни замон, дар синну соли мазкур шумораи зиёди навҷавонон ва духтарони беэътиною бепарво ба вучуд меояд, ки барои онҳо таҳсил мутлақо ғайри ҷолиб ба назар мерасад. Падидаи мазкур то як дараҷа бо қолибият ва якрангагии раванди таълимӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ вобаста мебошад, ки ба рушдҳои малакаҳои инфиродӣ ва ташаббуси хонандагон баҳои сазовор намедиҳад. Илова бар ин, баъзе кӯдакон дар азхудқунии барномаю нақшаи таълим ба душворӣ дучор мегардад.

Дар ин синну сол тафриқагӯзорӣ байни таълимгирандагон ба тафаккури мантиқӣ рӯ оварда, ба худтаҳлилқунию ҳударзиёбӣ шуғл меварзанд.

Хатмкунандагон аллақай мафҳумҳои илмиро хуб медонанд ва аз онҳо зимни ҳалли масъалаҳо истифода мебаранд, фаъолияти назариявӣ нутқӣ, мантиқӣ ва ғайраро инкишоф медиҳанд. Фаъолияти ақлонӣ ин синну сол ривочи худро идома медиҳад ва талаботҳои заруриву хоссагҳои нави зеҳнро ба вучуд меорад.

Ҳоло дар зеҳни эҷод фаъолияти ақлонӣ дивергентӣ чун қисми асоси он бартарӣ дорад. Дар ин намуди фаъолияти як савол ҷавобҳои сершумори дурустро талаб мекунад. [7-М].

Инчунин вожагии хоси ташаккули муҳити шинохтан дар синну соли навҷавонӣ аз он иборат аст, ки рушди зеҳнии хонандагони синфҳои болоӣ на танҳо аз андӯшти қобилиятҳо, балки инчунин аз рушди услуби фаъолияти барои ҳар як хонанда фардӣ иборат мебошад.

Дар усулби фаъолияти инфиродӣ сохти инфиродӣ ва васоити равоӣ дар назар дошта мешавад. Дар он фаъолияти шахс мақсаднок ё бемақсад барои ҳамкорӣ бо шароити беруна сурат мегирад. [8-М].

Ба андешаи А.Г. Гостев, услуби фаъолияти инфиродӣ дар ҷараёни маърифатомӯзӣ чун фаъолияти ақлонӣ зухур мегардад ва усулҳои азхудкунӣ таҳия ва қорбурди ахборотро ба қор меорад [25, с. 32].

Агар сифатҳои синну солии хонандагони синфҳои болоӣ мавриди таҳлил қарор дода шавад, ба мисли: рӯҳӣ, физиологӣ анатомӣ, он гоҳ қайд мегардад, ки ташаккули ҷисмонӣ хатмкунандагони МТМУ ба анҷом мерасад: рушди устухонбандӣ ба охир мерасад, мушакҳо боқувват мегарданд, таълимгирандагон ба сарбории калони ҷисмонӣ тоқат қарда метавонанд, фишори хунашон ба танзим медарояд, узвҳои тарашуҳи дохилӣ субот меёбад. Дар хатмкунандагони МТМУ марҳилаи балоғати ҷинсӣ анҷом меёбад. Эҳсоснокии баланди хонандагони синфҳои болоӣ, ки бо фаъолияти босуръати ғадуди сипаршакл боис шудааст, ба таври назаррас қоҳиш меёбад. Дар ин давра дар хонандагон рушди майнаи сар ва шӯъбаҳои муҳимтарини онҳо – қабати нимкураҳои калон – идома меёбад. Дар хонандагон дар ин синну сол ташаккули пурраи организм ва хусусиятҳои физиологӣ он ба қайд

гирифта мешаванд [1-М]. Аз ин рӯ, барои хонандагони синфҳои болоӣ аллакай флексияҳои тӯлонӣ ва фаъолияти якранги таҳсилӣ раво доништа шуда, хонандагон қафо намонанд.

Синну соли навҷавонӣ давраи ташаккули ҷаҳонфаҳмӣ, принципҳо, худтасдиқкунии ҳаётӣ, баландшавии пуравчи худшиносӣ, фаҳмиши фаъоли оянда ба шумор меравад.

Дар хонандагони синфҳои болоӣ ба таври намоён муносибати интиҳобӣ ба фанҳои таълимӣ ифода ёфтааст. Онҳо донишхоро дар дарсҳо ҳадафмандона қабул карда, дар онҳо таваҷҷуҳи беихтиёрон ва босубот, хотираи мантиқӣ рушд меёбанд. Фаъолияти фикрии хонандагони синфҳои болоӣ бо дараҷаи назаррастари ҷамъбасткунӣ ва хулосабарорӣ тайёр мешавад.

Хусусиятҳои маънавию иҷтимоии хонандагони синфҳои болоӣ бо суръати баланд инкишоф меёбанд. Ба ин давраи синтезшудаи камолоти маънавӣ ва вазъиятҳои нав: суръати сухбат, ҷойгоҳи шахсият дар гурӯҳу ҷамъият, тағирёбии ақидаҳо кӯмак мерасонанд.

Хатмкунандагони МТМУ ба масоили маънавӣ мароқ пайдо мекунанд. Ишқи аввал онҳоро на танҳо ба ҳал кардани масоили гуногуни мушкил водор месозад, балки инчунин боиси ҳаяҷонҳои шадид дар ҳаёти хонандагони синфҳои болоӣ мешавад.

Ҳангоми дида баромадани фарқияти иҷтимоӣ, биологӣ ва ғайра айён гардид, ки хатмкунандагон муносибатҳои таҳқиқотиро мепазиранд, ба фикркунии мустақилона ба эҷоду ҳаллу фасли масоили мушкил машғул шуда метавонанд. Ба онҳо инчунин доираи васеи таҳайюлот ва саъю талоши калон ба фикрронии файласуфона хос аст. Муносибати синтетикӣ, қобилиятҳои муоширати оқилона, бошавқӣ, қобилиятҳо ба баҳсҳо, мубоҳисаҳо, муколама, диққат, таваҷҷуҳ, хусусан дар вазъиятҳои мушкил хос мебошад [9-М].

Навҷавонон зимни омӯзиши маводи таълимӣ сифатро афзал медонанд, дар онҳо қобилиятҳо ба фаъолияти умумифаннӣ ва амалиявӣ ба қайд гирифта мешаванд.

Дар писарбачагон малакаҳои математикӣ бештар ташаккул ёфтаанд, асосан онҳо безътидолона таҳсил мекунанд, вале дар синну соли 16-17-солагӣ онҳо ба такмили соҳаи интихобкардаи донишҳо, бо истифодаи донишҳо дар амалия шурӯъ мекунанд.

Барои духтарон дар омӯзиши барномаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ муносибати дастаҷамъона ба қайд гирифта мешавад. Онҳо мавзуну возеҳ таҳлил мекунанд, ҳамчунин фаъолияти фикриашон хеле хуб аст. Дар алгоритму стандарт ва иҷрокунӣ қобилияти калон доранд; донишманду дурандешанд, фаъолияти фикриашон мушаххас мебошад; ба онҳо қобилияти таҳлилкунӣ, эҳсоснокӣ ва боҳиссӣ хосанд.

Афзоиш ба монолог ва нақлкунӣ, тамоил ба зебоишиносӣ ва забонҳо ба қайд гирифта мешаванд. Таваҷҷуҳи духтарон нисбат ба писарон хело заиф мебошад ва духтарон дар аксар мавридҳо зимни ба мушкилӣ дучор гардидан даступохурда мешаванд.

Сифатҳои инфиродии хонандагон аз намудҳои фаъолияти асаби онҳо, ки ирсӣ мебошанд, вобаста мебошанд.

Олим – физиолог А.М. Павлов (1849-1936) дар таснифи намудҳои системаи асаб се хосияти асосии равандҳои асабиро кушода додааст [47, с 27]:

- нерӯи қуваваи ҳаяҷон ва боздори;
- серҳаракатии ҳаяҷон ва боздорӣ;
- равандҳои асабии баробарвазн.

Дар пояи ҷараёнгирии равандҳои асабӣ, ӯ чор навъи фаъолияти олии асабро муқаррар сохтааст, ки асоси физиологии мизочҳои онҳо мебошанд.

1. Холерик – қавӣ, безътидол, ки бо ҷаззабаи босуръат ва боздоршавии камсуръаттар тавсиф ёфта, мизочи холерикӣ дорад. Барои кӯдаки бо мизочи холерикӣ ҷаззабанокии баланд, нерӯмандӣ, ҷалбшавӣ хосанд. Ҳар гуна корро ӯ бо шавқу ҳавас шурӯъ мекунад, вале онҳоро то охир набурда, зуд майлу рағбатро ба кори саркарда аз даст медиҳад. Дар хонандагони бо чунин навъи

мизоч бояд ҳатман равандҳои боздорӣ мустаҳкам карда шуда, ғаёлнокии баланд ба ғаёлияти муфид ва мақдур интиқол дода шавад.

Санҷидани иҷрои супоришҳо, мусоидат намудан ба расонидани кори саркардашуда то охир зарур аст. Дар дарсҳо ба чунин хонандагон пешниҳоди супоришҳои душвор, ба назар гирифтани майлу рағбатҳои онҳо зарур аст.

2. Сангвиник – намуди зури серҳаракат. Ин намуд ба равандҳои зӯри баробарвазни ҳаяҷон ва боздорӣ ва камҳаракатии худ фарқ мекунад. Равандҳои ҳаяҷон, махсусан, боздорӣ сусти иваз мешавад. Хонандагон бо чунин мизоч, ғаёл, муоширатнок буда, ба тағйиротҳо тез-тез мувофиқ мешаванд.

3. Флегматик – нафари қавӣ, бозътидол, (ором) ғаёл буда, дорои мизочи флегматикӣ мебошад. Хонандагони бо чунин мизоч сабӣ мекунад, ки кори сар кардашударо то охир расонанд, таҳаммулпазир, ором буда, ба атрофиён мусолиҳатомезона муносибат мекунад. Хусусиятҳои манфии онҳо камҳаракатӣ, камғаёлиятӣ буда, онҳо дар вазифа зуд бодикқат шуда наметавонанд. Чунин хусусиятҳо, ба мисли: бозътидолӣ, мулоҳизакорӣ мусбат буда, вале онҳоро бо безътиной, сусти, беғаёлиятӣ ва танбалӣ омехтан мумкин аст.

4. Меланхолик – заифии боздорӣ ва ҳаяҷон зимни серҳаракатии заиф хосанд. Дорои мизочи меланхолий мебошад. Хонандагон бо мизочи меланхолий каммуошират, одамгурез, хеле ҳассос ва зудранҷ мебошанд. Дар баъзе вазъиятҳо эҳсосот ҳатто дар саломатии кӯдак инъикос меёбад: вайроншавии ҳоб ва иштиҳо, гумкунии вазн ба қайд гирифта мешаванд.

Вале барои ҳар як инсон алоҳида ягон навъи «тозаии» ғаёлияти олии асабро ҷудо кардан номумкин аст. Ҳамин тариқ, дар рӯҳӣ (асабӣ) инфиродӣ омезиши якчанд намудҳо ба қайд гирифта мешавад ё хонандагон ба навъи фосилавӣ ғаёлияти асабӣ ва мизоч (масалан, байни меланхолик ва холерик, байни меланхолик ва флегматик, байни флегматик ва сангвиник ва диг.) мансубанд. Ба омӯзгор дар дарсҳо бо хонандагони навъҳои гуногуни мизоч

кор кардан ба таври кифоя мураккаб аст, барои навъи муайян ҳаҷмҳои муайяни маводи таълимӣ ва супоришҳои муайян интиҳоб намудан зарур аст.

Аз рӯйи навъҳои шахсият ва хосиятҳои мизоч хонандагонро инчунин ба экстравертҳо ва интровертҳо тақсим кардан мумкин аст. Экстравертҳо чун қоида, метавонанд дар синф, дар паси парта нишаста ба гуфтугӯ ворид шаванд. Интровертҳо бошанд афзалиятро ба бардоштани даст ва мунтазири даъват ба назди сиёҳтахта медиҳанд.

Интровертҳо кор бо китоб ва кори хаттиро ба осонӣ иҷро меkunанд. Ё пеш аз суҳанронӣ нақшаи онро мураттаб месозад, Экстравертҳо бештар ба корҳои шифохӣ афзалият медиҳад.

Экстраверт ба корбурди ҳолати нави таълим ва нутқ, бозкунии вазъияти нав рағбат дорад, такрор кардани маводҳои гузашта барои у шавқовар нест.

Дар вазъияти ғайриоддӣ интровертҳо худро хеле бад ҳис меkunанд, ба такроркунии маводи таълим рӯ меоранд, малакаҳои андӯхташударо ба таври боваринок ба кор мебаранд, онҳо метавонанд, ки вазифаҳоро эҷодкорона ҳал кунанд, худро боваринок ҳис меkunанд [2-М].

Синф ба ҳисоби миёна одатан аз 30-35 хонанда иборат аст. Таҳқиқот нишон доданд, ки тақрибан дар 20-22 хонанда аз як синф се навъи малакаҳои сенсорӣ – кинестетики, аудиалӣ ва визуалӣ ба таври кифоя ташаккул ёфтаанд.

Малакаҳои кинестетикӣ-иттилооти ҳиссӣ: бӯй, таъм, ламс, зҳсоси ҳарорат, текстураҳо бартарӣ дорад. Дар хонандагон бо навъи мазкури идрок, тамоили ҷисмонӣ ба қайд гирифта шуда, онҳо имову ишора кардан, ҳаракатҳои зиёд кардан, ба мусоҳиба расиданро дӯст медоранд. Ба онҳо балоғати барвақтии ҷисмонӣ хос аст. Таассуроти умумиро дар хотир нигоҳ медоранд. Онҳо камгап, боодоб буда, ҳаракатҳо ва суҳанҳои ғайро истифода мебаранд.

Ҳангоми гуфтугӯ онҳо кӯшиш меkunанд паст гап зананд, манаҳро ба поён мефуроранд.

1. Малакаҳои аудиалӣ – низоми шунавоии коркарди иттилоот бартарӣ дорад. Хонандагон бо чунин навъи идрок ба осонӣ ҷалб мешаванд, метавонанд худ ба худ гап зананд. Ҳангоми қироати матн онҳо забонашонро ҷунбонида, калимаҳоро зимни қироат талаффуз мекунанд. Ба чунин хонандагон омӯхтани забонҳои хориҷӣ осон аст, онҳо чизи шундашударо ба осонӣ такрор мекунанд. Таълимиро асосан бо шунавоӣ дарк мекунанд. Онҳо бисёр гап задан, дар мубоҳиса баромад кардан, ба овози баланд нақл карданро дӯст медоранд.

2. Малакаҳои визуалӣ – низоми биноии коркарди иттилоот бартарӣ дорад. Хонандагон бо навъи визуалии идрок ором, мушоҳидакор, боинтизом ва муташаккил мебошанд. Онҳо дорои намуди зоҳирии бодикқат мебошанд. Онҳо нақлунандагони хуб буда, дар онҳо хотираи биноӣ рушд ёфта, ҳифзкунӣ дар онҳо на нутқӣ, балки бо тасвир мебошад. Дар ҳалли вазифаҳо бодикқат буда, ба вазҳҳои ҷонибӣ ҷалб намешаванд. Ҳичолатро ҳангоми вохӯрдани калимае, ки пешакӣ дучор наомада буд, эҳсос мекунанд. Босуръат меҳонанд. Онҳо баланд гап зада, манаҳро ба боло мебардоранд [3-М].

3. Барои хонандагон бо навъҳои идроки дар боло овардашуда усулҳои ба даст овардани иттилооти таълимӣ хосанд: ба кинестетик бо низомҳо, конструксияҳо кор кардан ва тартиб додани низомҳои гуногун осон аст. Аудиал ба саволҳои гузошташуда шифоҳӣ ҷавоб додан, назар ба хаттӣ, осонтар аст. Хонандаи идроки визуалидошта ахбороти таълимии ҷадвалӣ, тарҳӣ, расмро осон мефаҳмад.

Дар поён боз баъзе сифатҳои хонандагонро, ки аксар вақт дар раванди таълимӣ ба назар гирифта намешаванд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Гемисфрология – яке аз соҳаҳои тиб буда, вазифаи нимкураҳои майнаи сарро меомӯзад, ки дар ин ё он нимкураи майна ҷойгир мебошанд, муқаррар месозад. [7-М].

Хонандагон бо нимкураҳои рушдёфтаи чапи майна калимаҳо ва рамзҳоро беҳтар дарк мекунанд. Онҳо дар вақти таълим баҳоҳои хуб мегиранд. Барои он, ки онҳо вазифаҳои таълимиро иҷро кунанд, ба омӯзгор

зарур аст, ки пеш аз кор ба онҳо дастурҳои дақиқи хаттӣ диҳад. Онҳо одатан иттилооти воқеиро истифода бурда, кори иҷрошударо мавриди санҷиш қарор медиҳанд.

Хонандагоне, ки дар онҳо нимкураи рости майна рушд ёфтааст, объектҳои муайянро баррасӣ карда метавонанд, дар мутолиа қафо монда, ба худтаҳсилкунӣ майл доранд. Онҳо ба муносибатҳои шахсиятӣ дохил шуда, муносибатҳои автоматикунониро эътироф намеkunанд. Ин хонандагон ҳангоми кори мустақилонаро истифода мебаранд. Онҳо гирифтани иттилооти таълимиро дар намуди тарҳҳо ва ҷадвалҳо афзал медонанд, вале санҷидани иҷрои кори худро зарур намешуморанд. Онҳо вазифаҳоро дар асоси ягона таҳлил намуда, сипас ба қисмҳои алоҳида мегузаранд [8-М].

Хонандагон бо бартарияти нимкураи рост ҳучуми майнагиро истифода бурда, монандии объектҳои гуногунро пешбинӣ, кашф, далелҳоро муқоиса карда, моҳиятҳоро муайян карда, лаҳзаҳои муҳимтаринро дар равандро ошкор карда метавонанд. Ҳангоми бартарияти нимкураи чапи майна дар хонандагон таҳлил беҳтар рушд ёфтааст – онҳо қобиланд тафсилоти равандро ва объектҳои алоҳидаро мавриди таҳлил қарор дода, вазифаҳои мантиқиро ҳал намоянд.

Гемисферология навъҳои идрок, малақаҳои сенсорӣ, инчунин мизочҳои гуногуни хонандагонро омӯхта, барои хонандагон таҳия намудани формулаҳои субъективӣ имконпазир аст. Дар асоси эҷоди формулаҳои субъективӣ таҳияи тамоми раванди таълимӣ ба тариқи имконпазир аст, ки бо истифодаи усул ва шаклҳои дахлдор ба ташаккулёфтагии ҳадди аксари фаъолияти фаъоли маърифатӣ ва босалоҳиятнокии таълимию маърифатӣ ноил шудан мумкин аст.

Инак, тибқи ҳулосаҳои ғавқулзикр аносири зерини педагогӣ шартҳои дуҷуми педагогиро ташкил медиҳад:

- Таҳҳис кардани ҳавасмандӣ ва сатҳҳои босалоҳиятҳои таълимӣ-маърифатии таълимгирандагон;

- таҳия кардани муносибатҳои фардӣ дар интихоб намудани усулҳои таълим дар робита бо сатҳи аз худ кардани маводҳои таълимӣ аз тарафи таълимгирандагон;
- ташаккул додани қисмҳои кори таълим дар таркиботи таълим аз рӯи равияҳои гуногун (инфиродинӣ вариантӣ ва инвариантӣ);
- таҳҳис кардани хоссагиҳои психологӣ ва педагогии таълимгирандагон;
 - Шартҳои педагогии сеюм зимни ташкил кардани тарзи роҳбарии демократӣ мегардад.

Ҷадвали 2. – Мувофиқати намудҳои фаъолияти педагогӣ ба хусусиятҳои инфиродинӣ психологӣ

Шаклҳо, методҳои таълим	Назорат ва ислоҳсозии донишҳо	Намудҳои кӯмак	Намудҳои афзалиятноки фаъолияти педагогӣ	
Ҳучуми майнагӣ, пешбинӣ	Пурсиши шифохӣ	Эҳсосотӣ	Холерик	Мизоч
Фаъолияти дастачамбона, барномарезӣ	Пурсиши шифохӣ	Самтдиҳанда	Сангвиник	
Лексияҳо, барномарезии таълим	Пурсиши хаттӣ	Самтдиҳанда	Флегматик	
Лексияҳо, барномарезии таълим	Пурсиши шифохӣ	Ташкилкунанда	Меланхолик	
Эвристи, масъалавӣ	Пурсиши шифохӣ	Эҳсосотӣ	Экстраверт	Хосиятҳои мизоч
Ташкили кори мустақилона	Пурсиши хаттӣ	Самтдиҳанда	Интроверт	
Ошкоркони монандии объектҳо	Гузaronидани тест	Ҳарду	Нимкураи рост	Ассиметрияи функционалии нимкураҳои майнаи сар
Ошкоркони чузъиёт, фарқиятҳо, қор аз рӯи алгоритм	Пурсиши хаттӣ	Ҳарду	Нимкураи чап	
Фаъолияти тавзеҳию тасвирӣ	Пурсиши хаттӣ, гузaronидани тест	Самтдиҳанда	Визуалист	Модалият
Фаъолияти дастачамбона	Муқолама, пурсиши шифохӣ	Эҳсосотӣ	Аудиалист	
Ташкили кори мустақилона, амсиласозӣ	Монологи иттилоотӣ	Самтдиҳанда	Кинестетик	

Дар зери услуби демократӣ он чиз фаҳмида мешавад, ки қарорҳо бо ақидаи умумии гурӯҳи педагогӣ мувофиқат карда, баъди муҳокимаи умумии вазифаҳо ва масъалаҳо қабул карда мешаванд.

Ҳамкорӣҳо дар тарзи роҳбарии демократӣ дар асоси ҳурмату эҳтиром ва эътимоднокии роҳандозӣ мегарданд. Дар чунин маврид омӯзгорон худро аз таълимгирандагон дур намекунанд, баръакс онҳоро водор месозад, ки нисбати ин ё он масъала фикру ақидаи хешро баён намояд, инчунин омӯзгор ташаббускори таълимгирандагонро дастгирӣ мекунад.

Дар ҳолате агар омӯзгор маҳорату малакаи коммуникативӣ, ташкилотчию зеҳни баландро надошта бошад, пас истифодаи тарзи демократии роҳбарӣ имкон надорад.

Корбурди тарзи роҳбарии демократӣ омӯзгорро водор менамояд, ки

- дар хонандагон сатҳҳои ташаккули образи тафаккур, далелҳо, шавқу ҳавасҳо, нигоришҳо, муносибат ба меҳнат, тамоилоти арзишӣ ва дигарро ташхис карда тавонад;
- фаъолнокии шахсии шахсиятии худро ба ҳадди аксар истифода барад;
- сифатҳои инфиродии мизоч, хусусиятҳои хислат, принципҳо, одатҳои тарбиягирандагони худро омӯхта ба таври кифоя донад;
- ҳамаи хонандагонро ба намудҳои ҳарчӣ мураккабшаванда, ки ташаккули пешравандаи шахсиятро таъмин менамоянд, ҷалб намояд;
- омилҳои, ҳалалдорсозандаи таълиму тарбияро сари вақт ошкору бартараф созанд;
- дар хонандагон ташаббускорӣ ва мустақилиятро ташаккул диҳад, на танҳо роҳбарӣ кунад, балки инчунин дорои қобилияти ташкил кардани фаъолияти таълимие бошад, ки натиҷаҳои ҳадди аксарро меоранд.

Ҳамин тариқ, танҳо истифодаи маҷмуи ҳамаи шароити педагогӣ ба таъмини амсилаи натиҷанок доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ дар низоми таълими равиявӣ мусоидат менамояд.

Хулосаи боби якум

1. Фаъолияти маърифатро як қисми намоёни ҷараёни таълим дар дарки илман асоснокшудаи воқеият муаррифӣ менамоянд. Аз ҳамкориҳои мақсадноку сестеманок бо воқеияти муҳит таълимгиранда мотиватсия мегирад, дар натиҷа системаи донишҳои илмиро аз худ мекунад ва аз усулҳои фаъолият истифода мебарад.

2. Таълимгиранда замоне ғаёлноқ мегардад, вақте ки ташаккулёбии шахсияти ӯ ба таври маҷмӯъ ҷараён ёбад. Ғаёлноқии таълимгиранда ба тағйироти намоён дучор гардидааст.

3. Ғаёлноқии таълимгиранда ин як вазъияте мебошад, ки он дар шахсияту муносибатҳои таълимгиранда ба мундариҷаю хоссагиҳои қор ва маҳорати рағона сохтани ҳислатҳои ҳуби инсонӣ ва иродаи қавӣ ба ҳадафҳои маърифатии таълимгирандагон зоҳир мегардад.

4. Фаъолияти маърифатро ҷараёни робитаи мутақобила меноманд: якум худтатбиққунию худташқилдиҳии таълимгиранда ҳисоб меёбад; баъдан, самарай кӯшишҳои хоссаи омӯзгор дар ташқил қардани фаъолияти маърифатии таълимгиранда шуморида мешавад, яъне ҳангоме, ки омӯзгор кӯшиш мекунад, ки ғаёлноқии ба таври махсус ташқилшудаи ҳонандагонро ба ғаёлноқии шахсии маърифатии худ интиқол диҳад.

5. Фаъолияти маърифатиро аз нуқтаи назари ҳосиятҳои шахсият баррасӣ қардан зарур аст, ки қобилиятҳои онро бидуни кӯмаки ягон қас ба ҳалли вазифаҳои маърифатӣ, азхудқунии усули фаъолият тавсиф медиҳанд.

Рушди фаъолияти маърифатӣ маънои таъсири берунаро ба ҳонандагон дошта, афзоиши сатҳи ғаёлноқии онҳоро дар рағанди таълим таъмин менамояд.

Ин намуди фаъолият дар системаи таҳсилот аз рӯи рағия чун таъсири берунаи мақсадноқ ба он дар системаи таълими рағиявӣ, ки босалоҳиятҳои таълимӣ – маърифатиро рушд медиҳад, матраҳ мегардад.

6. Агар ба таърихи ташаккулёбии ин мафҳум назар афканем, пас мебинем, ки босалоҳиятҳои рушди фаъолияти маърифатӣ дар педагогика

масъалаи нав нест. Масъалаи мазкур аз ҷониби педагогҳои хориҷӣ низ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Таҳқиқоти аз ҷониби мо аз таҳқиқоти дигар тафовут дорад, зеро мо на танҳо масъалаҳои рушди фаъолияти маърифатӣ, балки фаъолияти фаъоли хонандагони синфҳои болоиро бо корбасти муносибати инфиродӣ баррасӣ намудаем.

7. Раванд доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ натиҷаҳои мусбатро дар мавриде медиҳад, вақте ки нерӯҳо ва хусусиятҳои инфиродии психологию педагогии ҳар як хонанда ба назар гирифта мешаванд.

8. Дар асоси таҷзияю таҳлили самтнокии асосӣ дар адабиёти психологию педагогӣ дар бобати мавзӯи диссертатсия мо ба чунин натиҷа расидем: аввалан, рушди фаъолияти маърифатии хонандагон дар онҳо ташаккул додани тағйироти самарабахш, бебаргашт, пешраванда, мусбат (таъсирнокии донишҳо, далелҳои омӯзиш, методҳои фаъолияти маърифатӣ, низомнокӣ, бошуурӣ)-ро пешбинӣ мекунад. Баъдан, инкишофи фаъолияти маърифатии таълимгирандагон синфҳои болоӣ, ки дар МТМУ-ҳои равиавӣ таълим мегиранд, татбиқкунандаи шароити педагогӣ буда, хусусиятҳои шахсӣ, синнусолӣ, физиологию гендериро ба ҳисоб мегиранд.

9. Дар боби назариявии таҳқиқоти худ амсила доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ пешниҳод гардид, ки дар он як қатор бузургҳои диалектикӣ – принсипи гузариш аз сода ба мураккаб, робитаҳои мутақобилаи тағйироти сифатӣ ва миқдорӣ, робитаи мутақобилаи мазмун ва методҳои таълим мавриди истифода қарор гирифтанд. Амсилаи пешниҳодшаванда доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ истифодаи муносибатҳои системавӣ, фардӣ, босалоҳиятҳо, шакли методҳои махсуси таълимиро дар назар дорад.

Дар мафҳуми низомташаккулдиҳандаи амсилаи мазкур мақсадҳои таълимӣ, кори таълим омӯзгору таълимгиранда ва ғайра дарҷ мегарданд ва бо мундариҷаи маводҳои таълим, усулҳо, ва воситаҳои мақсадҳои таълимӣ робитаи зич доранд.

10. Амсилаи аз ҷониби мо таҳияшуда ҷузъҳои ҳадафманд, мазмунию мувофиқавӣ ва натиҷанокро дар бар мегирад.

Чузъи ҳадафманд ҳадафи таҳқиқоти мо: рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ мебошад.

Босалоҳиятҳои таҳсилию маърифатӣ, аз нуқтаи назари дидактика ва педагогика, меъёрҳои беҳтарини сифатии рушди фаъолияти маърифатӣ, инчунин маҳсули фаъолияти таълимӣ низ мебошанд.

11. Босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ – ин маҷмӯи салоҳиятҳои хонанда дар фаъолияти маърифатии мустақилона ҳисоб ёфта, аз қисмҳои қори умумитаълимӣ, ки бо объектҳои реалӣ-маърифатӣ қиёс карда мешаванд, иборат аст. Онҳо донишу малака ва малакаҳои гузоштани мақсад, ба лоиҳагирӣ, рефлексияву таҳлилқунӣ, худбаҳодиҳӣ ба қору фаъолияти таълимию маърифатиро дар бар мегиранд. Таълимгиранда маҳорати эҷодқунии самаранокро пайдо мекунад: донишу маҳорат ва малакаҳоро аз ҳаёт мегирад, ба таври эвристикӣ ҳал кардани масъалаҳоро ёд мегирад.

12. Барои хонандагон синфҳои 10-11 аз ҷониби мо босалоҳиятнокии таълимию маърифатӣ муқаррар карда шуд, ки ташаккулёфтагии малакаҳои истифодаи босифати қобилиятҳои умумитаҳсилио барои ҳалли мустақилонаи вазифаҳои гуногун дар бар мегирад. Чузъи мазмунию муоридавии амсила раванди дидактикиро дар динамика баррасӣ мекунад – ин воситаҳо, мазмун, низомҳои амалӣ ва ташкилии таълим мебошад. Дар низомии таълими равиявӣ мазмуни таълим фанҳои равиявиро дар бар мегирад, маводи таълимӣ бошад, дар асоси методҳои ҷустуҷӯӣ ва масъалавии таълим таҳия карда мешавад. Ба чузъи натиҷаноки амсила нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ ва ташаккулёфтагии он шомил карда шудаанд. Ба сифати яке аз меъёрҳои асосии фаъолияти маърифатии фаъл босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ-омодагии амалию назариявии хонандагон ба фаъолияти мустақилонаи маърифатӣ хизмат мекунад. Таълимгирандагон маҳорати мустақилона азхудқунии донишҳо ва дар таҷрибаи ҳаёт истифода бурдани онҳоро пайдо мекунанд.

13. Дар боби мазкур ишора ва далелнокии шароитҳои омӯзгор оид ба инкишофи фаъолияти маърифатии таълимгирандагони синфҳои болоӣ дар низоми таълим ҷой дошта, аз мавқеъҳои зерин иборатанд:

- а) муносибатҳои фардӣ ба усулҳои таълимӣ дар робита бо самаранок аз худ кардани донишу тартиб додани масъалаҳои гуногунмураккаб аз ҷониби таълимгирандагон, ки ба инкишофи фаъолияти маърифатии таълимгирандагони синфҳои болоӣ равонаанд;
- б) бароҳмонии ҷараёни таълим бо тарзи демократии роҳбарӣ аз тарафи омӯзгор;
- в) муносибати инфиродӣ ба раванди таълим, дар асоси марҳиланокӣ, таххискунӣ ҳавасманд сохтан ба корбурди босалоҳиятҳои маърифатӣ таҳлили таълимгирандагон дар системаи таълиму тарбия;
- г) мундариҷаи маводҳои таълим ба инкишофи малакаю маҳоратҳои шахси таълимгирандагон ки ба фаъолияти эҷодӣ мусоидат менамоянд, нигаронида шудааст.

БОБИ II.
ОЗМОИШИ ПЕДАГОГӢ ДОИР БА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ
МАЪРИФАТИИ СИНФҲОИ БОЛОӢ

2.1. Мақсаду вазифаҳо ва усулҳои ташкил кардани корҳои
таҷрибавӣ- озмоишӣ

Корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ қоидаҳои назариявии дар боби аввал овардашударо дар амал санчида, бо корбурди васоите, ки фаъолияти маърифатии таълимгирандагони синфҳои болоиро ифода мекунад, амалӣ мегардад.

Озмоишҳои педагогии амалӣ амалияи илмӣ ҳисоб меёбад ва ба тасдиқ кардани дурустии назарияи пешниҳодгардида равонааст.

Усулҳои озмоишҳои педагогӣ усулҳои омӯхтани падидаҳои мебошад, ки дар илмҳои педагогӣ вомехӯрад [4-М].

Мақсади озмоишҳо - муқаррар сохтани қонунҳо мебошад Қонуниятҳои функционалӣ, миқдорӣ, сифатӣ, ҳатмӣ, оморӣ, метавонанд.

Озмоишҳо дар алоҳидагӣ аз якчанд давра иборат мебошад.

- нақшаҳои муратабсохташудаи озмоишҳо;
- муқаррар намудани вазифаҳои таҳқиқотӣ;
- навишта гирифтани натиҷаҳои ниҳой;
- баёни ҷамъбасти озмоиш.

Мақсади ин озмоишҳо бо далелҳои омӯхтани натиҷанокӣ ва сифатноки шароити педагогии пешниҳодшуда ҳисоб меёбад, ки ба инкишофи фаъолияти маърифатии таълимгирандагони синфҳои 10-11 зимни омӯхтани фанни биология дар таълим аз рӯи равия кӯмак мерасонад.

Ҳаллу фасли якчанд вазифа мақсади асосии озмоиши мазкур мебошад.

- 1) Таҳлил кардани таҷрибаи ҳар як омӯзгор оиди инкишоф додани фаъолияти маърифатие, ки таҷрибаи МТМУ ҷорӣ мегардад; ба рушде, ки онро амалияи васеи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ихтиёр дорад;
- 2) иҷрои озмоиши муқарраркунанда барои омӯзиши рушдёфтагии босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ зимни таълими равиявӣ;

- 3) иҷрои озмоиши рушддиҳанда бо назардошти шароити педагогии таъминшуда бо мақсади рушд додани босалоҳиятнокии таҳсилӣ ва маърифатӣ дар хонандагони синфҳои 10-11;
- 4) таҳлили муқоисавӣ кардани озмоиш дар қиёс таҳсилоти анъанавӣ, ки меъёрҳои босалоҳиятҳои таҳсилӣ – маърифатиро ба назар мегирад;
- 5) пешниҳод кардани натиҷаҳои марбутатаи озмоиш.

Дар дарсҳои биологияи (синфҳои 10-11)-и литсейи №1 ноҳияи Хуросон ва литсейи №1 ш. Бохтар гузаронида шуд. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии (литсейҳо) мазкур дар ҳудуди шаҳрҳои Бохтар ва ноҳияи Хуросони вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеъ гардидаанд.

Дар озмоиш то 125 нафар таълимгиранда ширкат варзид.

Озмоиш тибқи вазифаҳои мавҷудбуда дар 3 давра гузаронида шуд.

Давраи аввал чунин вазифаҳо дошт:

1. интихоб кардани гурӯҳи назоратӣ ва гурӯҳҳои озмоишии таълимгирандагон аз ҷиҳати педагогӣ мушоҳида кардани фаъолияти таълимгирандагон дар дарсу машғулиятҳои фориғ аз дарс;
2. ошкор сохтани дараҷаҳои фаъолнокии маърифатии таълимгирандагон гурӯҳи назоратӣ ва гурӯҳи озмоишӣ;
3. муқаррарсозии меъёрҳои ташаккулёфтагии босалоҳиятнокии таҳсيليю маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ дар таълими равиявӣ;
4. ташҳиси шаклҳои таълим барои ошкоркунии хусусиятҳои инфиродии хонандагон.

Дар давраи якуми кори таҷрибавӣ-озмоишӣ усулҳои эмпирикии мушоҳидаю суҳбат ва пурсишҳо истифода гардидаанд.

Усулҳои мушоҳида – усули таҳлилий бо баҳисобгирии факту далелҳо буда, он ҳамзамон сабт карда мешавад [3-М].

Усули мушоҳида чамъ кардани ахбороту далелҳоро дар назар дорад, ки ба воситаи дарки табиӣ ва бақайдгирӣ ба объекти омӯхташаванда нигаронида шудааст.

Зимни таҳқиқоти хеш фаъолияти таълимгирандагони синфҳои 10-11-ро зери мушоҳида қарор додем, ҳамкориҳои омӯзгору таълимгирандаро дар чараёни таълим дар системаи МТМУ аз рӯи равия дида баромадем ва ин мушоҳида шомилнашуда мебошад. Инчунин, аз ҷониби мо барномаҳои таълимӣ доир ба фанни биология мавриди таҳқиқ қарор гирифтанд.

Аз ҷониби мо таҳлили ташаккулёфтагии босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ дар чаҳорҷӯби низоми дарсию синфӣ гузаронида шуда, дар асоси натиҷаҳои таҳлил аз ҷониби мо корти мушоҳида таҳия карда шуд.

Дар кортҳои мазкур инҳо сабт гардиданд:

- чинс (мардона ё занона);
- синну соли хонандагон (тобалоғатӣ, балоғатӣ ё баъдибалоғатӣ);
- рафтор дар пурсиши хаттӣ;
- рафтор дар пурсиши шифохӣ;
- рафтор дар раванди машғулияти дарсӣ ва вақти беруназдарсӣ бо ҳамсинфон;
- рафтори педагог дар раванди машғулиятҳои дарсӣ ва беруназдарсӣ;
- эҳсосот дар вазъияти низой, ҳангоми ранчиш ва дар давраи ягон ҳодисаи хурсандиовар;
- хусусияти бурдани дафтар.

Ин маълумот ба мо имконият доданд, ки оид ба мизоҷ ва хосиятҳои мизоҷи хонандагон, навъҳои фаъолияти олии асаб ҳулоса барорем.

Сухбатҳо бо хонандагон ва падару модарони онҳо гузаронида шуданд, ки дар онҳо масъалаҳои марбут бо хоҳиши таҳсил кардан, пешрафт аз рӯйи фанҳои муайян ва дар маҷмӯъ фаъолнокии хонандагон дар раванди машғулиятҳо, муносибатҳо бо ҳамсинфон, педагогҳо, инчунин муносибатҳои хонандагон дар маҷмӯъ ба раванди таълими муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ дақиқ карда шуданд. Сухбатҳо бо хонандагон баъди дарсҳо, бо падару модарон – ба таври инфиродӣ ё дар вақти маҷлисҳои падару модарон гузаронида шуданд.

Гузаронидани пурсиш пурсиши ғоибона, ҷамъоварии оммавии маълумот мебошад [6-М].

Пурсишнома – ин низоми саволхое мебошад, ки бо мақсади ягонаи таҳқиқотӣ муттаҳид гардида, ба кушода додани хусусиятҳои микдорию сифатии предмети таҳқиқот нигаронида шудааст. Барои ба даст овардани иттилооти бозғатимод бо кӯмаки гузаронидани пурсиш доништан ва риоя кардани як қатор қоидаҳо ва принципҳои гузаронидани пурсиш ва асосан, таҳияи саволҳо барои кушода додани вазифаи гузошташуда зарур аст.

Дар таҳқиқоти мо пурсишномаҳо бо саволҳои бевосита ва бавосита, кушода ва баста ба кор бурда шуданд.

Саволҳо барои гузаронидани пурсиш дар замимаи 2 оварда шудаанд.

Дар марҳилаи дуҷуми таҳқиқоти худ вазифаҳои зерин гузошта, ҳал карда шуданд:

1. гузаронидани таҳлили озмоишии рушди фаъолнокии маърифатӣ дар хонандагон, ошкор кардани ташаккулғоштирии босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ дар ибтидо, миёна ва охири таҳқиқот дар синфҳои озмоишӣ;

2. тасдиқи озмоишии шароити педагогӣ, ки ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ бо назардошти хусусиятҳои шахсиятии онҳо.

Дар даври дуҷуми озмоиш усулҳои тестиронӣ, амсиласозӣ ва анкетаронӣ чун усулҳои таҳқиқотӣ истифода гирдиданд.

Тестиронӣ – санҷидани натиҷаи таълим тавассути тестҳо.

Корбурди ин усул якҷанд афзалиятҳои объективӣ ва самаранокии намоёнро дорад. Зимни гузаронидани озмоиши мо аз ду шакли тест истифода бурдем: 1) тестҳо ба меъёрҳои мушаххас нигаронидашуда; 2) тестҳои қаблан муқарраршуда ё дар меъёрҳо ҷамъшуда.

Зимни озмоиши худ тести бланкавӣ низ истифода намудем. Тибқи консепсияи ҳеш аз тестҳои зехнию шахсиятӣ, ки ба ошкорсозии вачҳҳо, дархосту ҳиссиёт ва ғайраҳо равонаанд, истифода бурдем. Тестиронӣ дар як шароит зиёда аз 3 маротиба роҳандозӣ гардид.

Тибқи тестиронӣ талаботҳои валеологиро ба ҳисоб гирифтем, амсоли:

- вақти беҳтарини тестиронӣ дар байни ҳафта соатҳои 9-12 мебошад;
- ҳангоме, ки овоз дар дараҷаи паст қарор дошт;
- дараҷаи равшаннокии бино ба 500 люкс баробар буд;
- барои як таълимгиранда ҳаҷми бино 2 м² буд;
- бино хеле хуб шамол дода мешуд.

Барои мақсадҳои комплекси функсияҳои маърифатӣ методҳое, корбурд гардид, ки масъалаҳои аз рӯи мушкилот гуногунро дар бар мегирифт. Зимни интихоб кардани методика тамоми талаботҳое иҷро шуданд, ки маҷмӯи вазифаҳои асаб, яъне риояи таносубҳо, арзишнокии ченкуниҳо, аломатҳоро ба ҳисоб мегирифтанд. Риояи таносубҳо дар воябандии муайяни сарбории озмоишӣ дар посухдиҳандагон ифода ёфт. Арзишмандии ченкунӣ бо гирифтани маълумоте муайян карда шуд, ки мавриди коркарди миқдорӣ ва сифатӣ қарор гирифтанд. (замимаҳои 3 ва 4).

Ҳадафи гузаронидани тест ва пурсиш ошкоркунии майлу хоҳишҳои хонандагон ба намудҳои гуногуни фаъолият, таҳқиқи асосҳои назариявии раванди маърифатӣ буд. Шаклҳои коркардаи омӯрӣ имкониятро барои муайянсозии қонуниятҳои афзоиши фаъолнокии маърифатӣ ва босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ таъмин намуданд.

Муайянсозии дараҷаи фаъолнокии маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ дар се силсилаи таҷрибаҳо бо мақсади муқаррарсозии динамикаи ташаккули хусусиятҳои шахсиятӣ ва мушаххассозии амалҳои омӯзгор доир ба гузаронидани раванди таълимӣ гузаронида шуд.

Методи амсиласозӣ – ин омӯзиши объектҳои муайян тавассути бозтавлиди хусусиятҳои онҳо дар объект – амсилаи дигар мебошад, ки аз шабоҳати (фикрӣ ё зоҳирӣ) чузъиёти воқеии амсилаи асил иборат аст [1-М].

Амсиласозӣ дар педагогика имконияти таҳлили амиқи падидаҳои мавриди аён алоқаи дутарафаи нишондоди ибтидоию ниҳоиро дида баромада, механизми аз ҳама хуби ҳаллу фасли масъалаҳои

пешниҳодшаванда таҳия гардида, чӣ тавр ба вучуд омадани мушкилот пешгӯӣ сохта шавад, усулҳои бартарафсозии мушкилот ҷустуҷӯ ва самараҳои ниҳии он ҳосил гардид.

Натиҷаҳои дар давраи дуҷуми озмоиши мазкур ҳосилшуда муайян намуданд: байни шароити педагогии корбурдшаванда ва эътироф кардани хоссагиҳои инфиродии таълимгирандагон ва афзудани сатҳи босалоҳиятнокии маърифатӣ таълимӣ ва ғаълонокии маърифатии таълимгирандагон алоқаи зич мавҷуд аст.

Қабул аз оғози давраи 3-юми озмоиш масоили зеринро гузоштем.

- 1) ба ҳисоб гирифтани назария асоснок намуди ғаълоияти таҷрибавӣ-озмоишӣ, таҳлили педагогӣ-психологӣ ва шарҳ додани самараҳои ба даст овардашуда;
- 2) тавассути усули омории математикӣ коркард намудани натиҷаи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ;
- 3) ҷамъбасти кардани натиҷаи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ.

Дар давраи 3-юми усулҳои таҳқиқотии методҳои тавсифӣ, усули оморию математикӣ самараҳои ҳосилшуда баррасӣ гардиданд.

Дар таҳқиқоти худ мо тақсимкунии меъёрҳо ва нишондиҳандаҳоро гузаронидем.

Меъёр ё нишона – андозаи арзёбӣ, нишондиҳанда (индикатор) бошад – андозаи меъёр мебошад.

Дар таҳқиқоти мо меъёри ғаълоияти маърифатии ғаъло рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ мебошад, ки дар навбати худ, бо нишондиҳандаҳои умумитаҳсилӣ – тақлидию репродуктивӣ, омехтаю пурмаҳсул ва эҷодию ташаккулдиҳанда андозагирӣ карда мешавад.

Қарнҳои пештар, дар давраи ҳаёти К.Д. Ушинский ғояву назарияҳо, системаҳои педагогии сершумор хеле кам иншо шуда, теъдоди ками таълимгирандагону далелҳои эмпирикидошта корбурд мегардад [150, с. 529]. Аммо оғоз аз солҳои 50-уми қарни 20 омӯзгорон барои омӯхтани ҷараёнҳои

педагогӣ ба ҷалби математика шуруъ карданд ва он қонуниятҳо далелҳои сершумори педагогиро ошкор сохт.

Дар таҳқиқоти худ мо корти технологии озмоишро истифода бурдем, ки дар ҷадвали 3 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 3. – Корти технологии озмоиш

Марҳилаи озмоиш	Ҳадаф	Методҳои таҳқиқот	Мазмуни кор
I – муқарраркунанда	Маълум сохтани сатҳҳои ташаккули фаъолияти босалоҳиятнокии таҳлили маърифатӣ – нишондиҳандаи рушди фаъолияти маърифатӣ	Сухбат, гузаронидани пурсиш, методикаи озмоиши пурсиш; таҳлил, синтез	Гузаронидан ва таҳлили пурсишномаҳо, ошкоркунии ихтилофот, ҳулосаҳо; ҳар гуна супоришҳои аз ҷиҳати хусусият ва дараҷа мураккаб, таҳлили қори ҳонандагон, ҳулосаҳо
II – ташаккулиҳанда	Интихоб ва ислоҳ сохтани воситаҳои ташкили фаъолияти ҳонандагони синфҳои болоӣ мутобиқи вазифаҳои таҳқиқот	Сухбат, мушоҳида, амсиласозӣ, тарҳрезии мазмун, интихоби методикаҳо, мусоҳиба, гузаронидани пурсиш, гузаронидани тест	Марҳилаи омодаасозӣ ташаккули ҳавасмандӣ ба рушди фаъолияти маърифатӣ мебошад. Марҳилаи асосӣ тарҳрезии муҳити шинохти таълим мебошад. Марҳилаи ниҳой рушди фаъолияти фаъоли маърифатӣ мебошад.
III – назораткунанда	Санҷиши самарабахшии амсилаи рушди фаъолияти фаъоли маърифатӣ	Ҷамъабасткунӣ, омӯзиши таҷриба, таҳлил, синтез	Ҷенкуниҳо ҳулосаҳои ҷенкуниҳои сатҳҳо мебошанд.

Дар педагогика бузургҳои ҷеншаванда меёру нишондодҳо ҳисоб меёбанд. Аммо дар раванди қори таҷрибавӣ-озмоишӣ бадастории натиҷаи муайян қофӣ нест, қорқарди математикии онҳоро бояд ба роҳ монд. Барои эътимодияти натоиҷи ҳосилшуда дар озмоиши мазкур усули xu^2 – (квадрат)

корбурд гардид, зеро ки ин усул ба муайянсозии мувофиқат байни падидаи фарзшавандаю падидаи мушоҳидашаванда равона аст.

Ба таври комплекси кори таҷрибави-озмоиширо давра ба давра баррасӣ мекунем.

Дар давраи якуми кор хусусиятҳои шахсии ҳар як таълимгирандаи синфҳои 10-11, шавқу ҳаваси онҳо ба таълим тавассути тестиронӣ ва анкетаронии педагогӣ ва психологӣ, ки аз рӯйи вақт барои муқаррарсозии омодагии хонандагон ба босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ сарфачӯёна мебошанд, мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. Инчунин пурсиши падару модарони хонандагон барои ошкор кардани муносибати онҳо ба таълим дар маҷмӯъ ва таълими равиявӣ аз ҷумла гузаронида шуд.

Тақсимкунии хонандагон ба гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ дар таҳқиқоти минбаъда дар ибтидои синфи 10, яъне дар ибтидои таълими равиявӣ гузаронида шуд.

Дар марҳилаи мазкур кушода додани сифатҳои хонандагон бо муайянсозии инҳо иҷро гардид:

- 1) сифатҳои психології хонанда тавассути тестҳои психологӣ;
- 2) тестҳои психологие, ки ба ошкоркунии сифатҳои шахсиятии хонандагон нигаронида шудаанд;
- 3) сифатҳои иҷтимоӣ тавассути гузаронидани пурсиш;
- 4) сифатҳои физиологӣ тавассути суҳбатҳо бо падару модарон. Гузаронидани пурсиш ва омӯзиши варақаҳои тиббӣ;
- 5) сифатҳои дидактикӣ – гузаронидани пурсиш, пурсишҳои ғанӣ, тестҳо (замимаи 6).

Омӯзиши функцияҳои рӯҳии хонандагон, тафовутҳои субъективӣ ва синну солии онҳо имкон медиҳанд маҷмӯи вазифаҳои педагогие ҳаллу ҷалб карда шаванд, ки ба кушода додани тағйироти хусусиятҳои хонандагон дар раванди таълим нигаронида шудаанд. Донишҳои назариявӣ оид ба таъсиррасонии таҳсилот ва тарбия ба ташаккул додани ҷанбаи маънавии таълимгирандагон барои омӯзгорон низ заруранд.

Инчунин, бо баҳодиҳӣ ба фарқияти синнусолӣ таҳлилу ба ҳисоб гирифтани баъзе аз хусусиятҳои инфиродӣ, амсоли диққат, ҳофиза, ҷаҳлияти ақлонӣ хеле муҳим аст. Маҳз баҳисобгирии тафовутҳои шахсиятӣ имконияти муносибати субъективиро ба таълим, ошкоркунии имкониятҳои мубрам ва эҳтимолии хонандагон, иҷрои кори психикию ислоҳсозӣ бо хонандагон муҳайё месозад.

Дар ҷараёни озмоиш дар синфҳои назоратӣ ва озмоишӣ маълумоти аввалия дар бораи хонандагон ба даст оварда шуданд, ки дар ҷадвали 4 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 4. – Ҷамъоварии иттилоот оид ба хонандагон дар марҳилаи якуми озмоиш

Ошкор кардани сатҳи омодагӣ	Абзор	Мазмун
Ошкоркунии хусусиятҳои психологӣ	Тестҳои психологӣ	Сатҳи ҳофиза, тафаккур, диққат
Муайянсозии хусусиятҳои дидактикӣ	Тестҳо, супоришҳои фанӣ, таҳлили пешрафти ҷорӣ	Маҳоратҳои умумитаҳсилӣ ва малакаҳои мутолиа ва нақли босуръат, сатҳи таълимгирифтагӣ, маҳоратҳои амалӣ, маҳоратҳои мушоҳида кардан
Ошкоркунии хусусиятҳои шахсиятӣ	Тестҳои психологӣ	Хударзёбӣ, қобилият ба худидоракунии, сатҳи изтиробнокӣ, сатҳи даъвоҳо
Ошкоркунии хусусиятҳои иҷтимоӣ	Пурсишномаҳо, мусоҳиба	Ҳавасмандии оила ба сифати таълими фарзандаш, вазъи моддии оила
Хусусиятҳои физиологӣ	Омузиши варақаҳои тандурустӣ дар маҷаллаи синфӣ, гузаронидани пурсиши хонандагон, суҳбатҳо бо падару модарон	Вазъи саломат, хусусиятҳои рушди физиологӣ

Дар кори таҷрибавию-озмоиши 125 таълимгирандаи хонандагон аз синфҳои гуногуни равиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳр, ноҳия иштирок карда, ҳамагӣ ба озмоиш 125 хонанда ҷалб карда шуданд.

Дар кори таҷрибавӣ-озмоишӣ дар пойгоҳи – литсейи №1 субъекти омӯзиши таълимгирандагони синфҳои болоӣ буданд. Таҳқиқоти иловагӣ дар пояи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии № 5,6 ва 9 ш. Бохтар гузаронида шуда, иштирокчиён он таълимгирандагони синфҳои 10-11 буданд.

Чӣ тавре, ки қаблан қайд гардид, кори таҷрибавӣ-озмоишӣ дар асоси дарси биология чун таълими равиявӣ ба роҳ монда шуд. Аммо дар озмоиш таълимгирандагон аз рӯи равияҳои ҷамъияти-гуманистӣ шомил карда нашуданд. Ба озмоиш таълимгирандагони равияҳои иттилоотию математикӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, физикуию математикӣ ба таълим ҷалб карда шуданд.

Омӯзиши биология дар ҳар як муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ зарур аст. Дар раванди таълимӣ биология он равандҳои табииро меомӯзад, ки дар ҳамаи организмҳои зинда ҷараён мегиранд. Бо мақсади омӯзиши фанҳои математика майдони калони ҷаҳолияти илми рӯ овард: формулаҳои генетикӣ, геометрияи организмҳои зинда, ҳисоб кардани ҷараёнҳои дар бофтаҳои зинда суратгиранда ва ғайра. Гуногуншаклии объекту ҷараёнҳо, ки дар дарсҳои биология омӯхта мешаванд, қувваҳои калони ақлонӣ, ахборотӣ ва умумитаълимӣ ҳисоб меёбад.

Ин озмоиш 3 давра аз сар гузаронид. Дар давраи якум барномаи таълими фанни биология умумӣ дида баромада шуд ва муқаррар гардид, ки тадриси фанни биологияи умумӣ мувофиқи як барнома роҳандозӣ гардидааст. Бинобар ин, дар дарсҳои биология барои таълимгирандагон шароити яхела фароҳам овардем.

Баъдан, дар идомаи 6 аз рӯи таълимгирандагони ҷаҳулзикр мушоҳида гузаронидем. Озмоиши пурра дар давоми ду сол давом кард. Аз болои ҷамъ кардани маълумот дар бораи сатҳи тайёркунии хатмкунандагони МТМУ ба биологияи умумӣ ва дигар фанҳо мушоҳидаро пурзӯр сохтем.

Аён гардид, ки таълимгирандагон синфҳои ҷаҳулзикр дар амал тайёрии яхела доранд, бинобар ин, мо онҳоро беихтиёрон ба синфи назоратӣ ва синфи озмоишӣ ҷудо намудем. Минбаъд дар назди мо вазифаи муқаррар

намудани ташаккулёфтагии босалоҳиятнокии таълимию маърифатии хонандагон дар синфҳои назоратӣ ва озмоишӣ истода буд.

Тавре ки натиҷаҳои таҳқиқоти пешакии хонандагони синфҳои назоратӣ ва озмоишӣ нишон доданд, баъзе нишондиҳандаҳои аз ҷониби онҳо омӯхташаванда баробармаъно мебошанд.

Аз ҷумла, қариб ҳамаи хонандагон (қариб 93%) ин ё он равияи таълимро мустақилона интиҳоб кардаанд, вале ба таълим ҳавасмандиро ҳис намеkunанд. Таълимгирандагон аксар вақт ишора мекунанд, ки мавҷуд набудани ҳавасмандӣ дар хониш дар асосии якрангии гузаронидани машғулиятҳо, яъне бо айби педагог (81%) пайдо мешавад.

Таълимгирандагони синфи озмоишӣ ва синфи назоратӣ дар оилаҳои мезистанд, ки аз 2-4 фарзанд иборат буда ва қариб ҳамаи онҳо шароити яхелаи зистро доштанд. Ҳамаи падару модарон ба таълими фарзандони худ ҳавасмандӣ зоҳир карда, равияи интиҳобшудаи таълимро дар шароити муассисаи таҳсилоти миёнаи умумие, ки фарзанди онҳо таҳсил мекунад, дастгирӣ менамоянд. Дар дохили синфҳои озмоишӣ ва назоратӣ дар хонандагон доираи васеи фарқиятҳо дар нишондиҳандаҳои физиологӣ, фаъолияти фикрӣ, нишондиҳандаҳои психологӣ ҳофиза ва таввачҷуш ошкор карда шуд, ки дар поён онҳоро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Ҳамин тариқ, пурсиш ва мушоҳидаи муқарраркунанда дар гурӯҳҳои озмоишию назоратӣ, дар марҳилаҳои таҳқиқотӣ бо воситаи методи интиҳоб карда шуда гузарониданӣ шуданд.

2.2. Технологияи рушди фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ

Яке аз проблемаҳои асосии педагогика дидактика ва методикаи фанҳо дар даҳсолаи охир ин кор кардан ва амалӣ намудани технологияи нави педагогӣ мебошад [1-М].

Вақтҳои охир метод, шакл, воситаҳои таълимро дар алоҳидаги ном нагирифта, дар бораи технологияи нави таълим сухан меронанд. Ин нишонаи

он аст, ки дар кори таълим ҳамон вақт ба муваффақият ноил гаштан мумкин аст, ки метод, шакл, воситаҳо ва ғайраро дар якҷоягӣ истифода намоем [9-М].

Технологияи раванди педагогӣ бо методологӣ, мазмун ва ҳадафи умумии он ба таври ҷудонашаванда алоқаманд аст. Технология механизми методологию ташкилӣ дар раванди педагогӣ мебошад [4-М].

Раванди технологии рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагон синфҳои болоӣ дар маҷмӯъ зинаи доимии технологӣ мебошад, ки инҳоро дар бар мегирад:

1. кашфиёти критерияи самараноки чараён;
2. муайянкунии аносири муҳити чараён;
3. муайянкунии аносири амалиёти чараён;
4. ташкил кардани мақсади ин чараён;
5. муайянкунии натиҷаҳои чараён.

Мақсади ин чараён рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагон синфҳои болоӣ мебошад. Меъёрҳои самарабахши раванд дар боло муқаррар шудаанд.

Тавре ки дар зербоби 1.3 қайд шуда буд, тамоми гуногунии ҷанкуниҳои бевоситаи фаъолияти фаъоли маърифатиро дар таҳқиқоти педагогӣ дар ҷор ғурӯҳ ғурӯҳбандӣ кардан мумкин аст:

1. нерӯҳо, маҳоратҳои инфиродии маърифатӣ, ки аз ҷониби хонандагон дар фаъолият, салоҳияти таҳсилӣ истифода мешаванд;
2. хусусиятҳои шахсиятии хонанда (ҷаҳонбинӣ, самтнокӣ, муоширатнокӣ ва ғ.);
3. равандҳои психологӣ (таваҷҷуҳ, таҳайюл, ҳофиза, тафаккур);
4. самараҳои фаъолияти таҳсилии хонандагон ё ваколатҳои таҳсилу маърифатӣ.

Ба ғуфтаҳои боло така карда, мо ба хонандагон пешниҳод кардем, ки ба саволҳои як қатор пурсишномаҳое, ки хусусиятҳои инфиродии хонандагон, нерӯҳои субъективии маърифатиро ошкор мекунанд, ҷавоб диҳанд. Қобилияти

Гуруҳ	Шумораи онандагон	Баҳо	Каратии хофиза	Ҳаҷми таваҷҷуҳ	Интиқоли таваҷҷуҳ	Мантиқӣ будан	Тахлили мураккаб	Људо кардани нишонаҳо
Н	25	Аъло	5,7	4,4	5,4 4,3	0,0	0,0	0,0
		Хуб	42,4	40,6	47,5 42,5	37,6	0,0	17,5
		Қаноатбахш	36,7	37,1	36,9 34,7	43,8	71,2 70,3	59,4
		Аз меъёр паст	15,6	18,3	18,3	18,9	28,8 23,9	23,4
О-1	25	Аъло	4,0	4,0	16,5	0,0	0,0; 0,0	0,0
		Хуб	35,5	33,0	32,0	35,4	0,0; 0,0	24,0
		Қаноатбахш	41,5	46,5	33,5	49,5	60,0 57,1	54,2
		Аз меъёр паст	19,0	16,5	18,0	16,1	40,0 42,9	21,8
О-2	23	Аъло	4,1	2,4	20,5 18,0	0,0	0,0	0,0
		Хуб	35,1	39,6	30,8 29,2	37,0	0,0	18,0
		Қаноатбахш	42,8	47,6	43,6 41,8	45,1	74,4 73,2	54,0
		Аз меъёр паст	18,0	10,9	5,1 11,0	17,9	25,6 26,8	28,0
О-3	25	Аъло	4,5	2,2	13,5	0,0	0,0	0,0
		Хуб	28,0	30,2	29,5	32,0	2,8; 2,4	18,2
		Қаноатбахш	42,5	46,2	43,4	44,1	58,3 57,1	56,8
		Аз меъёр паст	24,0	21,4	13,6	23,9	38,9 40,5	25,0
О-4	23	Аъло	4,2	4,3	13,5	3,8	0,0	3,8
		Хуб	32,3	36,2	36,5	17,2	0,0	26,4
		Қаноатбахш	42,1	41,8	40,3	50,5	52,4 50,2	46,4
		Аз меъёр паст	21,4	17,7	9,7	28,5	47,6 42,8	23,4
Эзоҳ: Н – гурӯҳи назоратӣ, О – гурӯҳи озмоишӣ.								

Методикаҳое, ки барои мақсадҳои таҳқиқоти маҷмӯи вазифаҳои маърифатии интиҳобгардида як қатор супоришоти мураккабияти гуногундоштаро дар бар гирифт ва онҳоро озмоишшавандагон бояд иҷро намоянд. Зимни интиҳоб кардани методикаи зарурӣ қавоиди маҷмӯи вазифаҳои рӯҳӣ, арзишҳои ченкунӣ, нигоҳ доштани мутаносибият риоя карда шуданд. Зухуроти будан аз бисёрмазмунӣ истисноии воситаҳои озмоиш, арзиши ченкунӣ – аз эҳтимолияти ба даст овардани натиҷаҳое, ки мавриди коркарди сифатӣ микдорӣ дар пояи эътиқодоти умумӣ, нигоҳдории таносубҳои – аз ғоябандии сарбории озомишӣ ба озмоишшаванда иборат мебошанд. Худи таҷрибаҳо хусусияти инфиродӣ доранд.

Барои муайян кардани дараҷаи ташаккули таваҷҷуҳ тестгузаронии педагогии психологӣ иҷро карда шуд, ки натиҷаҳои эътимодноктарро таъмин намуд.

Таваҷҷуҳи хонандагон дар таҳқиқоти мо ҳамчун бодикқат ин шуур ва самтнокии он ба объекти муайян баррасӣ гардид.

Таваҷҷуҳ аз рӯйи манбаъҳои зоҳиршавии он ба намудҳои зерин тақсим мешавад:

1. таваҷҷуҳи ихтиёрӣ, ки бо саъйи ирода боис шудааст;
2. таваҷҷуҳи беихтиёронӣ, ки бо ангезаи пешбининашаванда, пешгӯинашаванда, равшан ва баланд боис мешавад. Таваҷҷуҳи хеле қавӣ, устувор мебошад;
3. таваҷҷуҳи баъдихтиёрӣ, ки ҳамчун натиҷаи майлу рағбат ба вучуд меояд.

Ҳаҷми таваҷҷуҳ – ин шумораи объектҳои мебошад, ки инсон метавонад онҳоро бо таваҷҷуҳ бо возеҳияти якхела фаро гирад.

Интиқоли таваҷҷуҳ – ин интиқоли озод аз як намуди фаъолият ба дигарӣ, қобилияти тағйир додани мақсади фаъолият мебошад.

Тақсими таваҷҷуҳ – ин таваҷҷуҳи ҳамзамон ба якчанд объектҳои ҳангоми иҷрои амалҳо бо онҳо мебошад.

Бодикқат ии таваҷҷуҳ – ин бодикқат намудани таваҷҷуҳ ба фаъолият буда, бо қувваи ангезаи ҷониби андозагирӣ карда мешавад.

Босуботиин таваччуҳ – ин вақтест, ки дар давоми он таъкиди таваччуҳ боқӣ мемонад.

Бештар доимӣ таваччуҳи баъдиҳтиёрӣ мебошад, ки дар он сифатҳои инфиродии мизоҷ ба таври таъсирбахш зоҳир мешаванд:

- меланхоликҳо худро гум мекунанд;
- бомуваффақтар сангвиникҳо интиқол мешаванд;
- флегматикҳо оҳистатар интиқол меёбанд;

Холерикҳо қодиранд интиқол ёбанд, дар ин зимн онҳо метавонанд инчунин кори тамомнашударо боқӣ гузоранд.

Ташаккули таваччуҳ дар хонандагон ба се сатҳ тақсим мешавад:

- нокифоя;
- кифоя;
- бухронӣ (бошадат).
- Қувваи ҳофиза – чараёни серпахлуи физиологӣ буда, дар интиҳо таълимгиранда маълумотро аз худ мекунад, нигоҳ медорад ва боз бори дигар ҳосил менамояд.
- Омӯзгорон сатҳҳои ташаккулёбии ҳофизаро дарк мекунанд, чунки он боиси интиҳоб намудани маводи нави таълимӣ барои таълимгирандагон мегардад. Ҳамзамон, омӯзгорон қувваи ҳофизаи шогирдонро бояд беҳтар кунад. Омӯзгор бояд техникаи мнемоникиро донад, ба шогирдон омӯзонад, дар онҳо типҳои мухталифи ҳофизаро ташаккул диҳад.
- Ифодаю мафҳумҳо ва аломатҳои нутқиро Ҳофизаи нутқӣ корбари менамояд.

Дар таҳқиқоти мо бо роҳи мушоҳидаи педагогӣ сатҳҳои ташаккули таваччуҳи хонандагон муайян карда шуданд, ки дар ҷадвали 6 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 6. – Тавсифи сатҳҳои ташаккули таваҷҷуҳи хонандагон

Таваҷҷуҳ	Сатҳи нокифояи рушди таваҷҷуҳ (СН)	Сатҳи бухронии рушди таваҷҷуҳ (СБ)	Сатҳи кифояи рушди таваҷҷуҳ (СК)
Ҳаҷми таваҷҷуҳ (ХТ)	Ҳамзамон дар минтақаи таваҷҷуҳи фаъол 1 объектро нигоҳ медорад	Ҳамзамон дар минтақаи таваҷҷуҳи фаъол 2-3 объектро нигоҳ медорад	Ҳамзамон дар минтақаи таваҷҷуҳи фаъол 4-5 объектро нигоҳ медорад
Тақсимооти таваҷҷуҳ (ТТ)	Метавонад як амалро иҷро кунад – ё гап мезанад ё қироат мекунад; ё гӯш мекунад ё менависад	Метавонад ду амалро ҳамзамон иҷро кунад – қироат мекунад ва таҳлил мекунад, гӯш мекунад ва нависад, нигоҳ мекунад ва менависад	Зиёда аз ду амалро бомуваффақият иҷро мекунад – гӯш мекунад, менависад ва аз рӯйи китоб пайгирӣ мекунад
Тамаркузи таваҷҷуҳ (ТТ)	Ҳар гуна ангезаи ҷонибӣ аз иҷрои супориш ҷалб мекунад	Аз иҷрои супориш ба синф даромадани одами бегона, саволе, ки аз ҷониби хонандаи дигар дода шудааст, садои баланд аз паси тиреза ва ғайра ҷалб мекунад	Ҳангоми иҷрои супориш амалан ба Ваҷҳҳои ҷонибӣ ҷалб намешавад, агар ин шахсан ба ӯ дахл надошта бошад
Устувори таваҷҷуҳ (УТ)	Таваҷҷуҳи ихтиёрӣ амалан сайқал наёфтааст, босуботиран танҳо бо ангезаи қавӣ аз берун нигоҳ доштан мумкин аст	Ташаккули хуби таваҷҷуҳи баъди ихтиёриро ниншон медиҳад; агар мавриди таваҷҷуҳ бошад, метавонад тӯлонӣ кор кунад	Таваҷҷуҳи ихтиёрӣ хуб ташаккул ёфтааст – метавонад худро барои бодикқат шудан ба иҷрои супориш маҷбур созад

Дар таҳқиқоти худ мо инчунин тақсимооти хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоиширо доир ба дараҷаи ташаккули ҳофиза мавриди баррасӣ қарор додем.

Бо тимсоли объекту падидаҳои расмӣ ҳофизаи тимсолӣ кор мебарад. Ҳофизаи образӣ – ин завқӣ, босиравӣ, ламсӣ, сомеавӣ, зоиқавӣ мебошад.

Ҳофизаи муҳаррикӣ, ҳаракатдиҳанда ба хонандагон барои ҳифз ва бозтавлид кардани ҳаракатҳои гуногун кӯмак мерасонад (ба ин ҷо инчунин

чунин амалҳо, ба мисли: рақс, навиштан, роҳгардӣ, маҳоратҳои касбӣ дохил мешаванд).

Ҳофизаи эҳсосотӣ – ин ҳофиза оид ба эҳсосотӣ аз ҷониби инсон таҷрибашуда мебошад. Ҳиссиёт гум намешаванд, онҳо дар ҳофизаи инсон вақти зиёд зиндагӣ мекунанд.

Дар боби якуми таҳқиқоти мо босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ ва нишондиҳандаҳои асосии ташаккули он мавриди баррасӣ қарор гирифта буд.

Дарачаи ташаккули маҳоратҳои умумитаҳсилӣ бо сатҳҳои зерин: сатҳи кифоя, бухронӣ ва нокифоя муайян карда мешавад. Дар ҷадвали 7 тавсифоти маҳоратҳо ва малакаҳои умумитаҳсилӣ нишон дода шудаанд, ки навъҳои ҳофизаи хонандагонро ба назар мегиранд.

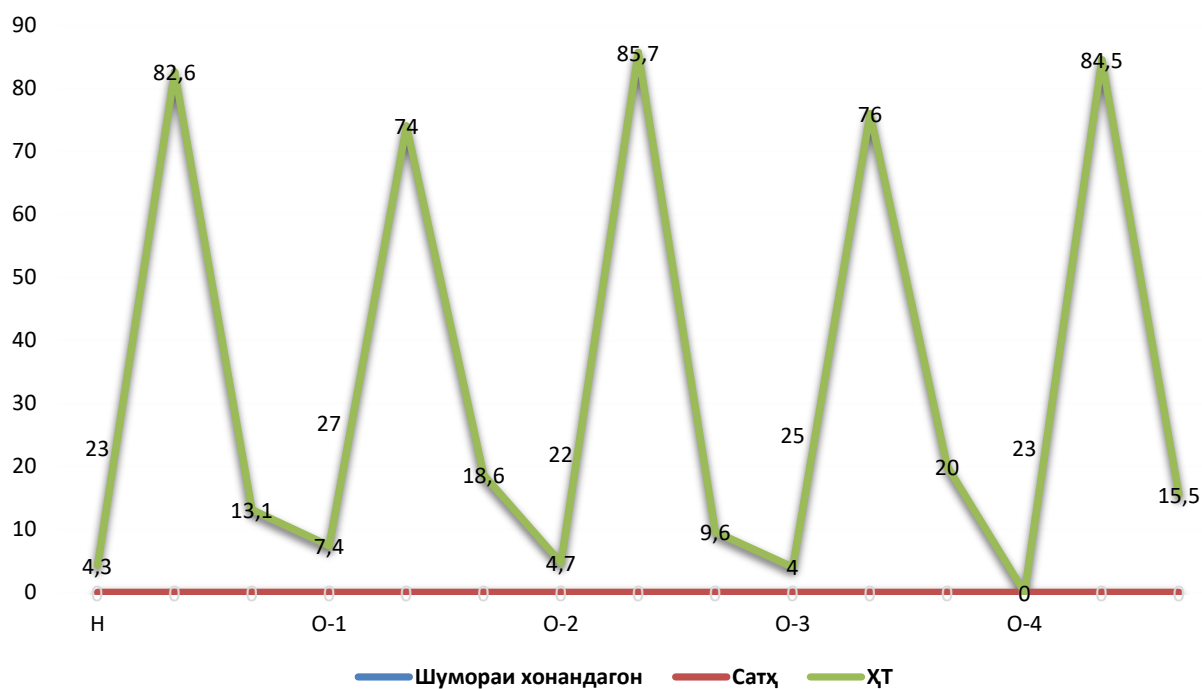
Ҷадвали 7. – Тавсифоти маҳоратҳо ва малакаҳои умумитаҳсилӣ, ки навъҳои ҳофизаи хонандагонро ба назар мегиранд

Ҳофиза	Сатҳи нокифоя (СН)	Сатҳи бухронӣ (СБ)	Сатҳи кифоя (СК)
Ҳофизаи нутқию мантиқӣ (ҲНМ)	Қоидаҳо, формуларо бо душворӣ ҳифз мекунад	Метавонад иттилоотро, ки ба таври формалӣ ифода ёфтааст, ҳифз кунад, вале ба ҳатоғиҳо роҳ медиҳад	Ба таври осон истилоҳот, мафҳумҳо, формулаҳо, графикаҳо ва дигари навро ҳифз мекунад
Ҳофизаи образӣ (ҲО)	Иттилоотро бад ҳифз мекунад, агар он дар шакли расм, тарҳ, амсила, образи бадеӣ пешниҳод шуда бошад	Метавонад иттилооти мушобеҳро ҳифз кунад, вале ба ҳатоғиҳо роҳ медиҳад	Иттилоотро, ки дар шакли образи бадеӣ ё воқеӣ пешниҳод шудааст, ба таври осон ҳифз мекунад
Ҳофизаи эҳсосотӣ (ҲЭ)	Амалан эҳсосотро ҳифз намекунад	Ҳиссиёт баъзан метавонанд зимни ҳифзкунӣ ба “лангар” табдил ёбанд	Чизеро, ки аз сар гузаштааст, чизеро, ки ба ҳиссиёт таъсир расонидааст, хуб ҳифз мекунад

Дар ҷаҳорҷӯби таҳқиқоти мо тақсимои хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ аз рӯи дараҷаи ташаккули ҳофиза ва тавачҷуҳ мавриди омӯзиш қарор гирифта, натиҷаҳои он дар ҷадвали 8 оварда шудаанд.

Чадвали 8. – Тақсимои хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ аз рӯйи дараҷаи ташаккули ҳофиза ва тавачҷух (дар %)

Гурӯҳ	Шумораи хонандагон	Сатҳ	ҲТ	ТТ	ТТ	БТ	ҲНМ	ҲО	ҲЭ
Н	23	СН	4,3	0,0	4,3	0,0	8,7	0,0	0,0
		СБ	82,6	100,0	82,6	95,7	82,6	4,3	100,0
		СК	13,1	0,0	13,1	4,3	8,7	95,7	0,0
О-1	27	СН	7,4	0,0	7,4	0,0	7,4	0,0	0,0
		СБ	74,0	100,0	70,4	92,6	70,4	7,4	100,0
		СК	18,6	0,0	22,2	7,4	22,2	92,6	0,0
О-2	22	СН	4,7	0,0	4,7	0,0	9,5	0,0	0,0
		СБ	85,7	100,0	85,7	95,3	85,7	9,5	95,3
		СК	9,6	0,0	9,6	4,7	4,8	90,5	4,7
О-3	25	СН	4,0	0,0	4,0	4,0	8,0	0,0	0,0
		СБ	76,0	92,0	45,5	92,0	62,0	62,0	92,8
		СК	20,0	8,0	50,5	4,0	30,0	38,0	8,0
О-4	23	СН	0,0	0,0	4,3	0,0	8,7	0,0	4,3
		СБ	84,5	82,6	82,6	100,0	82,6	82,6	82,6
		СК	15,5	17,4	13,1	0,0	8,7	17,4	13,1

Расми 11. – Диаграммаи тақсимои хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ аз рӯйи дараҷаи ташаккули ҳофиза ва тавачҷух (дар %)

Дар чадвали 8 ва расми 11 дида мешавад, ки дараҷаи ташаккулёфтагии тавачҷух ва ҳофиза дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишии хонандагон қариб баробар аст.

Ва, ниҳоятан, дар раванди таҳқиқот муайян кардани босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ, ки яке аз нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти маърифатии фаъл мебошад, зарур аст.

Дар зербоби 1.3. қайд шуда буд, ки нишониҳандаи асосии босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ малакаҳои умумитаҳсилӣ мебошад. Моҳияти малакаҳои умумитаҳсилиро муайян мекунем.

Тавре гуфта шуд, малакаҳои умумитаҳсилӣ – ин методҳои универсалии касб ва истифодаи донишҳо барои аксари хонандагон мебошад. Онҳо аз малакаҳое, ки ба фанҳои гуногуни таҳсилӣ хос мебошанд, тафовут доранд. Аз ин рӯ тестҳои педагогиро чунин тартиб додан зарур буд, то ки таваҷҷуҳ ба дараҷаи дониши истилоҳот, далелҳо ва қонуниятҳо бодикқат нашавад. Тестҳои педагогӣ чунин тартиб дода шуданд, то ки малакаҳои байнифанӣ маълум карда шаванд.

Тести педагогӣ, ки донишҳои малакаҳои умумитаҳсилиро кушода меод, дорои мазмуни зерини маъноӣ буд:

- 1) муайянсозии мақсади ин дарс оид ба мавзӯ аз тарафи таълимгирандагон пешниҳод;
- 2) баъд аз гузоштани мақсади ин дарс якчанд шояи супоришотро барои ҳалли фаҳми таълимгирандагон бояд пешниҳод намоянд;
- 3) қироати як порчаи матн пешниҳод гардид, вақти барои ин супориш сарфшуда қайд гардид;
- 4) барои ҳар як матни пешниҳодгардида навиштани консепт, мураттабсозӣ, кашидани графикҳо ҳатмӣ ҳисоб меёфт;
- 5) нақлунии матне, ки хонда баромада шуд;
- 6) барои муколама, мубоҳиса пешкаш ва маҳорати бурдани мубоҳиса омӯхта шуд;
- 7) шартӣ асосии функсия: пешкаш намудани объекти биологӣ, зарурат ба таъсиф додани миқдорӣ ва сифатӣ ба вучуд омад;
- 8) озмоиши одӣ ба нақша гирифта шуд, гузаронидани он таъсиф ёфт;

- 9) амсиласозии паёмадҳои экологии ҷаҳонӣ баъд аз иқлимишавии ин ё он намудҳои ҳайвоноту бояд роҳандозӣ гардад.

Супоришоти тестиронӣ барои бадастории натиҷаҳои самаранок аз як қатор муодила мураттаб сохта шуд.

Мундариҷаи тестҳои педагогии мураттабсохташударо дида баромада, ба натиҷае расидем, ки супоришҳои 1, 3 ва 4 ба дараҷаи омехтаи пурмаҳсули ташаккулёфтагии фаъолнокии маърифат, супоришҳои 3 ва 5 – ба дараҷаи тақлидию тазаккурии ташаккулёфтагии фаъолнокии маърифатӣ ва супоришҳои аз 6 то 9 ба дараҷаи эҷодию ташаккулдиҳандаи рушди фаъолнокии маърифатӣ мувофиқат мекунанд.

Барои гузаронидани таҳқиқоти мазкур баррасии хусусиятҳои шахсиятии психофизиологии хонандагон ва бо назардошти онҳо қорбасти принципҳои педагогии озмоиш дар шароити таълими равиявӣ ҳатмӣ буд.

Баъди гузаронидани тести педагогӣ мо натиҷаҳои бадастомадаро мавриди таҳлил қарор дода, далелҳои зеринро ошкор кардем:

- қариб 62% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ ба дараҷаи баробар метавонанд, ки ҳадафи супоришҳоро муайян кунанд – (1);
- ба ҳисоби миёна 47% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ қобиланд, ки супоришҳоро ҳал намоянд – (2);
- ба ҳисоби миёна 96% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ дорони суръати баланди қироат мебошанд – (3);
- қариб 55% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ метавонанд, ки консептҳо, графикҳо ва тарҳҳои матнҳоро тартиб диҳанд – (4);
- тақрибан 79,6% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ дорони техникаи нақлкунӣ мебошанд – (5);
- қариб 87% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ мувоҳишаҳои муқоламавиरो дастгирӣ карда наметавонанд – (6);
- тақрибан 89% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ ба объектҳои биологӣ танҳо бо луқмаи педагог тавсифоти сифатӣ ва миқдориро дода

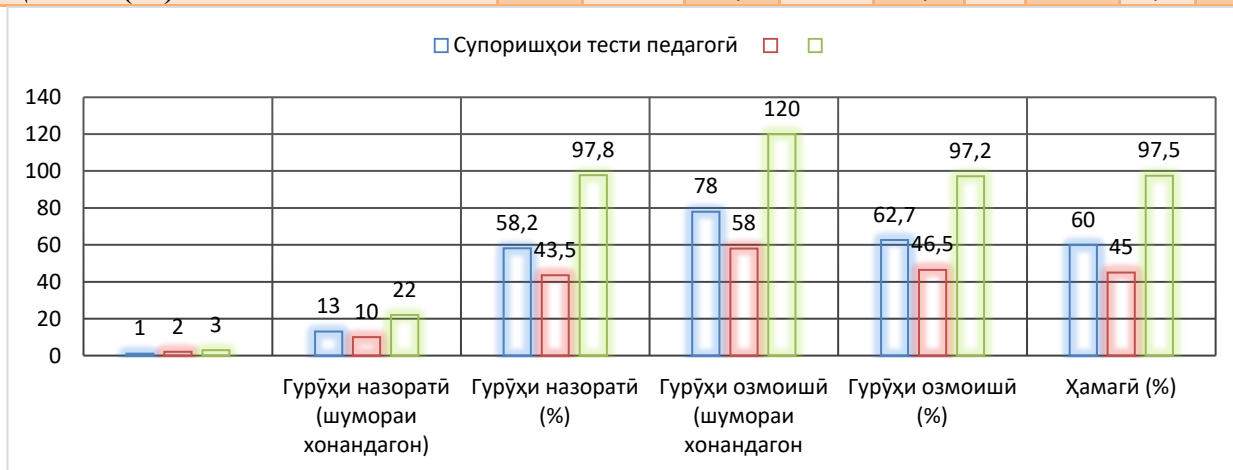
метавонанд, вале дар ифодаи натиҷаҳо душворӣ кашида, малакаҳои эҷодиро зоҳир намеkunанд;

- қариб 99% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ озмоиши элементариро сохта, онро тавсиф дода наметавонад – (8);
- қариб 97% хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ амсиласозиро иҷро карда натавонистанд, супориши мазкурро танҳо як хонанда иҷро карда тавонист – (9).

Натиҷаҳои тести гузаронидашудаи педагогӣ муфассалтар дар ҷадвали 9 оварда шудаанд.

Ҷадвали 9. – Тақсимои хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ баъди гузаронидани тести педагогӣ

	Супоришҳои тести педагогӣ								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Гурӯҳи назоратӣ (шумораи хонандагон)	13	10	22	12	18	3	3	1	0
Гурӯҳи назоратӣ (%)	58,2	43,5	97,8	52,1	78,2	13	13	4,3	0
Гурӯҳи озмоишӣ (шумораи хонандагон)	78	58	120	67	95	11	14	2	1
Гурӯҳи озмоишӣ (%)	62,7	46,5	97,2	54	76,6	9	11,3	1,6	2
Ҷамагӣ (%)	60	45	97,5	53	77,4	11	12	2,9	2

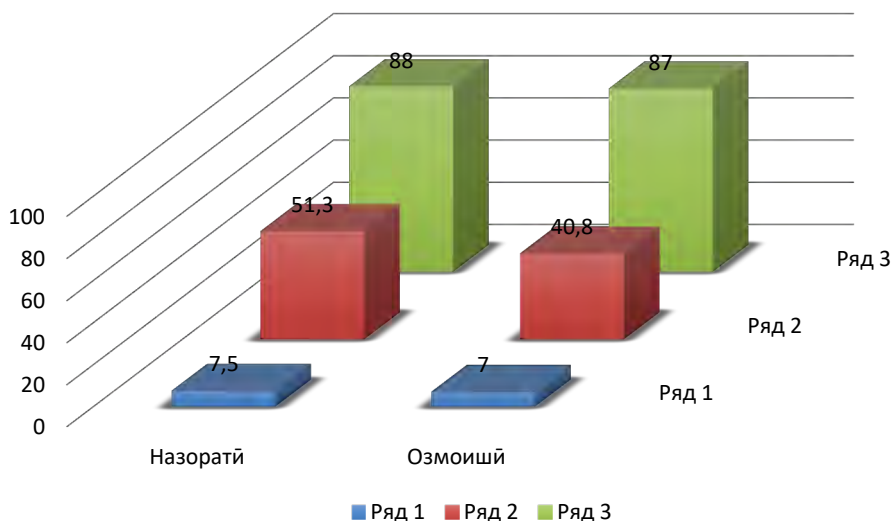

Расми 12. – Диаграммаи тақсимои хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ баъди гузаронидани тести педагогӣ

Натиҷаҳои бадастомадаро мавриди тасниф қарор дода, мо бузургҳои миёнаи рушди сатҳҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоиширо ба даст овардем, ки дар ҷадвали 10 оварда шудаанд.

Чадвали 10. – Рушди сатҳҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандагон дар озмоиши мқарраркунанда (бо %)

Гурӯҳҳои хонандагон	Сатҳҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ		
	Эҷодию ташаккулдиҳанда (ЭТ)	Омехтаю пурмаҳсул (ОП)	Тақлидию тазаккурӣ (ТТ)
Назоратӣ	7,5	51,3	88
Озмоишӣ	7	40,8	87

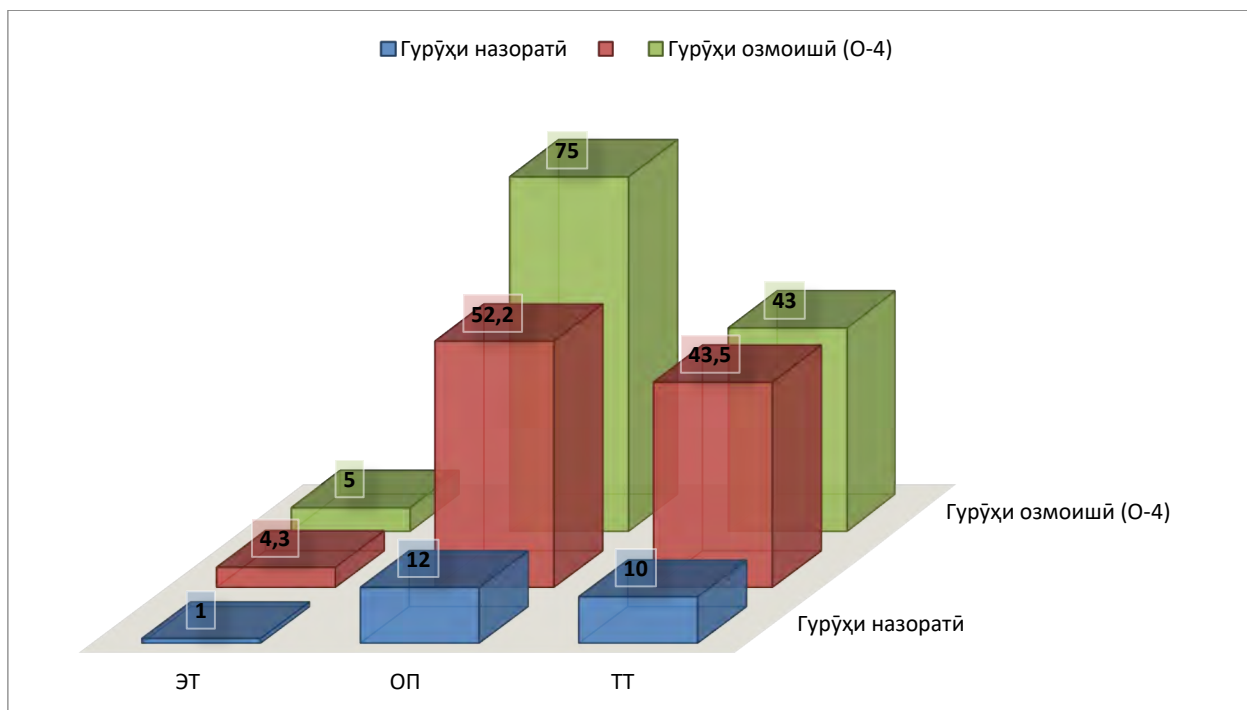
Расми 13. – Диаграммаи рушди сатҳҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандагон дар озмоиши мқарраркунанда (бо %)

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои озмоиши муқарраркунанда нишон доданд, ки дар хонандагон рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ ба тариқи зайл тақсим шудааст: хонандагон бо дараҷаи эҷодию ташаккулдиҳанда қариб вучуд надоранд, дараҷаи омехтаю пурмаҳсулро 62% хонандагон нишон доданд, дараҷаи тақлидию тазаккуриро қариб 42% хонандагон нишон доданд.

Чадвали 11. – Тақсимот аз рӯи маҳоратҳои умумитаҳсилии хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ (озмоиши муқарраркунанда)

Сатҳи маҳоратҳои умумитаҳсилий	Гурӯҳи назоратӣ		Гурӯҳи озмоишӣ (О-4)	
	Шумораи хонандагон	%	Шумораи хонандагон	%
ЭТ	1	4,3	5	4,3
ОП	12	52,2	75	60,7
ТТ	10	43,5	43	34,8

Инчунин омӯзиши сатҳҳои маҳоратҳои умумитаҳсилий дар гурӯҳҳои назоратӣ гузаронида шуд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар чадвали 11 оварда шудаанд.

Расми 14. – Диаграммаи тақсирот аз рӯи маҳоратҳои умумитаҳсилӣ хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ (озмоиши муқарраркунанда)

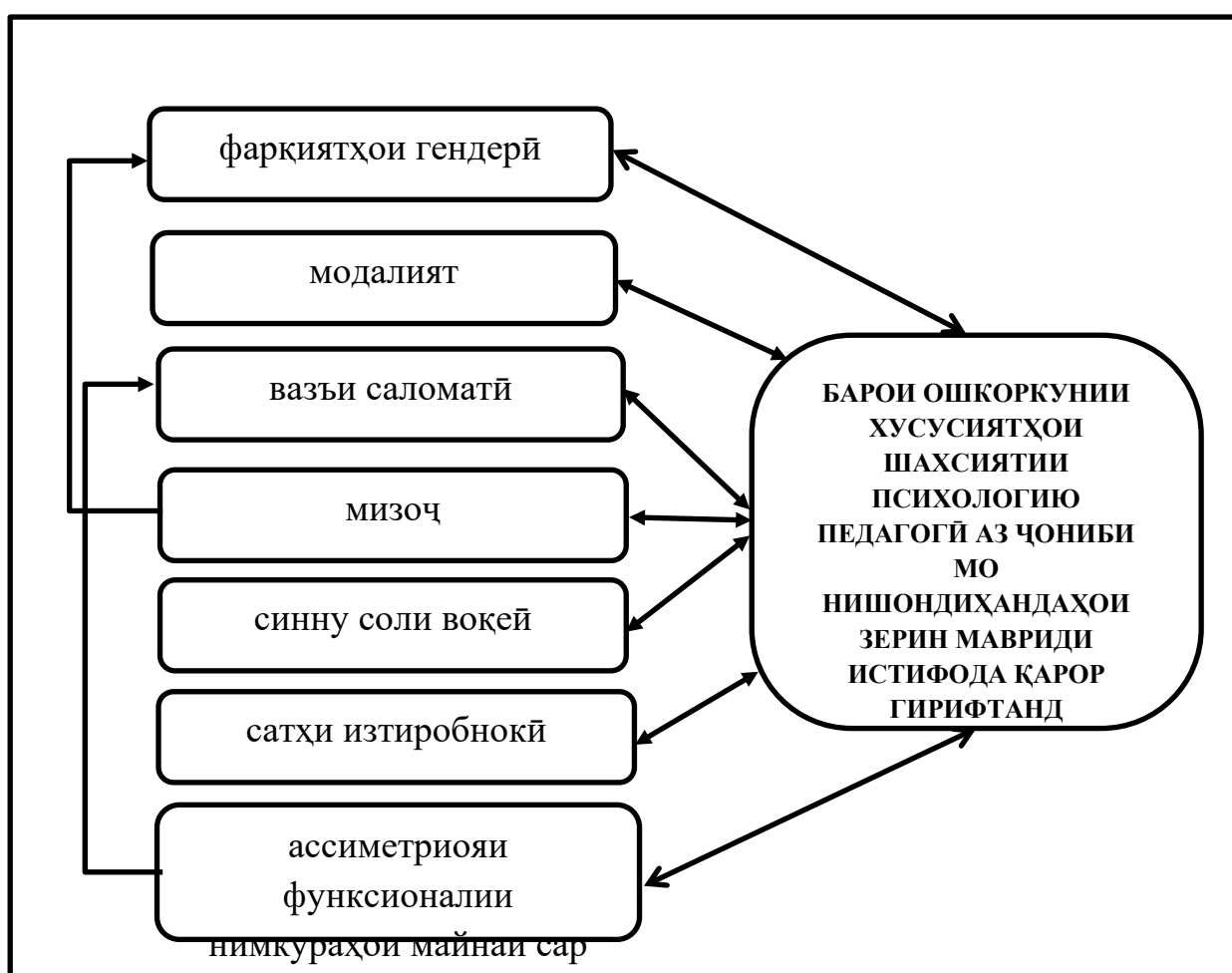
Дар раванди гузаронидани кори таҷрибавию озмоишӣ дар марҳилаи ташаккулдиҳанда натиҷаҳое ба даст омаданд, ки имкон доданд натиҷаҳои зерин ба даст оянд:

- дар хонандагон дар раванди таълим фаъолнокии нисбатан пасти маърифатӣ ба қайд гирифта мешавад;
- барои рушди фаъолияти маърифатӣ дар раванди таълими равиявӣ муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ кори ҳадафманди таълимӣ бо назардошти хусусиятҳои субъективӣ хонандагон зарур аст.

Ҳадафи марҳилаи дуҷуми озмоишӣ аз тасдиқи озмоишии шароити педагогӣ иборат буд, ки ба ташаккули фаъолияти фаъоли маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ мусоидат намоянд, ки хусусиятҳои субъективӣ онҳоро ба назар мегиранд.

Буриши мазкур таҳқиқот зинаи сеюми технология (ҷузъҳои муҳити раванд), инчунин чорум (ҷузъи амалиётӣ) мебошад. Ҷузъҳои муҳит дар боби якум баррасӣ шуда буд ва низоми таълими равиявӣ, ҷузъҳои амалиётӣ шароити педагогӣ амалисозии амсиларо дар бар мегирифтанд.

Фарқияти гендерӣ, (чинсӣ, биологӣ, иҷтимоӣ) зимни мавриди омӯзиш қарор додани вижагиҳои шахсияти муҳассилин актуалӣ ҳисоб меёбад, чунки рафтору кирдори таълимгирандагонро муқаррар месозанд, ба фаъолияти маърифатиашон таъсиррасонӣ мекунад. Навчавонон аксар вақт дар таҳсил муносибати сифатиро ба қор бурда, ба фаъолияти фардӣ, фикрӣ, эҷодӣ ва мустақилона қобиланд. Дар онҳо муносибати синтетикӣ, қобилияти ҷамъбаस्तкунӣ дар асоси ҳадафманд бартарӣ доранд. Қобилиятҳо ба баҳсҳо, мубоҳисаҳо, муколама, инчунин бодикқат таваҷҷуҳ дар вазъиятҳои бухронӣ ба қайд гирифта мешаванд (зербоби 1.2).

Расми 15. – номаш Амсилаи ошкоркунии шахсияти психологию педагогӣ

Ҳангоми иҷрои супоришҳои таълимӣ дар наврасон қобилиятҳо ба фаъолияти фаннию абзорӣ ва амалиявӣ ба қайд гирифта мешаванд.

Дар духтарон муносибати микдорӣ ба омӯзиши маводи таълимӣ бартарӣ дорад. Ба онҳо иҷрокунандагӣ ва эҳтиёткорӣ, тафаккури мушаххас, муносибати таҳлилӣ, қобилияти таҳлил кардан дар асоси эҳсосоттию ҳиссӣ, инчунин фаъолияти мушаххаси фикрӣ хосанд.

Барои духтарон бурдани монолог осонтар аст, вале ба онҳо бодикқатии заифӣ таваҷҷуҳи хос буда, дар вазъиятҳои бухронӣ худро гум мекунад. Дар онҳо тамоилоти зебоишиносӣ ва қобилиятҳо ба забонҳои хориҷӣ ташаккул ёфтаанд.

Баҳисобгирии ин фарқиятҳо, супоришот оид ба тафриқагузорӣ байни духтарону писарон хеле заруранд.

Бояд ба ҳисоб гирифт, ки фарқияти сатҳи аз худ кардани маводҳои таълимӣ дар писарону духтарон дар давраи пеш аз балоғатӣ, ба балоғат расидан, дар давраи болиғӣ ва дар давраи баъд аз болиғӣ хело калон аст. Хатмкунандагони МТМУ-ҳо ба мазмуни аксари мафҳумҳо сарфаҳм мераванд, корбурди мафҳумҳоро дар раванди ҳаллу фасли масоили мухталиф меомӯзанд. Ин маънои ташаккулёфтагии фаъолияти эҷодии фикриро дар онҳо дорад.

Дар хонандагони синфҳои болоӣ интиҳоби фанҳо ба таври равшан ифода ёфтааст. Ин ташаккул ва фаъолияти равандҳои рӯҳиро муайян месозад. Идрок бо ҳадафмандӣ, таваҷҷуҳ – бо ихтиёрнокӣ ва босуботӣ, ҳофиза – бо хусусияти мантиқӣ тавсиф меёбанд. Ба фаъолияти фикрии хонандагони синфҳои болоӣ сатҳи баланди ҷамъбаस्तкунӣ ва ҳулосабарорӣ хос аст.

Инчунин баҳисобгирии вазъи саломатӣ муҳим аст, зеро баъзе хонандагон бемориҳои музмин доранд, ки онро дар раванди таълимӣ ба инобат гирифтани зарур аст. Ғайр аз ин, дар хонандагони синфҳои болоӣ давраи ба балоғатрасии ҷинсӣ сурат мегирад. Ба таври назаррас кори босуръати ғадудҳои сипаршакл заиф мешавад, ки боиси ҷазабаи баланд дар наврасон мешавад. Инкишофи майнаи сар ва қишри нимкураҳои калон идома меёбад.

Дар натиҷаи ин, барои тартиб додани хусусиятҳои психологию педагогии субъективии хонандагон мо корҳои тиббиро мавриди омӯзиш қарор додем.

Ҳамчунин, миқозҳои муҳассилинро ба ҳисоб гирифтем, чунки барои таълимгирандагоне, ки мизочҳои устувор (сангвиникҳо, холерикҳо, флегматикҳо) доранд аз технологияи ғайриқонунии таълимӣ истифода бурдем, қарбурди технологияҳои мазкур барои ашхоси меланхолик оқилона нест. Ғайр аз ин, барои хонандагон бо мизочи заиф (меланхоликҳо) додани супоришҳое, ки дар онҳо монолог ё тарҳрезӣ истифода мешаванд, ғайриматлуб аст, онҳо ҳангоми ҳалли супоришҳои мазкур ҳудро гум мекунанд.

Барои ошкоркунии навиҳои гуногуни мизоч мо хусусиятҳои зеринро ба инобат гирифтем.

Холерикҳо бетокату саросемакор ва таҳаммулнопазиранд. Хонандаи холерикмиқоз зимни иҷрои супоришоти барояш муҳим пурдиққат мегардад, тамоми фикру ҳиссиёт ва ҳаракат ҳалли ба супоришоти додашуда равона мегардад. Аммо баъдан қувваи таълимгиранда коҳиш меёбад ва ҷалби ӯ ба иҷрои супоришот баъдан мегардад.

Сангвиник баландтар сухан меронад, дар нутқи хеш аз қиёфабозӣ, ишора, имо истифода мебарад. Ӯ зиндадил, ғайриқонуни, қардон аст. Дар паси парта оромона мешинад. Таваҷҷуҳи сангвиникҳоро ҳама вақт нигоҳ доштан зарур аст. Агар дар дарс онҳо ғамгин шаванд, онҳо бо қарҳои қонибӣ машғул мешаванд.

Флегматик боақлу ботамиз, қамгап, носаросема буда, нутқаш оҳангнок, ором буда, қарои қиёфабозӣ, имову ишора ва эҳсоснокӣ мебошад. Дар паси парта оромона мешинад ва вақте ки занг садо медиҳад, носаросема, оҳиста аз қой меҳезад.

Дар меланхолик нутқи заифи нобаробар, ки баъзан то пичир-пичир паст мешавад, шармгин, қамнерӯманд, беғайрат, қанораҷӯӣ ба мушоҳида мерасанд. Сар одатан паст қарда шуда, қанаҳ ба зер қашида шудааст.

Зоҳиран ӯ мусолиҳатомез аст, ӯро бо флегматик иштибоҳ кардан мумкин аст. Бо вучуди ин, тавассути суҳбатҳо бо падару модарон иттилоотро оид ба он, ки ӯ аз нобарориҳо бисёр ғам меҳӯрад, гиря карда, аз беҳобӣ ва ғайра ранҷ мекашад, ба даст овардан мумкин аст.

Аз рӯи хислатҳояшон тамоми одамон ба типи психологӣ чудо мешаванд: экстравертҳо ва интровертҳо. Экстраверсия – ба ашёву падидаю одамони нав ва ба олами берунӣ майл доранд. Интроверсҳо ба рамзу афкор мафҳуму ғояҳои ҷудогона, яъне олами ботинӣ моиланд[5-М].

Зимни машғулиятҳо экстравертҳо, асосан дар қафо мешинанду гапзани мекунанд. Интровертҳо дар дастбардорӣ, барои он ки омӯзгор ӯро бинаду пурсад, бартарио мебинанд.

Аз таҷриба аён аст, ки зимни ҳаллу фасли масоили таълиму тарбия дар машғулиятҳои дарсӣ фориғаздарсӣ барои омӯзгор дар аксари мавридҳо мушоҳидае лозим аст. Он имкон медиҳад, то ки сифатҳои шахсии хонандагон муқаррар карда шаванд. Ба сифати нишондиҳандаҳои (меъёрҳои) наздик барои ин ҳадаф мо меъёрҳои рафтореро баррасӣ намудем, ки дар манбаъҳои адабӣ тавсиф ёфтаанд. Ба чунин меъёрҳои: тарзи роҳгардӣ, қиёфабозӣ, босуръатӣ ва сабукӣ дар муошират ва ғайраро нисбат додан мумкин аст. Ғайр аз ин мо меъёрҳои дар раванди озмоиш чудо кардашуда: зуд-зуд бардоштани даст, ҷавоби омода кардашуда ба пешниҳоди ҳалли вазифаи иртиботӣ ва ғайраро мавриди истифода қарор додем. Дар асоси меъёрҳои ишорашуда аз ҷониби мо тарҳи баҳисобгирии хусусиятҳои типологии шахсиятӣ ва ҳударзёбии онҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои зоҳирӣ (дар мисоли сангвиник) таҳия гардид, ки дар ҷадвали 12 пешниҳод гардидааст.

**Ҷадвали 12. – Тарҳи мушоҳида аз болои хонандагон
(дар мисоли сангвиник)**

Нишондиҳандаҳо	Зоҳиршавӣ	Хулосаҳо
1	2	3
Нигоҳ	Боваринок, аксар вақт аз боло ба поён; баъзан чашмон тамосро ҷустуҷӯ мекунанд	Ҳударзёбии баландшуда, худпарастӣ, хоҳиши маъқул шудан
Қиёфабозӣ	Ба таври кифоя зудҳаракат, гуногун	Возеҳан, сангвиник аст

Идомаи ҷадвали 12		
Нутқ	Баланд, босуръат; қариб ҳамеша оҳангҳои амрдиханда садо медиҳанд	Возехан, сангвиник аст; ба бартарият дар муошират саъй мекунад
Муоширатнокӣ	Хеле муоширатнок аст, ба таври осон ва зуд ба тамос ворид мешавад, дар фосилаи кӯтоҳи вақт қариб бо тамоми гурӯҳ (масалан, дар оғоз ё охири дарс) якҷанд ибора сухан мегӯяд	Эҳтимолан, сангвиник аст
Тарзи нишаст	Бемалол, озод, аксар вақт пой дар болои пой, ба пуштаки курсӣ таъя карда, дастон дар ҷайбҳо мебошанд	Хеле худбовар буда, роҳи баромадро аз вазъият ҷустуҷӯ мекунад
Тамоси чашмон дар муносибати таълимӣ	Тамосро амалан ҳамешава ҷустуҷӯ мекунад, аз «тамоси чашмон» бо омӯзгор наметарсад; кушиш мекунад, то ки аз вазъияти душвор барояд	Хеле худбовар буда, роҳи баромадро аз вазъият ҷустуҷӯ мекунад
Бардоштани даст	Амалан даст намебардорад, аз ҷой садои баланд бароварданро дӯст медорад; агар ягон ҳамсинф ҷавоб дода истода бошад, метавонад бо садои баланд тавачҷухро ба худ ҷалб кунад	Хеле худбовар буда, қувваро намоиш медиҳад
Мурочиат ба омӯзгор то/баъди машғулият	Ба омӯзгор танҳо пеш аз дарс мурочиат мекунад, то ки огоҳ созад, ки вазифаро тайёр накардааст	Худбовар аст
Татбиқи вазъияти нутқӣ	Агар вазъияти таълимию нутқӣ хеле маъкул бошад, он гоҳ талаб мекунад, то ки омӯзгор ба ӯ хатман имконияти татбиқи онро дар назди синф диҳад, ҳатто агар шарик инро нахоҳад	Сангвиник
Вазъиятҳои афзалиятдоштан таҳсилию нутқӣ	Вазъиятҳои динамикии таҳсилию нутқӣ, ки ӯ дар онҳо нақши сарварро мебозад	Экстраверт
Муносибат ба намудҳои хаттӣ/шифоҳии корҳо	Аз корҳои хаттӣ канорагирӣ мекунад; вале, агар кор баҳо дода шавад, онро бо саъю кӯшиш иҷро мекунад; рӯбардор карданро аз китоби дарсӣ, на аз ҳамсинфон афзал медонад (то ки онҳо пай набаранд, ки ӯ ҳеҷ чизро намедонад)	Экстраверт

Экстраверти холерикмиқоз аз иҷрои корҳои хаттии назоратӣ дурӣ мечӯяд, дар аксар мавридҳо корҳои хаттиро ба охир намерасонанд. Ин провортҳо, баръакс, иҷрои корҳои хаттии назоратӣ ва кор бо китоби дарсиро беҳтар мешуморад. Интровертҳо кӯшиш ба харҷ медиҳанд, ки нақли баромади шифоҳиро на танҳо мураттаб созанд, балки навишта ҳам гиранд. Баъд аз шунидани талабот оид ба олигардонии вазъияти нави таълимиро

шунда, экстравертҳо зимни такроркунии маводҳои таълим рӯҳафтода мешаванд. Дар вазъияти барояшон нав интровертҳо нороҳат мешаванд, зимни такроркунию амсиласозӣ худро бароҳат ҳис менамоянд ва дар ҳаллу фасли масъалаҳо эҷодкорӣ нишон медиҳанд.

Экстравертҳо, аксар вақт навҷавонон, вазъиятҳои таҳсилии «*динамикӣ*»-ро афзал медонанд. Интровертҳо, аксар вақт духтарон, ба супоришҳои «*статикӣ*» таълимиро бартарӣ медонанд.

Ҳамин тариқ, барои хонандагон – экстравертҳо омӯзгор метавонад супориш шифоҳӣ, барои интровертҳо бошад – супоришҳои хаттиро пешниҳод намояд.

Ба омӯзгор инчунин зарур аст, ки дар қори худ ассиметрияи функционалии нимкураҳои майнаи сар, бартарияти нимкураи чап ё ростро ба инобат гирад.

Тавре ки амалия нишон дод, нуқтаи оғоз барои педагог ба сифати конспекти бунёди дар раванди таълим хусусиятҳои зерини нимкураҳои майнаи сар шуда метавонанд:

- майнаи сар аз ду нимкура иборат аст ва ин нимкураҳо бо «*ҷисми обилағӣ*» пайваст гардидаанд;
- ин нимкураҳо на якҷоя, балки ҷудогона амал менамоянд, яке аз нимкураҳо ғайолияти нимкураи дигарро мавқуф мегузорад;
- ҳангоми ба қор даромадани нимкураи чап вазифаҳои нимкураи рост якбора хомӯш мешавад қобилияти таҳлилкунии одам пеш мегузарад;
- ҳангоми ба қор даромадани нимкураи рост, баръакс вазифаҳои нимкураи чап хомӯш мешавад, ва одам ба эҳсосот дода мешавад;
- масъулияти нимкураи рост дар эҳсосоту тимсолҳо ифода меёбад, масъулияти нимкураи чап – дар рамзу калимаю, формулаҳо;
- сигналҳо аз нимкураи рост ба нимкураи чап ва баръакс «*ҷисми обилағӣ*» мегузаронад. дархостҳоро

Бакордарорӣ ва амалкунии қобилияти ин ё он нимкураи сар тариқи генезис муқаррар мегардад, аммо он нишонаи ирсиро низ дошта метавонад

ва имконот гуногун мешавад. Имконоти мазкурро бо курбурди тамринкунии кори бо нимкураҳо бояд рушд дод.

Бинобар ин, таълимгирандагонро бояд чудо кард, ки ин ё он нимкура дар онҳо бартарӣ дорад, чунки вобаста ба ин ё он нимкура усулҳои таълимиро бояд тавре ташаккул дод, ки нисбат ба таълимгирандаи алоҳида истифода шавад.

нафари дорои «*нимкураи рост*»-и фаъол дар иттилооти бадастоянда саъй мекунад маънои воқеъ ва муайянро ёбад;

- нафари дорои «*нимкураи чап*» дар иттилооти бадастоянда дар навбати аввал расмиятро меёбад;
- нафари дорои «*нимкураи баробар*» қобил аст, ки «*бақордариши*» функцияҳои як нимкура ё нимкураи дигарро назорат кунад (масалан амбидекстрия, вақте ки инсон бо ду даст баробарарзиш кор мекунад).

Хосиятҳои фаъолияти фикрии «нафари дорои нимкураи рост» дарки яклаҳзаинаи миқдори калони падидаҳо ва ашё, дарки маводи нав мебошанд. Хосияти фаъолияти фикрии «нафари дорои нимкураи чап», ба ақидаи муҳаққиқони зиёд, тамоил ба маърифати дихотомӣ, зинагӣ, пайдарпай мебошад.

Методи аз ҷониби эҷодкори илм дар бораи фаъолияти олии асаб А.М. Павлов таҳияшуда ҳузури асимметрияи функционалии нимкураҳои майнаи сарро муқаррар месозад [78, с. 27]. Моҳияти метод дар зер ифода ёфтааст. Ба хонанда нӯҳ кори бо андозаи баробар бо калимаҳои: гӯсфанд, уқоб, оқун, парҳо, пашм, пулакча, шино кардан, парвоз кардан, давидан (матн бояд бо шрифти якҳеда чоп шавад) пешниҳод карда мешавад. Кортҳо бо тартиби ихтиёрӣ дар назди хонанда гузошта мешаванд, ки ба ӯ зарур аст бо се корти «*аз рӯйи маъно*» ба се гурӯҳ гурӯҳбандӣ кунад.

Агар дар хонанда нимкураи чап беҳтар фаъолият кунад, он гоҳ ӯ кортҳоро аз рӯйи нишонаҳои расмӣ (гурӯҳи 1 – номҳои ҳайвонот: гӯсфанд + уқоб + оқун; гурӯҳи 2 – феълҳо; гурӯҳи 3 – номҳои пӯшишҳои зоҳирии ҳайвонот) тақсим мекунад.

Агар дар хонанда функсияҳои нимкураи рост бартарӣ дошта бошанд, он гоҳ ӯ аз корт се гурӯҳи образхоро (гурӯҳи 1: оқун + шино кардан + пулакча; гурӯҳи 2: уқоб + парвоз кардан + парҳо; гурӯҳи 3: гӯсфанд + давидан + пашм) тартиб медиҳад.

Барои он ки натиҷаҳои бадастомада тасдиқ шаванд, мо тестгузарони хонандагонро бо тестҳои «Санҷишҳои муҳаррикӣ» (замимаи 7) истифода бурдем, ки дурустии натиҷаҳои бадастомадаро тасдиқ карданд.

Дар асоси натиҷаҳои бадастомада, аз ҷониби мо таҳлили вобастагии шаклҳо ва намудҳои фаъолияти таҳсилӣ аз бартарияти нимкураҳои дахлдори нимкураҳои майнаи сар гузаронида шуд, ки дар шакли ҷадвали пешниҳод гардид.

Дар қатори баробари мушоҳида, чун усули илми педагогика, дар қори таҳқиқоти хеш мо методи тафриқагузори модалиятҳо системаи даромаду баромадро истифодаи пурра бурдем. Дар зери модалияти «даромад» роҳи сенсории воридшавии иттилооти таълимӣ, дар зери модалияти «баромад» – роҳи сенсорие фаҳмида мешавад, ки аз рӯйи он фаҳмиш ва ҳифзи иттилооти воридшуда сурат мегирад. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур дар ҷадвали 14 инчунин дар замимаи 8 пешниҳод гардидаанд.

Аз натиҷаҳои бадастомада мо тавонистем мувофиқатро байни бартарияи нимкураи майна ва шакл ё намуди қори таҳсиле мавриди таҳлил қарор диҳем, ки барои хонанда бароҳат аст. Таҳлили мазкур дар ҷадвали 13 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 13. – Таҳлили шаклҳо ва намудҳои фаъолияти таҳсилӣ аз бартарияти нимкураҳои дахлдори нимкураҳои майнаи сар

Параметр	«Нафарони дорои нимкураи рост»	«Нафарони дорои нимкураи чап»
1	2	3
Ташкили фазой	Дар нимаи чапи сиёҳтахта менависад	Дар нимаи рости сиёҳтахта менависад
Ташкили рангӣ	Бӯри сиёҳ – сафедтахта	Бӯри сафед – сиёҳтахта
Шароити интерференсияи таълимӣ	Заминаи мусиқӣ, озмоишҳо, супоришҳои эҷодӣ, образҳо, робитаи иттилоот бо воқеият	Оромӣ дар дарс, тақрори бисёрқарата, технологияҳо, ҷузъиёт. Услуби муҷарради

Идомаи чадвали 13

Векторҳои (самти) интерференсия	Фаъолияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, барқарорсозии тамосҳои нав. Ба даст овардани эътибор дар гурӯҳ	Талабот ба таҳсилот. Саъю талош ба фаъолияти зеҳнӣ, мустақилият. Амиқии донишҳо
Дарки иттилоот	Кинестетикӣ, том эҳсосотро афзал дониста, ба лаҳну оҳанг ҳассос мебошанд	Дискретӣ, ки эҳсосотро афзал дониста, аксар вақт аудиалӣ буда, камтар визуалӣ мебошанд
Коркарди иттилоот	Босуръат	Оҳиста, пайдарпай
Зеҳн	Бадоҳатӣ	Мантиқӣ
Эҳсосот	Экстравертҳо	Интровертҳо
Ҳофиза	Маъноӣ, образӣ, аёнӣ	Механикӣ, мантиқӣ, нутқӣ
Тафаккур	Озмоишҳои фикриро мегузаронанд, амсилаҳои сеандозаро ба осонӣ амалӣ месозанд, образҳоро амалӣ месозанд ва иттилоотро оид ба меъёрҳои воқеӣ низомбандӣ мекунанд	Амсилаҳои дуандозаро (дар сатҳ) амалӣ месозанд, аз рӯйи меъёрҳои формалӣ низомбандӣ мекунанд, донишҳо ва ададҳоро амалӣ месозанд
Фаъолият	Амалия, супоришҳоро бо муҳлати дақиқи иҷро афзал дониста, ҳуди раванд ҷолиб мебошад	Назария, супоришҳоро бо муҳлати маҳдуднашудаи иҷро афзал дониста, натиҷа ҷолиб мебошад
Худназораткунӣ	Ба ҳатогҳои маъноӣ роҳ медиҳанд, на ҳамеша дурустии нутқро назорат мекунанд	Дурустии нутқ, худназораткунии баланд
Ҳатогҳои хос	Ҳатогҳо дар калимаҳо, исмҳои хос аксар вақт бо ҳарфи калон, садонокҳои задалор, зиёданависҳо, сар додани ҳарфҳо	Садонокӣ беада дар реша, сар додани аломати ҷудой, навиштани ҳарфҳои зиёдатӣ, бандакҳои падежӣ.
Методҳои санҷиш	Саволҳои намуди «кушода», пурсиши шифоҳӣ	Интиҳоби варианти омодаи ҷавоб аз якҷанд. Ҳалли вазифаҳо

Таълимгирандагоне, ки дар онҳо нимкураи рости майнаи сар бартарӣ дорад, ба чунин тарзу методу технологияҳои таълим афзалият медиҳанд:

- ошкорсозии асли ҳаводису ашёҳо;
- ошкорсозии монандии байни объектҳои мухталиф;
- ошкорсозии ин ё он лаҳза дар ҷараёнҳо;
- ҳучуми ақлонӣ;
- тамошо кардани филмҳои гуногуни таълимӣ;

- хулосабарорӣ;
- пешбиникунӣ;
- муқоисаи намудани факту рақамҳо;
- сайёҳату экскурсияҳо.

Таълимгирандагоне, ки дар онҳо нимкураи рости майна бартарӣ дорад, ба чунин тарзу методу, технологияҳои таълим афзалият медиҳанд:

- пурра таҳлил кардани объекту чараёнҳо;
- таҳлил намудани натиҷаҳои ҳосилшуда;
- ошкорсозии қисмҳо;
- ошкорсозии тафовутҳо;
- вазифаҳои хусусияти мантиқидошта;
- кор бо алгоритмҳо;
- бунёди категорияҳои мухталиф.

Дар баробари ошкорсозии бартариҳои вазифавии нимкураи рост ва нимкураи чапи майна мақсади муайянсозии модалияти таълимгирандагони гурӯҳи назоратӣ ва гурӯҳи озмоишӣ буд.

Модалият –роҳест, ки интиҳоб гардидааст ва барои хонандагон қабули ахборот хеле қулай ҳисоб меёбад (модалият, инчунин усули афзалиятноки таҳия ва интиқоли иттилоот мебошад).

Нишондоди мазкур аз аҳамият ҳолӣ нест, чунки он муайянсозандаи усули пекаши маводҳо ва намуди кори мустақилонаи таълимгиранда ҳисоб меёбад.

Визуали ифодашуда – ин хонандае мебошад, ки ба намуди зоҳирии худ, ба мураттабии дафтар таваҷҷуҳ зоҳир карда, ўро бетартибӣ дар сиёҳтахта, дар миз, дар либос ва ғайра безобита месозад.

Аудиали ифодаёфта нафарест, ки аксар вақт бо овози баланд он чизеро меҳаҳад, ки ў меҳаҳад ҳифз кунад, талаффуз мекунад. Ў ба садои ботинии худ гӯш медиҳад, гӯё ки ў худ бо худ маслиҳат мекунад. Аз тиреза нигаристану гапзании ашхоси гирду атрофро шунидан имкон дорад. Вай балки аз шахси нависанда беҳтар нақл мекунад.

Дар раванди озмоиш тавассути мушоҳида мо модалияти таълимгирандагонро муқаррар намудем.

Мо чунин мешуморем, ки ошкоркунии хусусиятҳои психологию педагогии хонандагон ва дараҷаи изтиробкунии онҳо низ зарур аст. Дараҷаи изтиробнокии хонандагон аз ҷониби мо тибқи методикаи Ч. Спилбергер [202, с. 139] бо истифодаи микёси дараҷаи хударзёбии изтиробнокии шахсият муайян гардид (замимаи 5). Вижагиҳои шахсии педагогӣ ва психологии хонандагонро муайян сохта, онҳоро дар ҷадвали – « хоссагиҳои педагогӣ ва психологии синф » ҷойгир кунем (нигаред ба замимаи 9).

Барои хонандагони дорои бартарияти функсияҳои нимкураи рости майнаи сар мо бояд методҳои фаҳмондадиҳию мусаввирӣ, лоиҳавию эҷодии таълим пешбинӣ намоем, зеро ин кӯдакон бо қобилиятҳо ва тавсиф тафовут доранд. Барои хонандагони дорои нимкураи чап ба қор бурдани методҳои масъалавӣ ва эвристии таълим зарур аст, зеро ба онҳо фаъолияти таҳқиқотӣ, мантиқ, ҳадафмандӣ хосанд.

Ҷадвали 14. – Тарҳи мушоҳидаҳо аз болои модалияти хонандагон

Модалияти пешбар	Натиҷаҳои мушоҳида аз болои хонанда
Визуалӣ	Вакте ки омӯзгор нақл мекунад, аксар вақт ба боло нигоҳ мекунад, гӯё ки ҳикояро тасаввур мекунад. Дафтар ҳамеша мураттаб буда, ислоҳот набуда, сабтҳо тозаанд (хатогиҳоро бодикқат тоза мекунад). Намуди зоҳирии худ ва тартибро дар парта ҳамеша нигоҳ медорад. Иттилооте, ки ба таври визуалӣ пешниҳод гардидааст: расмҳо, ҷадвалҳо, тарҳҳоро хуб дарк мекунад. Метавонад якчанд калимаҳоро ҳангоми навиштани диктант сар диҳад. Ба низоъҳо ворид намешавад. Дар дарсҳо ором аст.
Аудиалӣ	Ҳангоми қироати матн онро дар худ барои фаҳмиши беҳтар такрор мекунад. Назар ба ҳамсояҳои визуалии худ аксар вақт ҷалб мешавад. Тақлидкунандаи хуб метавонад тавзеҳи омӯзгорро калима ба калима такрор кунад. Беҳтар қор мекунад, агар дар паси партаи алоҳида нишаста бошад ё дар синф ҳомӯшӣ бошад. Ё беҳтар нақл мекунад, назар ба он ки менависад. Дар қорҳои хаттӣ ба хатогиҳо дар китобат ва ҳичоҳо роҳ медиҳад. Дар зехн бад ҳисоб мекунад, барои он ки саволро дарк кунад, онро бояд бо овоз талаффуз кунад.

Идомаи ҷадвали 14	
Кинестетикӣ	Имкониятро барои даст расонидан ба ҳамсоя, ба ашён гуногун дар рӯйи парта ҷустуҷӯ мекунад. Ҷумлаҳоро аз калимаҳо, низомҳоро аз қортҳо хуб тартиб дода, бо амсилаҳо қор мекунад. Бозиҳои серҳаракатро дӯст медорад.

Дар ҷадвали ин замима тавсифи хоссагиҳои шахсии педагогӣ ва психологӣ маҳассилин зимни интиҳоб кардани таъсиррасониҳои мухталифи педагогӣ (ин ҷинси хонандагон, синну соли балоғатӣ, вазъи саломатӣ) истифода мешаванд, оварда шудаанд. Тавре ки натиҷаҳои ҷадвали замимаи 9 нишон медиҳанд, идрок, азхудкунӣ ва дар давраи қабл аз балоғат, давраи болиғӣ ва давраи баъд аз балоғат фарқи калон доранд ва дар қорҳои таҳқиқотӣ баъдина бояд онҳоро ба ҳисоб гирифт [2-М].

Барои таҳқиқоти мо дар замимаи 9 инчунин мизоҷҳои хонандагон (сангвиникӣ, флегматикӣ, меланхоликӣ, холерикӣ) бартарияти нимқураи рост ё чапи майнаи сар, инчунин каналҳои асосии идрок – кинестетикӣ, аудиалӣ ва визуалӣ ба назар гирифта шуданд.

Барои муҳасилини дорои сангвиник, холерик, флегматик, ки дорандагон мизоҷҳои шиддатнок ҳисоб меёбанд, дар машғулиятҳо педагог технологияҳои интенсивиро бояд қор барад, аммо истифодаи ҷунин технологияҳо барои хонандагони миқози меланхоликдошта мувофиқ намебошанд. Илова бар ин, ба миқози меланхолик сохтани амсилаҳо, нутқи монологӣ дар таълим мувофиқ нест, ҷунки меланхоликҳо аз ин гуна технологияҳои дар таълим истифодашаванда метарсанд.

Аз аҳамияти калон дар таҳқиқоти мо маълумот дар бораи хусусиятҳои инфиродию психологӣ хонандагон бархӯрдоранд. Изтиробнокӣ аз рӯйи миқёси Ч. Спилбергер бо ҳолҳо ҷен қарда мешавад [202, с. 108]. Агар сатҳи изтиробнокӣ паст бошад, пас то **30** ҳол, миёна бошад – аз **30-45** ҳол, баланд бошад – **45** ҳол ва зиёда аз он дода мешавад. Дар вобастагӣ ба шакли машғулият (омӯзиши маводи нав, қори назоратӣ) ин нишондод ба тағйирёбӣ дучор мегардад.

Дар озмоиш мо хонандагони 15-16 сола ба дараҷаи гуногуни саломатӣ ва изтиробнокии дар вобастагӣ бо шакли машғулият ивазшаванда ширкат варзида, мо ба ҳулосае омадем, аз критерияҳои доимӣ, яъне фарқият, чинсӣ, типӣ, мизочӣ, модалиятӣ, бартарияти нимкураи рост ё чапи майнаи сарро истифода бурдан зарур аст.

Сипас, формулаҳои инфиродии хонандагон таҳия шуданд, ки дар онҳо, бо тақия бо методҳои Г. Айзенк вижагиҳои инфиродии зерин: фарқияти чинсӣ-закона (З) ва мардона (М); мичозӣ – сангвиник (САН), холерик (ХОЛ), флегматик (ФЛЕ), меланхолик (МЕЛ); хусусиятҳои мизочӣ – интровертӣ (ИНТ) ва экстравертӣ (ЭКС); ассиметрия функционалии нимкураҳои майнаи сар (АФНМС) – нафари дорои нимкураи фаъоли чап (ННФЧ), нафари дорои нимкураи фаъоли рост (ННФР); модалият – кинестетик (КИ), аудил (АУ), визуал (ВИ) ба инобат гирифта шуданд. Дар ҷадвали 15 эҷоди формулаҳои инфиродии хонандагон оварда шудааст.

Таҳқиқот нишон доданд, ки интровертҳо аксар вақт дар миёни духтарон, экстравертҳо бошанд, дар миёни навҷавонон дучор меоянд. Нафарони дорои нимкураи рост аксар вақт кинестетикҳо, нафарони дорои нимкураи чап аксар вақт аудилҳо ва аҳёнан визуалистҳо мебошанд [5-М].

Ҷадвали 15. – Формулаҳои инфиродии хонандагон

№	Чинс	Мизоч	Хосиятҳои мизоч	Ассиметрияи функционалии нимкураҳои майнаи сар	Модалият	Формулаи инфиродӣ
1	2	3	4	5	6	7
1	М (З)	САН	ЭКС	ННР	ВИ	М (З) СЭПВ
2	М (З)	ХОЛ	ЭКС	ННР	ВИ	М (З) ХЭПВ
3	М (З)	МЕЛ	ИНТ	ННР	ВИ	М (З) МИПВ
4	М (З)	ФЛЕ	ИНТ	ННР	ВИ	М (З) ФИПВ
5	М (З)	САН	ЭКС	ННЧ	ВИ	М (З) СЭЛВ
6	М (З)	ХОЛ	ЭКС	ННЧ	ВИ	М (З) ХЭЛВ
7	М (З)	МЕЛ	ИНТ	ННЧ	ВИ	М (З) МИЛВ
8	М (З)	ФЛЕ	ИНТ	ННЧ	ВИ	М (З) ФИЛВ
9	М (З)	САН	ЭКС	АМБ	ВИ	М (З) СЭАВ
10	М (З)	ХОЛ	ЭКС	АМБ	ВИ	М (З) ХЭАВ
11	М (З)	МЕЛ	ИНТ	АМБ	ВИ	М (З) МИАВ

Идомаи чадвали 15						
12	М (3)	ФЛЕ	ИНТ	АМБ	ВИ	М (3) ФИАВ
13	М (3)	САН	ЭКС	ННР	АУ	М (3) СЭПА
14	М (3)	ХОЛ	ЭКС	ННР	АУ	М (3) ХЭПА
15	М (3)	МЕЛ	ИНТ	ННР	АУ	М (3) МИПА
16	М (3)	ФЛЕ	ИНТ	ННР	АУ	М (3) ФИПА
17	М (3)	САН	ЭКС	ННЧ	АУ	М (3) СЭЛА
18	М (3)	ХОЛ	ЭКС	ННЧ	АУ	М (3) ХЭЛА
19	М (3)	МЕЛ	ИНТ	ННЧ	АУ	М (3) МИЛА
20	М (3)	ФЛЕ	ИНТ	ННЧ	АУ	М (3) ФИЛА
21	М (3)	САН	ЭКС	АМБ	АУ	М (3) СЭАА
22	М (3)	ХОЛ	ЭКС	АМБ	АУ	М (3) ХЭАА
23	М (3)	МЕЛ	ИНТ	АМБ	АУ	М (3) МИАА
24	М (3)	ФЛЕ	ИНТ	АМБ	АУ	М (3) ФИАА
25	М (3)	САН	ЭКС	ННР	КИ	М (3) СЭПК
26	М (3)	ХОЛ	ЭКС	ННР	КИ	М (3) ХЭПК
27	М (3)	МЕЛ	ИНТ	ННР	КИ	М (3) МИПК
28	М (3)	ФЛЕ	ИНТ	ННР	КИ	М (3) ФИПК
29	М (3)	САН	ЭКС	ННЧ	КИ	М (3) СЭЛК
30	М (3)	ХОЛ	ЭКС	ННЧ	КИ	М (3) ХЭЛК
31	М (3)	МЕЛ	ИНТ	ННЧ	КИ	М (3) МИЛК
32	М (3)	ФЛЕ	ИНТ	ННЧ	КИ	М (3) ФИЛК
33	М (3)	САН	ЭКС	АМБ	КИ	М (3) СЭАК
34	М (3)	ХОЛ	ЭКС	АМБ	КИ	М (3) ХЭАК
35	М (3)	МЕЛ	ИНТ	АМБ	КИ	М (3) МИАК
36	М (3)	ФЛЕ	ИНТ	АМБ	КИ	М (3) ФИАК

Дар таҳқиқоти мазкур 127 нафар хонандагон: 52 духтар ва 75 писар иштирок карданд. Формулаҳои шахсияти онҳо муқаррар карда шуданд, ки дар чадвали 15 пешниҳод шудаанд.

Формулаҳои мазкури инфиродӣ барои хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ таҳия гардида, дар чадвали 16 ишора карда шуданд.

Тавсифоти хусусиятҳои инфиродии психологию педагогии хонандагонро доир ба ҳар як гурӯҳ – назоратӣ ва озмоишӣ – бо ҳамин тарик ба даст оварда, мо тавонистем равандро доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ дар пояи муносибати ба таври асил инфиродӣ, яъне баҳисобгирии хусусиятҳои инфиродии хонандагон дар чараёни таълим, ба иҷро расонем.

Асли муносибатҳои фардӣ аз ташкили типи мухталифи ахборот аз тарафи педагог аз ҳамкориҳои омӯзгор бо таълимгирандагон барои бадастории натоиҷи хуб дар чараёни таълим, ки хусусиятҳои инфиродии мухасилинро бояд ба ҳисоб гирад, иборат аст [5-М].

Ҷадвали 16. – Формулаҳои инфиродии хонандагон

№	Формулаҳои инфиродӣ	Духтарон (шумораи нафар)	Писарон (шумораи нафар)
1	МИЛВ	4	3
2	СЭЛВ	15	16
3	ФИЛВ	6	4
4	СЭЛА	5	4
5	МИАВ	2	5
6	СЭАВ	17	8
7	ФИАВ	1	–
8	ХЭАВ	2	5
9	СЭАА	2	3
10	МИАА	1	–
11	СЭПВ	2	–
12	ХЭПВ	–	1
13	ФИПВ	–	1
14	СЭПК	–	1
15	ХЭЛА	–	2
16	ФИЛК	–	2
17	ФИАВ	–	5

Ҷадвали 17. – Тақсимои хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ дар асоси формулаҳои инфиродӣ

№	Формулаҳои инфиродӣ	Н-1 (23 наф.)		О-1 (27 наф.)		О-2 (22 наф.)		О-3 (25 наф.)		О-4 (23 наф.)	
		З	М	З	М	З	М	З	М	З	М
1	МИЛВ (7)	1	–	1	1	1	–	–	1	1	1
2	СЭЛВ (31)	5	–	–	6	3	3	2	5	5	2
3	ФИЛВ (10)	–	4	1	–	1	–	3	–	1	–
4	СЭЛА (9)	1	1	1	–	1	1	1	1	1	1
5	МИАВ (7)	–	–	1	2	–	2	–	–	1	1
6	СЭАВ (25)	4	1	2	2	3	–	3	5	5	–
7	ФИАВ (1)	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–
8	ХЭАВ (7)	–	1	–	1	1	1	–	–	–	2
9	СЭАА (5)	2	1	–	–	–	–	–	1	–	1
10	МИАА (1)	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–

Идомаи ҷадвали 17											
11	СЭПВ (2)	–	–	–	–	1	–	–	–	1	–
12	ХЭПВ (1)	–	–	–	1		–	–	–	–	–
13	ФИПВ (1)	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
14	СЭПК (1)	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–
15	ХЭЛА (2)	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–
16	СЭЛК (3)	–	–	–	1	–	1	–	1	–	–
17	ФИАВ (5)	–	1	–	2	–	1	–	1	–	–
18	ФИЛК (2)	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–

Ба омӯзгор зарур аст идрокоти пешбари хонандагон – ламсӣ, шунавоӣ ё биноиро ба инобат гирад, ки муносибати нозуконоро ба интиҳоби технологияи таълим талаб мекунад. Аудиал нақлҳои эҳсосоти аз ҷиҳати мазмун ҳаҷмнокро хуб дарк карда, кинестетик ва визуал онҳоро бо натиҷанокии кам дарк мекунад. Кинестетикҳо ва аудиал дарки фаҳмидани ахборот ба шакли ҷадвалу консепту нақшаҳо душворӣ мекашанд, аммо барои визуалҳо осон аст. Кор бо макетаҳое, ки ҳаҷмашон калон аст, барои кинестетикҳо осону барои визуалҳо ва аудиавизуалҳо мушкул ҳисоб меёбад.

Ҳангоми гузаронидани таҳқиқоти худ дар амсилаи таҳияшуда шароити педагогии рушди фаъолияти маърифатии фаъол қайд карда шуданд, ки се ҷанбаи асосӣ: мазмунӣ, ташкилӣ ва субъектиро дар бар мегиранд.

Ҷанбаи мазмунӣ инро дар бар мегирад:

- таҳияи низоми супоришҳо ва вазифаҳое, ки ба рушди босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ ва фаъолнокии эҷодии маърифатӣ нигарондида шудаанд.

Ҷанбаи ташкилӣ инро дар бар мегирад:

- интиҳоб ва ҷорикунии шаклҳое, ки дар раванди таълим ба рушди фаъолияти эҷодии хонанда ва мубрамсозии таҷрибаи шахсияти ӯ мусоидат менамоянд.

Ҷанбаи субъектӣ инро дар бар мегирад:

- зимни ташкил кардани таълим тарзи роҳбарии демократӣ, зоҳир ҳиссиёти мусбӣ аз тарафи омӯзгору таълимгирандагон, консепсияи таълимгирандагон, ки ба муваффақиятнокии равона аст.

Ба андешаи мо, татбиқи комплекси шароити номбаршуда фаъолияти маърифатии таълимгирандагонро рушд дода метавонад.

Зимни дида баромадани ҷанбаи мазмунӣ баҳисобгирии рушди босалоҳиятҳои таълимӣ ва босалоҳиятҳои маърифатии ҷараёни таълим зарур аст:

- оморасозӣ (шомилкунии супоришҳои масъалавӣ ба раванди таълимӣ);
- ташаккулдиҳанда (фаъолияти беруназдарсии таҳқиқотӣ ва лоиҳавии хонандагон);
- арзёбикунанда ва ислоҳкунанда (арзёбии мавқеи фаъоли шахсиятии хонандагон ҳангоми ҳалли масъалаҳои таълимӣ аз ҷониби онҳо).

Чунин низомнокӣ ва пайдарпайии корбасти методҳои таълим ва воситаҳои гуногун (супоришҳо, машқҳои маърифатӣ, технологияҳои иттилоотию иртиботӣ) ташаккули ҳадафманди малакаҳои хонандагонро дар корбасти донишҳо ва қобилиятҳо барои ҳалли масъалаҳои ҳаётӣ таъмин намуда, ба ҷустуҷӯи шаклҳои нави кор бо иттилоот мусоидат менамояд.

Дар боло қайд карда шуд, ки дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ раванди таълимӣ аз се ҷузъ: инфиродӣ, вариантӣ ва инвариантӣ иборат аст.

Қисми фардӣ аз машварату мусоҳиба, тренингҳову, дарсҳои инфиродӣ иборат аст. Қисми вариантӣ аз курси интихобии фанҳои биологӣ таркиб ёфтааст ва бо баҳисобгирии шавқу ҳаваси муҳассилин ба ин фан ифода мегардад. Қисми инвариантӣ – дарсҳо аз рӯи нақшаи таълимӣ ҳисоб меёбад.

Шароити педагогии дар таҳқиқоти мо пешниҳодшуда дар се ҷузъи раванди таълимӣ мавриди тасдиқ қарор гирифтанд.

Нақшаҳои машғулиятҳои таълимӣ (ҷузъи инвариантӣ) бо назардошти сифатҳои инфиродии хонандагон таҳия гардиданд.

Ҳангоми ташкили машғулиятҳо доир ба биология мо дар назди худ ҳадафҳои зеринро гузоштем:

- тафриқагузории сохти маводҳои таълим барои мавзуоти сатҳи гуногуни мураккабдошта: сатҳи ҳадди ақал, сатҳи асосӣ, ва сатҳҳои пешрафта аз рӯи истилоҳҳои В.В. Гузеев [28, с. 125];

- ташкили малакаҳои зарури сатҳи мухталифи маърифатидошта дар таълимгирандагон;
- интихоби шаклу методҳои кори фаъол бо таълимгирандагон дар ҳар дараҷа ;
- коркарди системаи масоили сатҳдошта : оид ба мавзӯи мушаххас арзёбии: «қаноатбахш»; дар сатҳи 1; арзёбии «хуб» дар сатҳи 2, арзёбии «аъло» дар сатҳи 3;
- коркарди супоришоти фардии иловагӣ аз тарафи хонандагон, инчунин, усул ва методҳои ба онҳо мувофиқи педагогии фаъолияти таҳсилӣ, ки дар ҷадвали 18 пешниҳод шудаанд.

Ҷадвали 18. – Методҳо ва усулҳои педагогӣ, ки дар асоси формулаҳои инфиродӣ ба кор бурда мешаванд. Идома

№	Формулаи инфиродӣ	Методҳои таълим	Техникаи иртиботию дидактикии омӯзгор	Шакли таълим
1	2	3	4	5
1	ФИПВ	Масъалавӣ, эвристи	Тарҳрезӣ, намоиш, монолог	Тамошои суҷаи видеой, пешбинӣ, ҳуҷуми майнагӣ
2	СЭПВ	Лоихавию эҷодӣ, мусаввирӣ; тавзеҳӣ	Пурсиши хаттӣ, монолог	Таълими барномарезишуда, лексия, тамошои суҷаи видеой
3	ХЭПВ	Лоихавию эҷодӣ, мусаввирӣ; тавзеҳӣ	Гузaronидани тест, пурсиши хаттӣ, монолог	Таълими барномарезишуда, лексия, тамошои суҷаи видеой
4	СЭЛВ	Эҷодкорона, масъалавӣ, эвристи	Гузaronидани тест, пурсиши хаттӣ, пурсиши шифохӣ	Семинар, кор аз рӯи тамошои суҷаи видеой
5	ФИЛВ	Масъалавӣ, эвристи	Тарҳрезӣ, намоишдихӣ, монолог	Кор аз рӯи алгоритм, тамошои суҷаи видеой
6	МИЛВ	Мусаввирию тавзеҳӣ	Гузaronидани тест, пурсиши хаттӣ	Тамошои суҷаи видеой, интихоби варианти омодаи ҷавоб аз якчанди онҳо, ҳалли вазифаҳо
7	МИАВ	Мусаввирию тавзеҳӣ	Пурсиши шифохӣ, муколама	Кор аз рӯи алгоритм, тамошои суҷаи видеой

Идомаи чадвали 18				
8	СЭАВ	Эҷодкорна, масъалавӣ, эвристӣ	Пурсиши шифохӣ, муколама	Ҳучуми майнагӣ, тамошои суҷаи видеой
9	ХЭАВ	Эҷодкорона, масъалавӣ, эвристӣ	Пурсиши шифохӣ, муколама	Ҳучуми майнагӣ, тамошои суҷаи видеой
10	СЭАВ	Муссавирию тавзеҳӣ	Гузаронидани тест, пурсиши шифохӣ, пурсиши хаттӣ	Консепктҳо, сигналҳои тақавӣ, лексияҳо, тамошои суҷаи видеой
11	ФИАВ	Мусаввирию тавзеҳӣ	Гузаронидани тест, пурсиши шифохӣ, пурсиши хаттӣ	Лексия, тамошои суҷаи видеой
12	СЭЛА	Эҷодкорона, масъалавӣ, эвристӣ	Пурсиши шифохӣ, мууколима	Таълими барномарезишуда, семинар, лексия
13	ХЭЛА	Мусаввирию тавзеҳӣ	Пурсиши хаттӣ	Конспектҳо, сигналҳои тақавӣ, лексияҳо, кор аз рӯйи алгоритм
14	СЭАА	Масъалавию, эвристӣ	Пурсиши шифохӣ, муколама	Кор аз рӯйи алгоритм, семинар, лексия
15	МИАА	Мусаввирию тавзеҳӣ	Пурсиши шифохӣ, пурсиши хаттӣ, монолог	Кор аз рӯйи алгоритм, лексия
16	СЭПК	Масъалавӣ, эвристӣ	Пурсиши шифохӣ, пурсиши хаттӣ, амсиласозӣ, кори мустақилона	Лексия, кор аз рӯйи алгоритм, лоиҳасозӣ, фаъолияти эҷодии дастачамбона
17	СЭЛК	Эҷодкорона, масъалавӣ, эвристӣ	Пурсиши шифохӣ, пурсиши хаттӣ, амсиласозӣ, кори мустақилона	Таълими барномарезишуда, методи лоиҳаҳо
18	ФИЛК	Масъалавӣ, эвристӣ	Пурсиши шифохӣ, пурсиши хаттӣ, амсиласозӣ	Таълими барномарезишуда, методи лоиҳаҳо

Натиҷаҳоеро, ки дар чадвали 18 пешниҳод гардидаанд, мо дар амсилаи таҳқиқоти худ ҳангоми татбиқи шароити педагогӣ истифода бурдем.

Шароити педагогии амсилаи мо аз ҷанбаҳои мазмунӣ, ташкилӣ ва субъектӣ ташкил ёфтаанд.

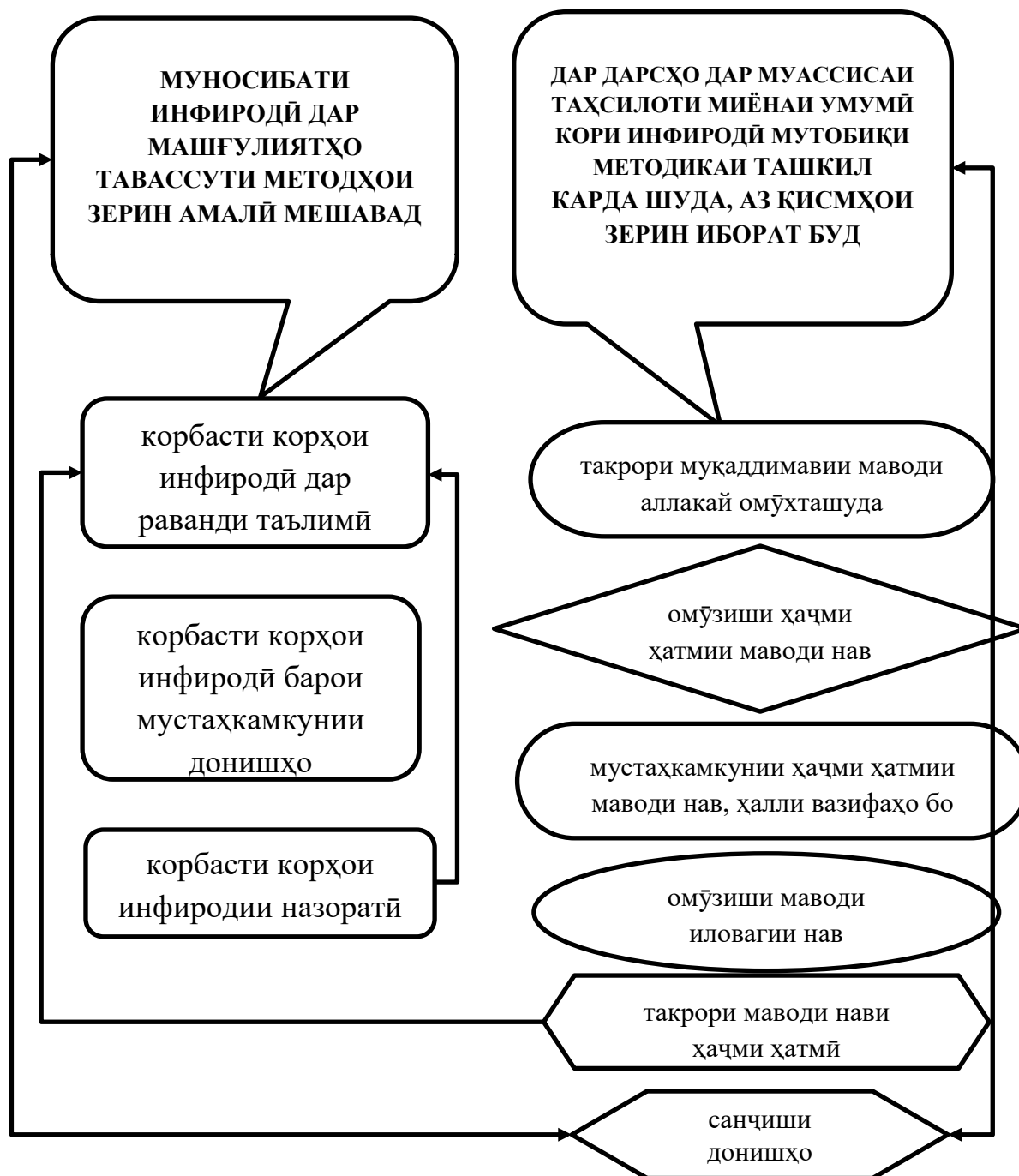
Ба ҷанбаи мазмунӣ мазмуни мавод ва низоми супоришҳое шомил карда шуданд, ки фаъолияти маърифатиро пешбинӣ мекунанд.

Ба ҷанбаи ташкилӣ усуле шомил карда шуданд, ки ба мубрамсозии таҷрибаи шахсии хонандагон бо назардошти хусусиятҳои инфиродии он нигаронида шуда буданд.

Ба ҷанбаи субъектӣ ташкили раванди таълим аз ҷониби педагог шомил карда шуд, услуби демократии роҳбариро таъмин мекунад.

Ҳангоми таълими равиявӣ ҷанбаи мазмунӣ барои хонандагони синфҳои болоӣ ба даст овардани донишҳо ва иттилооти саршори сатҳи гуногунро доир ба фанни биология тақозо менамояд. Омӯзгор, бо таълими биология ба хонандагон, бояд баъзе лаҳзаҳоро ба инобат гирад, ки танҳо ба фанни биология хосанд. Масалан, ҳангоми омӯзиши биологияи умумӣ пешниҳод карда мешавад, ки таваҷҷуҳи хос ба он далел зоҳир карда шавад, ки моддаи зинда – ин шакли махсуси модда дар Коинот мебошад, фаъолияти онро на ҳамеша бо муодилаҳо дар асоси донишҳои танҳо ҷаҳонбинӣҳои физикӣ ва химиявӣ тавсиф додан мумкин аст. Моддаи зинда аз моддаи ғайризинда бо он тафовут дорад, ки он метавонад эҳё гардида, иттилоотро нигоҳ дорад, онро интиқол дода, кушода диҳад.

Имконияти гузаронидани муқоисаи методҳои илмӣ маърифати табиати зинда масалан, санъат, ки инчунин методи инъикоси воқеият мебошад, зарур аст. Таълимгирандагон бояд фаҳманд, ки ду усули мухталифи маърифатии муҳит ҳамдигарро истисноу иваз карда наметавонанд. Муҳассилин бояд дарк кунанд, ки санъатро бо ҳиссиёту табиатшиносиро ба ақли хеш мефаҳмем. Дар аксар мавридҳо ин ё он падидаи биологиро, амсоли пайдоиши ҳаёт, ҳаводиси микротаҳаввулотӣ, фотосинтез, синтези сафедаҳо ва ғайраҳо дар буриши муайяни вақт ё фазо мушоҳида кардан имконпазир аст (онҳо дар давоми ҳазорҳо сол ё дар микроолам сурат мегиранд), ин падидаҳоро бо усули бавосита амсиласозӣ санҷида мешаванд. Ҳамаи ин гуногунӣ ва мураккабии маводро ба хонандагон бояд дар намуди донишҳои назариявӣ ва практикумҳо интиқол дод. Аз рӯйи навъҳои алоҳида (созгоршавии организмҳо ба шароити зист, палеонтология, экология ва ғай.), ки доир ба онҳо дастурҳои методӣ вучуд надоранд, ба сифати қорҳои озмоишгоҳӣ ба хонандагон тартибдиҳии дастурҳои аёнӣ – плакатҳо, рӯзномаҳои деворӣ, тарҳҳо ё ҷадвалҳо пешниҳод карда шавад.

Расми 19. – Амсилаи машғулиятҳо ва методҳои он

Як қатор ҷузъи чараёни таълимиро ба шакли экскурсия ба осорхонаи кишваршиносии маҳал, истгоҳи селекционӣ, намоишгоҳҳои гулҳо, намоишгоҳи маҳсулоти кишоварзии маҳалӣ ва ғайра гузаронидан мумкин аст.

Ҷанбаи ташкилии шароити педагогии мо дар пояи шаклҳои таълимие асос меёбад, ки ба формулаҳои инфиродӣ ва хусусиятҳои инфиродии хонандагон така мекунад.

Раванди таълимиро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ мо чунин натиҷагирӣ кардем, ки имконияти таснифи раванди таълимӣ аз рӯйи салоҳитнокӣ: вариантӣ, инвариантӣ ва ҷузъҳои инфиродӣ вучуд дорад. Ҷузъи вартиативӣ низоми курсҳои интихобиеро дар бар мегирад, ки талабот ва майлу рағбатҳои хонандагони синфҳои болоиро ба инобат мегиранд. Ҷузъи инвариантӣ – ин тарҳрезии дарсҳо мебошад. Ҷузъи инфиродӣ низоми машғулиятҳо, машваратҳо, сухбатҳо, тренингҳои инфиродиро дар бар мегирад.

Дар марҳилаи такрори муқаддимаӣ супориш ба хонандагон бо назардошти хусусиятҳои инфиродӣ ва формулаҳои инфиродии онҳо пешниҳод курда шуданд. Ҳамин тариқ, ба экстраверти дорои нимкураи рост пурсиши шифоӣ; ошкорсозии монандӣ байни якчанд объект, ҳуҷуми аклонӣ, пешбинисозӣ, қиёс кардани факту рақамҳо, ҷудокунии моҳияту шароит дар ҷараёни ҳулосабарорӣ пешкаш гардид. Ба интроверте, ки нимкураи фаъоли чап дорад, кор бо алгоритмҳо, сохтани ин ё он категорияҳо, пайдо кардани тафовутҳо, таҳлил кардани натоиҷ, супоришоти хусусияти мантиқидошта ва кори ҳар гуна объекту ҷараён, интиҳоб кардани ҷавоби тайёр ва ғайра пешкаш гардид.

Азбар кардани маводҳои нави таълимӣ аз давраҳои мақсадташақкулдиҳанда, ташкилкунӣ, арзёбӣ ва таҳлилкунӣ иборат аст.

Дар давраи мақсадташақкулдиҳанда чунин шаклу усулҳо, ки фаъолияти маърифатиро фаъолнок мекарданд, мавриди истифода қарор ёфтаанд:

- 1) аз тарафи таълимгирандагон муайян сохтани далелҳои, ки ғояҳои муҳими дарсро мастаҳкам менамоянд;
- 2) муҳокима кардани проблемаҳои, ки робитаи маводи гузаштaro бо маводи пешакӣ гузашта барқарор месозанд;
- 3) гузоштани проблемаю супоришоти эҷодӣ, таърифи коллективона навъ ё методи ҳал аз тарафи омӯзгор;
- 4) омода сохтан, нишон додани макету аёниятҳо, таҷрибаҳо аз тарафи ҳуди таълимгирандагон;

- 5) иттилоъ додани масъалаҳои асосии машғулият аз ҷониби педагог (гузориши масъалаҳои машғулият аз ҷониби худӣ хонандагон роҳ дода мешавад);
- 6) сабти мустақилонаи нуктаҳои марказии мавзӯи машғулият аз ҷониби хонандагон.

Дар марҳилаи ташкилӣ тарзҳо ва усули зерин ба кор бурда мешаванд, ки рушди фаъолнокии маърифатӣ ва босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ мувофиқат мекунад:

- 1) бозтавлиди маводи таълимӣ аз ҷониби хонандагон доир ба масъалаҳои масъалавии базавӣ;
- 2) ҷудокунии ахбороти наватарин зимни омӯхтани маводҳои таълим ва ҷиҳати мантиқӣ ташкил кардани онҳо;
- 3) додани маслиҳатҳои инфиродӣ ба таълимгирандагон оид ба маводҳои наф;
- 4) гузаштани мунтазам аз ба нақшагирифтани ҳаҷми сифату методҳои аз худкардани маводҳои нави таълимӣ аз тарафи муаллим ба тарзи худбанақшагирии омӯзгор, ки аз интихоб кардани сарчашмаи маълумот, методҳои барои азхудкунии маводҳои, таълимӣ иборат аст;
- 5) таҳияи саволҳои таълимгирандагон оид ба маводҳои таълим ва ҳавасмандкунии фаъолияти маърифатии онҳо;
- 6) сохторкунии маводҳои таълим ба шакли нақшаву конспекту ҷадвали базавӣ, муайян кардани байни сабабу натиҷа.

Дар ин давра васоити татбиқи муносибатҳои инфиродӣ мавриди истифода қарор меёбанд:

- 1) тафриқагузорӣ байни маводҳои таълим ва нави супоришот;
- 2) муайян намудани вақти лозимӣ аз тарафи омӯзгор барои вохурдан ба таълимгирандагонӣ сустхон;
- 3) ба нақша гирифтани усулҳои ҳамкориҳо бо таълимгирандагоне, ки ба ин ё он формулаи инфиродӣ дохиланд.

Дар давраи арзёбӣ ва таҳлилкунӣ чунин шаклу методҳо, ки ба фаъолияти маърифатии онҳо равонаанд, истифода бурда мешаванд:

- 1) таҳлили номувофиқатии ҳадафҳои умумӣ ва дастовардҳои шахсии хонандагон, ҳударзёбӣ;
- 2) таҳияи усули ислоҳсозии номувофиқатии ҳадафҳои умумӣ ва дастовардҳои шахсии хонандагон, ба мисли: кори гурӯҳӣ, корҳои мустакилонаи хонагӣ, ба маслиҳатчӣ, бо сарчашмаҳои гуногун;
- 3) иҷро намудани корҳои сатҳии самти санчишидошта (кори санчишӣ-назоратӣ, кори инфиродии мустакилона, тестиронӣ).

Дар ин давра чунин шаклҳои муносибатҳои инфиродӣ мавриди истифода қарор меёбанд:

- 1) ҳал кардани вазоифи сатҳӣ;
- 2) ошкор сохтани норасоиҳо дар донишҳои таълимгирандагон;
- 3) ҳал намудани масъалаҳое, ки норасоиҳои донишҳои муҳассилинро пурра месозанд.

Бинобар ин, дар таҳқиқоти мазкур рушди фаъолияти таҳсилию маърифатии эҷодӣ, рушди бодикқатӣ бо қорбасти функсияҳои зерин дар фаъолияти омӯзгор ва хонанда алоқаманданд:

- ворид кардани унсурҳои шавқангезӣ ба маводи таълимию дидактикӣ;
- дарёфти робитаҳо байни вазифаҳои асосии мавзӯ;
- муқаррарсозии масъала, вазифаи эҷодӣ дар оғози маводи таълимӣ;
- тарҳрезии таҷриба, озмоишҳо, ки қонуниятҳои табиӣ ё падидаҳои табииро меомӯзанд;
- тартибдиҳии конспектҳо бо сигналҳои появӣ.

Вале ташаккули тахайюли бозэҷодкунӣ дар фаъолияти фикрии эҷодӣ бо барқарорсозии тамосҳои қонунманди зершуурӣ байни қисмҳои гуногуни маводи таълимӣ алоқаманд аст.

Мустаҳкамкунии эҷодии маводи таълимӣ тақрори маводи гузаштаи таълимӣ дар намуди ибтидоӣ, васеъсозӣ, амиқсозии минбаъдаи он мебошад.

Усул ва шаклҳоеро, ки ҳангоми мустақамкунии мавод истифода гардида, ба ташаккули фаъолияти маърифатии фаъл ва босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандагон мусоидат менамоянд, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Давраи мақсадташаккулдиҳӣ:

- 1) супоришоти эҷодӣ барои таълимгирандагон;
- 2) тайёр кардани таълимгирандагон ба интиҳоб кардани сатҳи маводҳои таълим, усулҳои ҳамкориҳо дар низоми «хонанда-омӯзгор», навҳои фаъолият дар таълими.

Дар ин давра муносибатҳои инфиродӣ ба тариқи зайл татбиқи худро меёбанд:

- 1) чудосозии масъалаҳо аз рӯйи мушкилӣ, аҳамияти назариявӣ амалии худ;
- 2) муайян намудани усулҳои ҳамкориҳо бо таълимгирандагоне, ки ба ин ё он формулаи инфиродӣ дохил мешаванд.

Дар давраи ташкили чунин шаклу усулҳо истифода мегардад, ки босалоҳиятҳои таълимӣ- маърифатиро рушд медиҳанд:

- 1) таҳлили супоришҳои иҷрошудаи эҷодӣ аз ҷониби омӯзгор, худтаҳлилқунии ҳалҳои супоришҳои мазкур аз ҷониби ҳуди хонандагон;
- 2) машаваратдиҳии инфиродии хонандагон, ки ба рушди салоҳиятҳои таҳсилию маърифатӣ (донишҳо ва малакаҳо) – и онҳо дахл дорад;
- 3) гузариши равон аз банақшагирии ҳаҷм, самарабахшӣ, методҳои азхудқунии маводи таълимӣ ба худбанақшагирӣ, ҳалли супоришҳои сатҳҳои муайяни мураккабӣ аз ҷониби омӯзгор;
- 4) ҳалли супоришҳои пешниҳодшуда аз ҷониби хонандагон;
- 5) ҳалли мустақилонаи супоришҳои эҷодӣ.

Марҳилаи мазкур воситаҳои зеринро барои амалисозии муносибати инфиродӣ дар бар мегирад:

- 1) чудо кардани супоришҳо аз рӯйи мураккабӣ, муҳимияти назариявӣ ва амалиявӣ;

- 2) кори инфиродии омӯзор бо хонандагони сустхон;
- 3) майянсозии равшани вақт барои гузаронидани машғулияти иловагӣ бо хонандагони сустхон аз ҷониби педагог, ҳамкориҳо дар низоми хонанда;
- 4) ҳамкориҳо байни таълимгирандагоне, ки ба ин ё он формулаи инфиродӣ дохил мешаванд.

Дар давраи арзёбӣ-натиҷавӣ чунин шаклу усулҳо, ки босалоҳиятҳои таълимӣ- маърифатиро рушд медиҳанд, истифода мебаранд:

- 1) сабт кардани арзёбии ҳеш, таҳлилу ва худтаҳлилқунии номувофиқатиҳо дар муваффақиятҳои инфиродии таълимгирандагон ба мақсадҳои таълимӣ дар маҷмӯъ;
- 2) усулҳои ислоҳқунии номуваффақиятҳо дар сатҳе, ки ба даст оварда шудааст, ба мақсадҳои таълимӣ дар маҷмӯъ;
- 3) норасоҳои ҳалалрасонанда ба иҷрои корҳои эҷодкорӣ дар босалоҳиятҳои таълимӣ-маърифатии муҳассилин;
- 4) натиҷагирӣ аз корҳои назоратии ҷамъбастишуда;

Дар ин давра муносибатҳои инфиродӣ бо чунин воситаҳо амалӣ мегарданд:

- 1) ҳаллу ҷасли вазоифи сатҳӣ;
- 2) муайян кардани норасоҳои дар донишҳои муҳассилини алоҳида;
- 3) ҳаллу ҷасли супоришот дар заминаи норасоҳои ҷойдошта.

Ҳангоми тарҳрезии супоришҳо барои хонандагон, талаботи зеринро истифода бурдем:

- афзоиши мураккабӣ: супоришҳо ва вазифаҳо бояд маводеро дар бар гиранд, мувофиқатқунонда ба сатҳи паст, сатҳи миёна ва баланд бошад, ба таълимгирандагон аз рӯи тартиби афзудани мураккабшавӣ пешкаш гарданд;
- тамоми супоришоти гуногуншакли кори таълимгирандагонро бояд ба назар гирад;

- маҷмӯи супоришҳо бояд сифатҳои инфиродии хонандагон: сифатҳои идрок ва азхудкунӣ, намудҳои гуногуни фаъолияти фикрӣ, намудҳои ҳофизаро пешбинӣ кунад;
- ғайр аз супоришҳои асосӣ, истифодаи вазифаҳои ёридиҳандаи ҷамъбасткунанда зарур аст;
- супоришҳо аз рӯйи мафҳумҳо, далелҳои омӯхташаванда, супоришҳои ҳавасмандсозанда бо хулосаҳои натиҷаҳо, корбасти шабоҳат;
- супоришҳои калидӣ, яъне супоришҳое, ки далелҳо ё шаклҳои фаъолиятро, ки барои ҳалли супоришҳои дигар ва азхудкунии ғояҳои омӯхташаванда заруранд, баррасӣ мекунанд;
- ҳалли ҳар гуна вазифаҳо бояд барои ҳамаи хонандагон фаҳмо бошад.

Хуллас, рушди фаъолнокии маърифатӣ дар доираи ҷузъи инварианти тавассути супоришот нақшави дар таълим, кори мустақилонаву супоришоти ба эҷодкорӣ талқинкунандаи таълимгирандагон дар асоси ин ё он формулаи шахсиятӣ амалӣ гардид. фаъолияти мустақилона ва хонандагон, бо тақия ба онҳо мавриди татбиқ қарор гирифт.

Дар синфҳои болоии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ ташкили курсҳои интихобӣ афзалият дорад, ки талабот ва ҳавасмандии хонандагонро ба инобат мегирад. Курсҳои интихобӣ – ин курсҳо аз рӯйи интихоби хонандагон мебошанд, аз ин рӯ чунин шуморидан мумкин аст, ки фардисозии таълим ноил шудааст. Ҳангоми шомилсозии курсҳои интихобӣ ба раванди таълим концепсияҳои зеринро ба назар гирифтани зарур аст:

- муттаҳидсозии маводи таълимӣ доир ба фанҳои табиатшиносӣ;
- ташкил кардани ҳамкориҳо байни таълимгирандагоне, ки вижагиҳои гуногуни инфиродиро доранд;
- коркарди нақшаву, мақсадҳои якҷела дар қорҳои таълимгирандагон, масалан, бадастории донишҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ оид ба таърихи биологияи умумӣ, муайян сохтан ва таҳлил кардани самту равияҳои табиатшиносӣ чун пояи ташаккулдиҳии эҷодкории хонандагон;

- ташаккул додани фаъолияти маърифативу эҷодкории хонандагон дар доираи ин ё он супориш.

Дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ чузъи инфиродӣ низоми машваратҳо, суҳбатҳо, тренингҳо ва машғулиятҳои инфиродиро дар бар мегирад.

Ҳадафи машваратҳои инфиродӣ инҳоянд:

- кӯмак ба хонандагон дар интихоби роҳҳои инфиродии омӯзиши маводи таълимию маърифатӣ;
- ёрӣ ба таълимгирандагон зимни иҷро кардани супоришоти эҷодидошта (реферат, хабар, тайёркунии намоишгоҳ);
- ёрӣ ба таълимгирандагон зимни ҳал кардани масъалаҳо тавассути саволҳои, ки наздик мекунад, алгоритми ҳалли онҳо.

Зимни гузаштан ба донишу маҳоратҳои мукаммалу муайянсозандаи асли, ки моҳият, объектҳо, тақондиҳии инкишофи фаъолнокии кори ақлии хонандагон тақозо мегардад. Мо чунин меҳисобем, ки қисмҳои ғавқулзикр ба таълим ҷавобгӯ мебошад.

Дар манбаъҳои психологӣ ба муҳассилини фаъолу эҷодкор чун анъана хоссагиҳои зерини кори ақлониро медиҳанд:

- пазируфтани ҳал кардани ин ё он супориш бо усулҳои мухталиф;
- ҳатмӣ будани кори мустақилонаи хонандагон бе ҳеҷ гуна луқмапартоӣ;
- набудани маҳорату малакаҳо дар ҳал кардани масъалаҳои ба ҳам монандидошта;
- бадастории натиҷаҳои наватарин дар кори таълимӣ- маърифатии хонандагон;
- қаблан номаълум будани усулҳои ноилгардӣ ба чунин натиҷаҳо.

Муҳассилини фаъол сатҳи баланди эҷодӣ ва босалоҳиятҳои лозимии таълимӣ- маърифатиро дорад. Мақсади таълимгиранда набояд танҳо омӯзиши биология ва физикаю математика бошад, чунки дар раванди аз худ кардани фанҳои таълимии ғавқулзикр сатҳи маърифатии ӯ бояд баланд бардошта шавад. Натиҷаи заруриро на шахси танҳо донишдор ба даст

меорад, балки шахсе муваффақ мегардад, ки қобилияти бадасорӣ, ташкилу корбурди донишҳои ҳосилшуда дар ин шахс инкишоф ёфтаанд.

Гузаронидани озмоиши рушддиҳандаро ба анҷом расонида, натиҷаҳоро ба даст оварда, мо таҳлил, коркарди математикӣ ва шарҳу тавзеҳи онҳоро иҷро кардем, ки дар зерфасли оянда пешниҳод гардидаанд. Ба андешаи мо, натиҷаи ҳосилшуда зинаи 5-уми технологияе мебошад, ки мо онро таҳия кардаем.

2.3. Таҳлили натиҷаҳои кори таҷрибавию озмоишӣ

Аз натоиҷи даври 2-юми корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ гузаронидашуда хулосае бояд баровард, ки байни вазъияти педагогӣ бо баҳисобгирии вижаҳои шахсии таълимгирандагон, сатҳи фаъолияти маърифатӣ ва ташаккулёбандагии фаъолияти таълимӣ-маърифатии онҳо алоқаи дутарафа мавҷуд аст.

Дар давраи 3-юми корҳои таҷрибавию-озмоишӣ чунин вазифаҳо ҳалли худро ёфтанд:

- 1) таҳияи натоиҷи корҳои озмоишию таҷрибавӣ ба методи омили математикӣ;
- 2) ба роҳ мондани таҳлилкунии назариявӣ, психологӣ ва педагогии таҷрибавӣ-озмоишӣ таҳқиқот ва шарҳи натоиҷи он;
- 3) хулосабарорӣ аз натоиҷи кори таҷрибавӣ-озмоишӣ.

Дар давраи 3-юми таҳқиқот усулҳои тавсифу таҳияи омори математикӣ корбурд гаштанд.

Дар озмоиши мазкур меъёри асосии фаъолияти фаъоли маърифатӣ рушдёфтагии босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ ҳисобида мешавад. Ва босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ бо дараҷаҳои малакаҳои умумитаҳсилӣ – эҷодию ташаккулдиҳанда, омехтаю пурмаҳсул ва тақлидию тазаккурӣ андозагирӣ карда мешавад. Маҳз онҳо нишондиҳандаҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ шуморида мешаванд.

Ҳисобкунии нишондоду меъёрҳои педагогӣ мушкил нест. Аммо дар раванди корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ бадастории бузургӣҳо кофӣ нест. Таҳияи

математикии онҳо зарур мебошад. Бо мақсади муайян сохтани дараҷаи эътимодияти натоиҷи дар таҳқиқот ҳосилшуда коэффисиентҳои таъсиррасонро аз рӯи алгоритмҳо бо мақсади тасдиқ кардани натоиҷи ҳосилшуда, ҳамчунин аз усулҳои хи-квадрат барои муайянсозии фарқиятҳо байни бузургҳои воқеан бадастомада ва назариявӣ истифода бурдем.

Дар озмоиши педагогии худ арзёбии сифатнокии машғулиятҳо бо корбасти технологияҳои иттилоотию иртиботӣ (ТИИ) дар курси таҳияшудаи интихобии «*Биология дар таърихи фарҳанг ва тамаддунҳо*» гузаронида шуд.

Зимни таҳқиқоти мазкур объекти мушоҳидаи мо чараёни омӯзиши фанни биология дар курсҳо аз рӯи интихоб бо корбурди технологияҳои иттилоотию иртиботӣ ҳисоб меёфт. Дар зимни таҳқиқот мо варақаҳои мушоҳидакунии дарсҳоро, ки аз тарафи В.П. Беспалко. [24, с. 215] пешниҳод гардидааст, истифода бурдем.

Сифатнокии татбиқи машғулиятҳои курсҳо бо корбасти конструкцияҳои компютери равандҳо ва падидаҳои биологӣ (амсилҳои компютерӣ-динамикӣ ва ҷамъбасткунанда) аз ҷониби мо аз рӯи меъёрҳои муайян карда шуд, ки аз ҷониби В.П. Беспалко [25, с. 84] таҳия гардидааст:

1. Коэффисиенти самарабахшӣ аз рӯи алгоритми идоракунии (K_c) (аз рӯи низоми ҳадафманд)

$$K_c = \sum \frac{(m_i \cdot T_{\text{эт}})}{M \cdot T_3},$$

ки дар он: m_i – шумораи таълимгирандагон, ки дар дарсҳои якканизоми мақсаднок ширкат варзиданд:

$T_{\text{эт}}$ – вақтест, ки барои кор ҷудо карда шудааст;

T_3 – вақтест, ки барои дарсҳо ҷудо карда шудааст;

M – теъдоди таълимгирандагони гурӯҳи таълимӣ.

Аз ин рӯ, коэффисиентҳои самаранокӣ дар доираи алгоритмҳои идоракунанда миқдоран идоракунии кори муҳассилинро нисбатҳои мақсадҳои кори таълимӣ-маърифатӣ нишондиҳандаи муҳим мебошад.

2. Тавассути чунин формула (K_{ϕ}) ҳисоббарорӣ мекунем. Кори таълимии таълимгирандагон нисбати мақсади дарсҳо мувофиқи чунин формула ҳисоббарорӣ мегардад:

$$K_{\phi} = \sum \frac{m_j \cdot T_{\text{ЭТ}}}{m_i \cdot T_{\text{ЭТ}}},$$

ки дар ин ҷо: m_j – теъдоди шогирдоне, ки кори таълимиро бо мақсади дарс мутобиқ кардаанд ва дар якканизомии мақсаднок фаъолият менамоянд;

m_i – теъдоди муҳассилине, ки супоришотро дар доираи якканизомии мақсаднок иҷро мекунаманд.

$T_{\text{ЭТ}}$ вақтест, ки барои кор чудо карда шудааст.

3. Коэффисенти умумии самарабахшии машғулияти таълимӣ ($K_{\text{см}}$) Аз ҷамъи коэффисенти пешакӣ ҳисоб карда шудаи самарабахшӣ аз рӯйи алгоритми идоракунӣ ва коэффисенти самарабахшӣ аз рӯйи алгоритми фаъолият аз рӯйи формулаи зерин ҳисоб карда мешавад: $K_{\text{см}} = K_{\text{и}} \cdot K_{\phi}$

Дар озмоиши аз ҷониби мо санҷиши натиҷанокии машғулиятҳо гузаронида шуда, ки дар онҳо амсилаҳои компютери равандҳо ва падидаҳои биологӣ ба кор бурда шуданд, бо тартибдиҳии қортҳои мушоҳидаҳо тасдиқкарда шуд, ки аз рӯйи онҳо коэффисинтҳои умумии самарабахшии машғулият доир ба биология «Назарияи худтавлидшавӣ» ва инқори онҳо ҳисоб карда шуданд. Қорти мушоҳидаи машғулияти мазкур дар намуди 20 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 20. – Қорти мушоҳидаи машғулияти «Назарияи худтавлидшавӣ» ва инқори онҳо

№ марҳила	Номгӯии марҳилаи машғулият	Ҳадафи марҳила, БЭТ	Вақти марҳила, ТЭТ	mi – шумораи хонандагон дар мононизмҳо								mj
				0	1	2	3	4	5	6	7	8

Идомаи чадвали 20													
1	Дарси муқаддимаии омӯзгор	–	1	10	–	–	–	–	–	–	–	–	0
2	Кори хонандагон бо амсилаи компютерӣ	III	20	–	–	–	–	–	–	7	3	–	10
3	Иҷрои супориш	II	9	–	6	–	4	–	–	–	–	–	0
4	Гузариши тести компютерӣ аз ҷониби хонандагон	III	12	–	–	–	–	–	–	–	10	–	10
5	Рефлексия	III	3	–	–	–	–	–	–	–	10	–	10
	Ҷамағӣ:		45										

Бо истифодаи корти мушоҳида коэффисиентҳои самарабахшӣ ҳисоб карда шуданд.

1. Коэффисинти самарабахшӣ аз рӯйи алгоритми идоракунии (K_c) ташкил дод: $K_c = 0,71$.
2. Коэффисинти самарабахшӣ аз рӯйи алгоритми фаъолият (K_Φ), ки аз рӯйи формула ҳисоб карда шуд, ташкил дод: $K_\Phi = 1$.
3. Коэффисинти умумии самарабахшии машғулияти таълимӣ (K_{cm}) ташкил дод:

Бузургии бадастомадаи коэффисиенти самарабахшии умумӣ натиҷанокии баланди машғулиятҳои гузаронидашавандаро нишон медиҳад. Тибқи маълумоти методикаи пешниҳодшуда, ҳадафҳои машғулиятҳо иҷрошуда шуморида мешаванд, агар коэффисиенти самарабахшии умумӣ $K_{cm} > 0,8$ мебошад. Вале бузургии коэффисинте, ки лар методика истифода гардид, маънои тақвият ёфтани ҳофиза ва таваҷҷуҳи хонандагонро дошт, ва азбаски дар назди мо чунин ҳадаф гузошта нашуда буд, бинобар ин бузургии аз ҷониби ҳисобшудаи коэффисинти мазкурро қаноатбахш ҳисобидан мумкин аст.

Ғайр аз ин, ба хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоиши тести чамъбасти пешниҳод гардид, ки аз 9 супоришҳо ташкил ёфтааст (замимаи 10). Дар чадвали 21 натиҷаҳои хонандагон то гузаронидани озмоиш ва дар чадвали 22 – баъди гузаронидани озмоиш пешниҳод гардидаанд.

Чадвали 21. – Гузаронидани тести хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ то озмоиш

	Супоришҳои тест								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Н, шумораи хонандагон	13	10	22	12	18	3	3	1	0
Н, %	56,8	45,2	98	53,2	78,8	14,3	14,1	5,1	0
О, шумораи хонандагон	78	58	120	67	95	11	14	2	1
О, %	60,2	47,8	97	53,8	77	10,7	13,1	1,8	2,2
Ҳамагӣ, %	58,5	46,5	97,5	53,5	78,1	12,5	13,1	3,45	2,2

Чадвали 22. – Гузаронидани тести хонандагони гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ баъди озмоиш

	Супоришҳои тест								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Н, шумораи хонандагон	13	10	22	12	18	3	3	1	0
Н, %	56,8	45,2	98,3	53,2	78,8	14,3	15,2	5,3	0
О, шумораи хонандагон	85	59	120	67	97	21	20	5	6
О, %	68,7	47,8	96,7	53,8	78,4	12,7	14,4	5,1	4,6
Ҳамагӣ, %	62,75	46,5	97,5	53,5	78,1	13,5	14,8	5,2	4,6

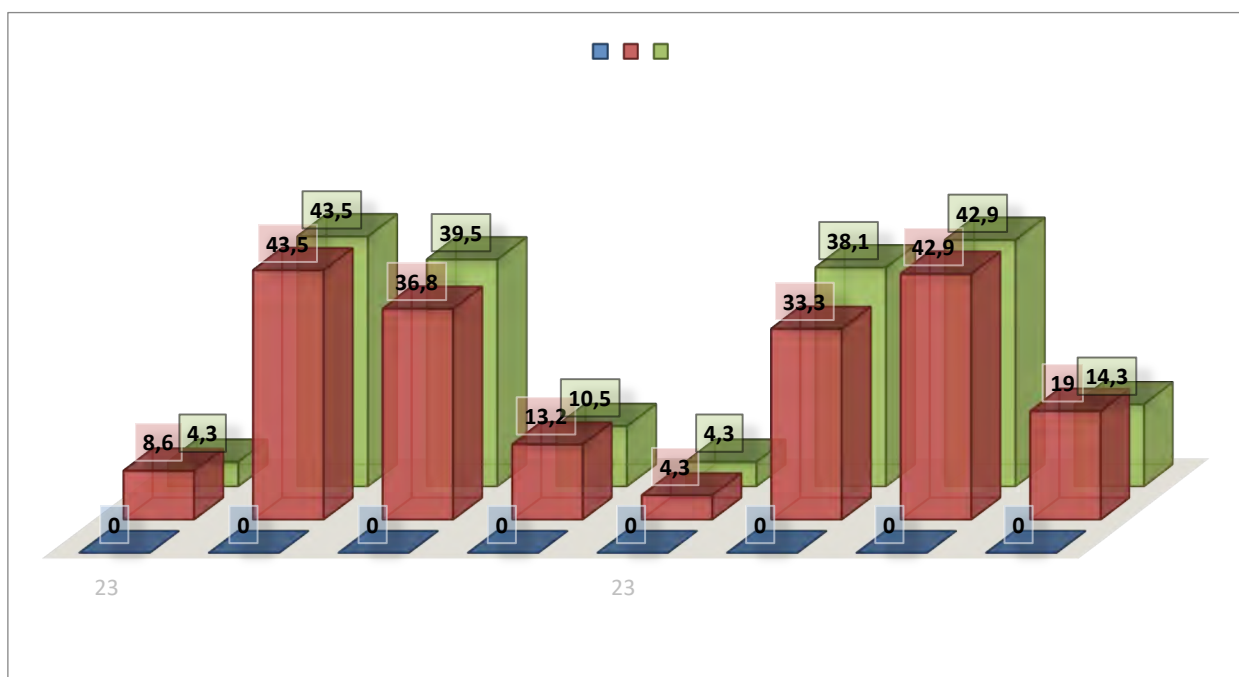
Дар чадвали 22 дида мешавад, ки гурӯҳи озмоишӣ шумораи хонандагоне, ки супоришҳои тестро дуруст ҳал кардаанд, афзоиш ёфтааст. Аз ҷумла, хонандагон тавонистанд ба ҳамаи саволҳои тест, ғайр аз саволи дуюм, беҳтар ҷавоб диҳанд.

Аз рӯйи натиҷаҳои озмоиш дар маҷмӯъ мо натиҷаҳои зеринро ба даст овардем.

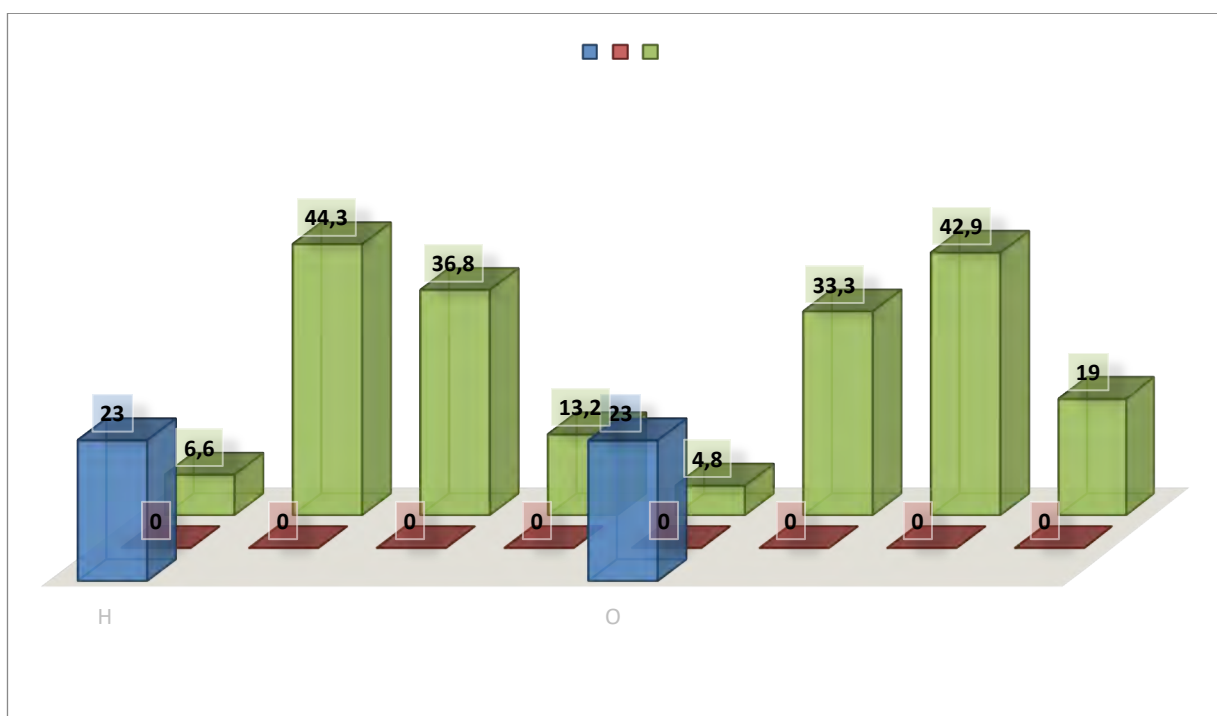
Дар натиҷаи татбиқи кори озмоишӣ таҳлили натиҷаҳое, ки то оғози озмоиш ба даст омаданд ва натиҷаҳое, ки баъди гузаронидани озмоиш ба даст омаданд, гузаронида шуд. Нишондиҳандаҳои тафаккури мантиқӣ, интиқоли таваҷҷуҳ, ҳаҷми таваҷҷуҳ, нишондиҳандаҳои таваҷҷуҳи кӯтоҳмуддат мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур дар чадвали 23 пешниҳод гардидаанд.

Чадвали 23. – Нишондиҳандаҳои ҳофиза ва таваҷҷуҳи хонандагон дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ то ва баъди озмоиш

Гурӯҳ	Шумораи хонандагон	Арзёбӣ	Ҳофизаи кӯтоҳмуддат, %	Ҳаҷми таваҷҷуҳ, %	Интиқоли таваҷҷуҳ, %	Тафаккури мантиқӣ, %	Таҳлили мураккаб, %	Ҷудокунии нишонаҳо, %
То озмоиш								
Н	23	Аъло	8,6	4,3	4,3	0,0	0,0	0,0
		Хуб	43,5	43,5	43,5	39,5	0,0	18,4
		Қаноатбахш	36,8	39,5	36,8	44,7	71,1	60,5
		Аз меъёр паст	13,2	10,5	10,5	15,8	28,9	21,1
О	23	Аъло	4,3	4,3	12,9	4,3	0,0	4,3
		Хуб	33,3	38,1	38,1	19,0	0,0	28,6
		Қаноатбахш	42,9	42,9	42,9	52,4	52,4	47,6
		Аз меъёр паст	19,0	14,3	4,8	23,8	47,6	19,0
Баъди озмоиш								
Н	23	Аъло	6,6	5,3	5,3	0,0	0,0	0,0
		Хуб	44,3	44,7	47,4	39,5	0,0	18,4
		Қаноатбахш	36,8	39,5	36,8	44,7	71,1	60,5
		Аз меъёр паст	13,2	10,5	10,5	15,8	28,9	21,1
О	23	Аъло	4,8	4,8	14,3	4,8	0,0	4,8
		Хуб	33,3	38,1	38,1	19,0	0,0	28,6
		Қаноатбахш	42,9	42,9	42,9	52,4	52,4	47,6
		Аз меъёр паст	19,0	14,3	4,8	23,8	47,6	19,0

Расми 16. – Диаграммаи то озмоиш

Расми 17. – Диаграммаи баъди озмоиш

Барои тасдиқ кардани натиҷаҳои таҳқиқот мо методи χ^2 – квадратро истифода бурдем, ки мутобиқатро байни падидаҳои назариявӣ (таҳминшаванда) ва мушоҳидашавандаро муайян месозад.

Баъди муқоисаи натиҷаҳое, ки дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ ба даст омаданд, дида мешавад, ки фарқиятҳо дар онҳо ночизанд.

Супориши якум, дуюм ва чорум ба сатҳи омехтаю пурмаҳсули рушди фаъолнокии маърифатӣ, супоришҳои сеюм ва панҷум – ба сатҳи тақлидию тазаккурии ташаккулёбии фаъолнокии маърифатӣ ва саволҳои супоришҳои шашум – нухум – ба сатҳи эҷодию ташаккулдиҳандаи рушди маърифатӣ мувофиқат намуданд.

Ҳамзамон, баъд аз натиҷагирӣ аз тестиронӣ аён гардид:

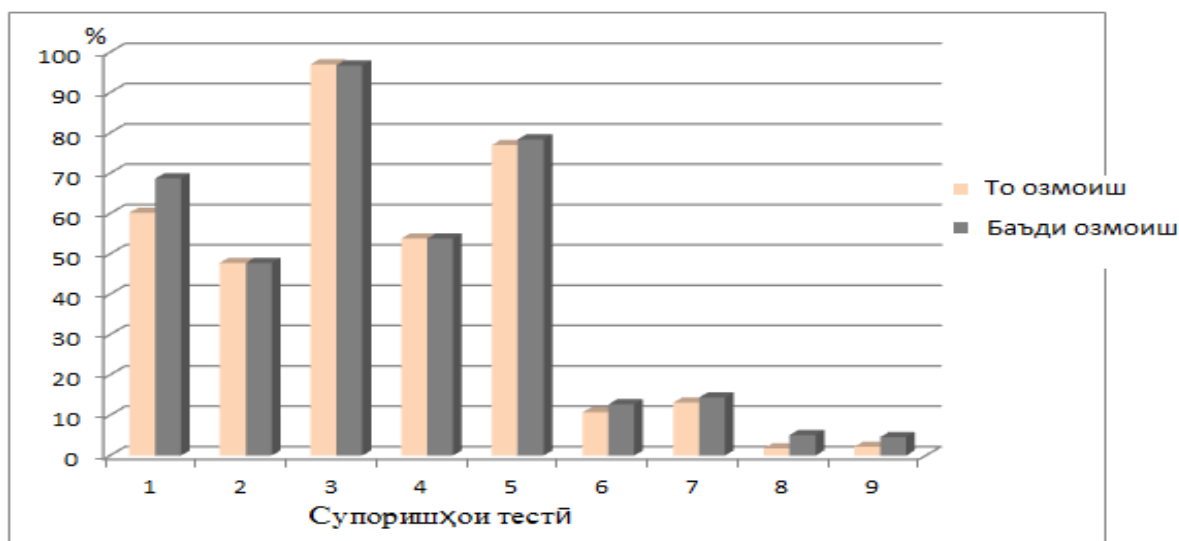
- муайянсозии мақсадҳои супориш аз ҷониби 68,7% таълимгирандагон дар қиёс бо 62,9% то кори таҷрибавӣ-озмоиш мустақилона иҷро карда шуд;
- 49,6%-и таълимгирандагон ба мураттабсозии вазифаҳо (то кори таҷрибавӣ-озмоиш – 46,7%) қобиланд;
- нақл кардани матн – 78,4% (то озмоиш – 78,6%) хонандагон;

- гузаронидани муколамаҳо ва мубоҳисаҳо – 18,9% (то озмоиш – 7,5%) хонандагон;
- ба ашё ва падидаҳо тавсифи миқдорӣ ва сифатӣ дода метавонанд – 18,3% (то озмоиш – 13,5%) хонандагон;
- гузаронидани таҷрибаи элементарӣ ва тавсифи он – 6% (то одитарин – 3,8%) хонандагон;
- эҷоди амсилаи падида ё раванд – 6,8% (то озмоиш – 3,8%) хонандагон.

Натиҷаҳои мазкур ҷадвали 24 ва расми 18 ба сифати гистограмма пешниҳод гардидаанд, ки дар онҳо тақсимои хонандагони гурӯҳи оозмоишӣ аз рӯи маҳоратҳои умумитаҳсилӣ то ва баъди гузаронидани озмоиш нишон дода шудааст.

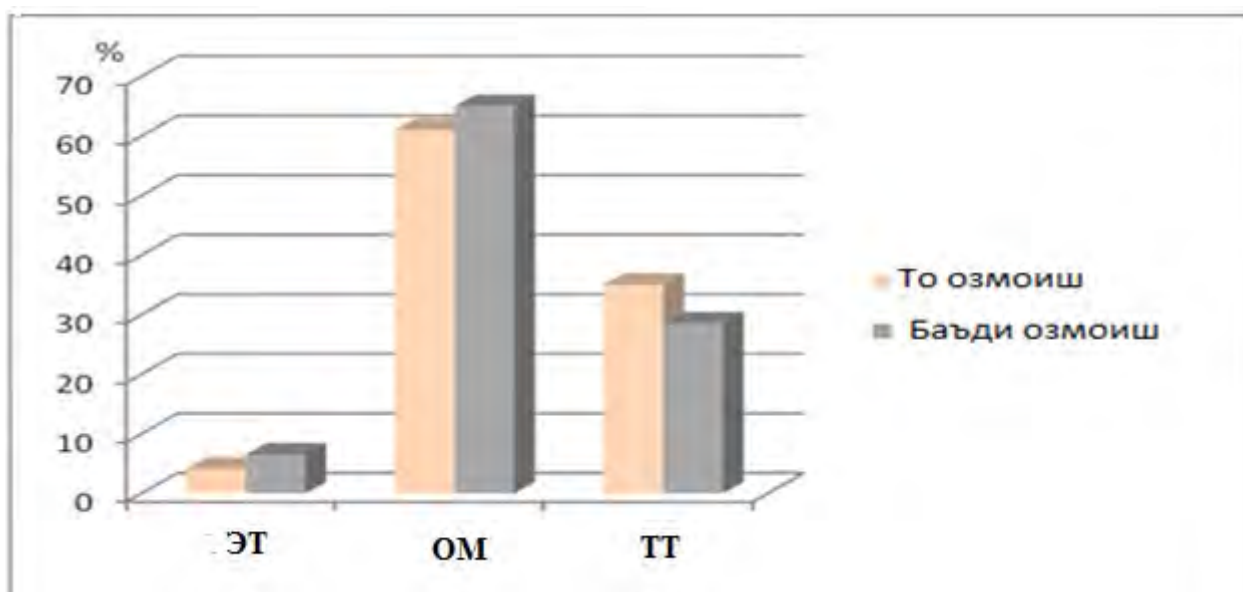
Ҷадвали 24. – Тағйири сатҳҳои маҳоратҳои умумитаҳсилӣ хонандагони гурӯҳи оозмоишӣ дар раванди озмоиши педагогӣ

	Сатҳҳои маҳоратҳои умумитаҳсилӣ		
	Эҷодию ташаккулдиҳанда	Омехтаю пурмаҳсул	Тақлидию репродуктивӣ
То озмоиш			
Шумораи хонандагон	5	75	43
% хонандагон	4,1	61,0	35,0
Баъди озмоиш			
Шумораи хонандагон	8	80	35
% хонандагон	6,5	65,0	28,5

Расми 19 – Иҷрои супоришҳои тест аз ҷониби хонандагони гурӯҳи оозмоишӣ (то ва баъди озмоиш)

Дар чадвали 25 дида мешавад, ки баъди гузаронидани озмоиш дар гурӯҳи озмоишӣ шумораи хонандагоне, ки ба сатҳҳои эҷодию ташаккулдиҳанда, омехтаю пурмахсули рушди фаъолнокии маърифатӣ мувофиқат мекунанд, афзоиш ёфтааст. Вале шумораи хонандагоне, ки сатҳи тақлидию репродуктивии рушдро нишон медиҳанд, ба таври ночиз кам шудааст расми 20.

Расми 20. – Ташаккулёфтагии маҳоратҳои умумитахсилӣ дар гурӯҳи озмоишӣ то ва баъди озмоиш (ЭТ – эҷодию ташаккулдиҳанда, ОП – омехтаю пурмахсул, ТТ – тақлидию тазаккурӣ (репродуктивӣ))

Фарқиятҳо байни гурӯҳҳои назоратӣю озмоишӣ аз рӯйи нишондиҳандаи ЭТ 96% ғоизро ташкил медиҳанд, зеро бузургии χ^2 ки дар раванди озмоиш ҳисоб карда шуд, ба 7,6 баробар мебошад, он аз бузургии χ^2 назариявӣ зиёдтар аст, ки ба 5, 9991 баробар мебошад.

Фарзияро пешниҳод мекунем – гурӯҳҳои назоратӣ (ГН) ва озмоишӣ (ГО) фарқияти асосӣ надоранд, ки меъёри истифодашудаи χ^2 барои муқоисаи натиҷаҳо дар ГН ва ГО то озмоиш бадастомада дар ҳарду гурӯҳ ва баъди гузаронидани озмоиш мувофиқат мекунанд. Бузургии χ^2 барои ГН ва ГО то озмоиш ба 9,4 баробар аст, яъне мо фарзияро қабул мекунем. Дар ҳолати дуюм, яъне баъди гузаронидани озмоиш, χ^2 барои сатҳи эҷодию ташаккулдиҳанда 9,4; барои сатҳи омехтаю пурмахсул – 8,244 ва барои сатҳи тақлидию тазаккурӣ (репродуктивӣ) – 14,865 ташкил дод. Ҳамин тариқ,

тафовутҳо байни гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишӣ баъди гузаронидани озмоиш эҳтимолияти 94% барои сатҳи эҷодию ташаккулдиҳанда ва 98% барои сатҳҳои омехтаю пурмахсул ва тақлидию тазаккурӣ ташкил медиҳанд.

Азбаски дар озмоиши мо ба сифати яке аз меъёрҳои фаъолияти маърифатии фаъл рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатиро қабул шуд, ки бо ташаккулёфтагии малакаҳои умумитаҳсилӣ – тақлидию тазаккурӣ (репродуктивӣ), омехтаю пурмахсул ва эҷодию ташаккулдиҳанда андозагирӣ карда мешавад, онҳоро ба андозаи пурра нишондиҳандаҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ шуморидан мумкин аст. Дар озмоиши педагогӣ мо гузариши хонандагон аз сатҳи тақлидию тазаккурӣ (репродуктивӣ) ба омехтаю пурмахсул ва сатҳи омехтаю пурмахсул ба эҷодию ташаккулдиҳанда ба даст омад.

Дар асоси гуфтаҳои боло, бояд хулосае баровард, ки кори таҷрибавӣ-озмоишии гузаронидаи мо фарзияи пешниҳодшудаи босалоҳиятнокии таълимӣ-маърифатӣ таълимгирандагони синфҳои 10-11 зимни иҷро шудани баъзе шароитҳо сермахсул, тасдиқ гардид.

Натиҷанокии фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ баланд мешавад, агар дар раванди таълимӣ сифатҳои инфиродии психологию педагогӣ хонандагон ба назар гирифта шуда, формулаҳои инфиродии онҳо тартиб дода шаванд.

Раванди таълиме, ки дар муносибати инфиродӣ асос ёфтааст, дорои хусусиятҳои марҳилавӣ буда, ташхиси сатҳҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ, ҳавасмандӣ, инчунин фаъолияти таълимиро дар хонандагон дар бар мегиранд, ки ба таълими равиявӣ нигаронида шудааст.

Муносибати инфиродии интиҳоби шаклҳои таълим ба кор бурда шуд, ки аз самарабахшии азхудкунии донишҳо аз ҷониби хонандагон вобаста мебошад, инчунин супоришҳои гуногунсатҳе интиҳоб гардиданд, ки ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ нигаронида шудаанд. Фаъолияти мазкур гузариши хонандагонро аз сатҳи тақлидию репродуктивии маҳоратҳои умумитаҳсилӣ ба сатҳи омехтаю пурмахсул, ва аз

сатҳи омехтаю пурмахсул ба сатҳи эҷодию ташаккулдиҳанда нишон дод. Ҳамин тариқ, хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳамаи вазифаҳои дар оғози таҳқиқот аз ҷониби мо гузошташуда иҷро гардиданд.

Хулосаи боби дуюм

1. Аз рӯйи натиҷаҳои пешакии таҳқиқи раванди таълимӣ ва рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ зимни таълими равиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ш.Бохтар ва ноҳияи Хуросон афзалият доштани хусусиятҳои тазакурӣ (репродуктивӣ) дараҷаи малакаҳои умумитаҳсилии хонандагон, дараҷаи пасти ғаълонокии эҷодии маърифатӣ, душвории омӯзгорон дар интиҳоби меъёрҳои ташаккули сифат ва шаклҳои арзёбии онҳо нишон дода шуд.

2. Таҳқиқоти таҷрибавию озмоишӣ дар се марҳила гузашта, дар ҳар кадоми онҳо вазифаҳои мушаххас гузошта шуда, методҳои муайяни таҳқиқот ба кор бурда шуданд. Кори таҷрибавию озмоишӣ дар ҳар як марҳила бо зинаҳои муайяни технологияи аз ҷониби мо пешниҳодшуда доир ба ғаълоноксозии ғаълоияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ тавсиф ёфт.

3. Дар марҳилаи аввал ҳадафҳои таҳқиқот ва меъёроҳе муайян карда шуданд, ки дар хонандагони синфҳои болоӣ ғаълонокии ғаълои маърифатиро дар хонандагони синфҳои болоӣ, ки ба таълими равиявӣ нигаронида шудааст, рушд медиҳанд. Гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишии хонандагон интиҳоб карда шуданд. Кори мазкур ба зинаҳои 1-3 технология мутобиқат мекард. Сипас, мушоҳида аз болои ғаълоияти хонандагон барои омӯзиш дар гурӯҳҳои назоратӣ ва озмоишии сатҳҳои босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ гузаронида шуда, ташҳиси хонандагон барои ошкоркунии хусусиятҳои инфиродии онҳо анҷом дода шуд. Дар марҳилаи аввали кори таҷрибавию озмоишӣ методҳои зерини эмпирикӣ: гузаронидани пурсиш, суҳбатҳо, мушоҳида мавриди истифода қарор гирифтанд.

4. Дар марҳилаи муқарраркунандаи кори таҷрибавию озмоишӣ ошкор карда шуд, ки дар шароити раванди таълимӣ сатҳи ғаълонокии маърифатии

хонандагон қиёсан паст буда, рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатии хонандагон дар чаҳорчӯби муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ, кори ҳадафманди таълимӣ, ки хусусиятҳои инфиродии хонандагонро ба инобат мегирад, зарур аст.

5. Давраи инкшофдиҳандаи озмоишӣ мо дар давраи машғулиятҳои фанни биология дар синфҳои болоии литсейи №1ш.Бохтар ва литсейи №1 ноҳияи Хуросон бо ҷалби 127 нафар таълимгиранда гузаронида шуд.

6. Самарабахшии шароити педагогӣ дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо гузариши хонандагон ба сатҳи баландтари рушди фаъолнокии маърифатӣ тасдиқ мегардад. Динамикаи мусбат дар рушди фаъолияти маърифатӣ ҳангоми омӯзиши курси биология дар хонандагони синфҳои озмоишӣ дар муқоиса бо гурӯҳи назоратӣ дар бораи натиҷанокии технологияи аз ҷониби мо пешниҳодшуда доир ба тақмили муносибати инфиродӣ ба хонандагон гувоҳӣ медиҳад. Рушди фаъолияти маърифатӣ бо назардошти хусусиятҳои инфиродии хонандагон бо истифодаи шаклҳо ва усули муносири таълим, услуби муошират дар шароити муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ гузаронида шуд.

7. Нишондиҳандаҳои баландтар дар гурӯҳи озмоишии ГО-4 ба даст омаданд. Шумораи хонандагоне, ки аз сатҳи тазаккурии (репродуктивии) рушди салоҳиятнокиҳои умумитаҳсилӣ ба сатҳи омехтаю пурмаҳсул гузаштанд, ба 5,5% афзоиш ёфт.

8. Хонандагони гурӯҳи назоратӣ аз рӯйи методикаи анъанавӣ таълим гирифтанд. Дар гурӯҳи назоратӣ гузариши хонандагон ба сатҳҳои баландтари рушди босалоҳиятнокии таҳсилию маърифатӣ қайд карда намешавад.

9. Рушди минбаъдаи фаъолнокии маърифатӣ дар хонандагон зимни корбасти шароити педагогии аз ҷониби озмоишшуда имконпазир аст.

ХУЛОСАҲО

1. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Ҷамъбасти натиҷаҳои таҳқиқот нишон дод, ки таърихи ташаккули масъалаи рушди фаъолияти маърифатӣ ба таври ғавқулода мубрам мебошад. Онро ҳам педагогҳо-муҳаққиқони ватанӣ, хориҷӣ, мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аммо кори таҳқиқотии гузаронидаи мо оид ба ин на танҳо ба фаъолнокии маърифатиро таълимӣ, балки ба инкишофи фаъолияти кори маърифатии таълимгирандагон синфҳои 10-11 дар низомии таҳсили равиҷии муосир дахл дошта, аз таҳқиқотҳои қаблӣ фарқ мекунад. [5-М; 3-М; 2-М; 1-М; 9-М].

2. Дар зери рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагон синфҳои болоӣ мо таъсири ҳадафмандро ба хонандагон синфҳои болоӣ зимни таълими равиҷӣ мефаҳмем, ки ба ташаккули босалоҳиятнокии таҳсилро маърифатӣ мусоидат менамояд [1-М; 7-М].

3. Натиҷаҳои мусбатро доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар ҳолате ба даст овардан мумкин аст, ки дар раванди таълим сифатҳои инфиродӣ ва психологию педагогии ҳар як хонанда ба инобат гирифта шаванд [5-М].

4. Дар натиҷаи омӯзиши сарчашмаҳои психологию педагогӣ, ки ба мавзӯи кори диссертатсионии мо дахл мекунанд, ҳулосае баровардем, ки инкишофи фаъолияти маърифатии таълимгирандагон ба маънои инкишофи ҷунин сифатҳо, амсоли шуурнокӣ, интизомнокӣ ва ғайра меояд [5-М; 3-М; 2-М; 1-М; 9-М].

5. Барои рушди фаъолияти маърифатӣ амалисозии шароити педагогӣ зарур аст, ки сифатҳои синну солӣ, гендерӣ, шахсиятӣ ва физиологии хонандагон синфҳои 10-11 ба назар гирифта шаванд. Шароити педагогӣ бояд, иҷрои тадбирҳои муайяни педагогиро дар бар гирад, ки дар онҳо фаъолияти таҳсилро маърифатӣ сурут мегиранд [5-М; 3-М; 2-М; 1-М].

6. Натиҷаҳои кори таҳқиқотӣ дуруст будани амсилаи инкишофи фаъолнокии маърифатиро, ки аз 4-қисм (ташкилӣ -фаъолиятӣ, мазмуниро арзёбӣ ва мақсаднок) дошт, собит кард. [5-М; 3-М; 2-М; 1-М; 9-М].

7. Қисмати якум ҳадафи раванди таълимро ошкор кард; дуом – ғояҳои дидактикиро мавриди баррасӣ қарор дод; сеюм таҳлили раванди таълимдиҳанда дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии равиявӣ бо истифодаи шароити педагогӣ гузаронида шуда; дар қисмати чорум барои ҳар як хонанда тағйирот дар фаъолияти фаъоли маърифатӣ бо мақсади тасдиқи технологияи пешниҳодшуда муайян карда шуданд [5-М; 3-М].

8. Мақсади асоси озмоиш аз санҷидани ҷамъи шароитҳои педагогӣ оид ба инкишофи фаъолнокии маърифатии хонандагон дар заминаи инкишофи босалоҳиятҳои таълимӣ-маърифатӣ ва муносибати инфиродӣ иборат буд. Инчунин технология доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ таҳия гардид, ки раванди педагогиро дар асоси таълими равиявӣ инъикос намуда, ба рушди босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ муосидат менамояд [5-М; 3-М; 2-М; 1-М; 9-М].

9. Кори таҷрибавию озмоишӣ нишон дод, ки дар заминаи адабиёти психологию педагогӣ сатҳҳои гуногуни рушди босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ, меъёрҳо, шароити педагогӣ, амсилаи идоракунии, сатҳи фаъолнокии маърифатии хонандагонро дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ муқаррар кардан мумкин аст [1-М; 6-М; 7-М; 8-М; 9-М].

10. Мавҷудияти натиҷаҳои мусбати хонандагони синфҳои озмоишӣ дар муқоиса бо гурӯҳи назоратӣ зимни омӯзиши курси биология ояндадории муносибати дар кори таҷрибавию озмоишӣ мо истифодашударо нишон медиҳад. Нишондиҳандаҳои баландтар дар гурӯҳи озмоишӣ ГО-4 ба даст омаданд. Шумораи хонандагоне, ки аз сатҳи тазаккурии рушди салоҳиятнокиҳои умумитаҳсилӣ ба сатҳи омехтаю пурмаҳсул гузаштанд, ба 5,5% афзоиш ёфт. Яъне қорбасти технологияи аз ҷониби мо таҳияшуда ба хонандагон имкон медиҳад, ки аз сатҳи тақлидию тазаккурӣ ба сатҳи омехтаю пурмаҳсул ва минбаъд ба сатҳи эҷодию ташаккулдиҳанда, ки нишондиҳандаи баландтари босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатӣ ва фаъолияти маърифатӣ мебошад, гузаранд [1-М; 6-М; 7-М; 8-М; 9-М].

11. Ниҳоят, натиҷаҳое, ки дар раванди гузаронидани кори таҷрибавию озмоишӣ ба даст омаданд, дар бораи он гувоҳӣ медиҳанд, ки амсилаи таҳияшуда доир ба рушди фаъолияти маърифатӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ ва маҷмуи шароити педагогии иҷроӣ он ба рушди фаъолияти таҳсилу маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ дар низомии таълими равиявӣ мусоидат менамоянд [9-М; 3-М; 4-М; 5-М].

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Муваффақият дар таълим зимни рушд додани фаъолнокии маърифатии таълимгирандагони синфҳои 10-11 дар системаи таҳсилоти равиявии онҳо аз дараҷаи тайёрии касбии муаллимони фанҳои таълимӣ, фаҳмиши амиқи проблемаҳо, донишу маҳорату малакаҳо ва қобилиятҳои онҳо вобастааст. Кафедраҳои педагогика, психология ва методикаи донишгоҳҳои омӯзгорӣ дар фаъолияти худ ба ин масъала бояд диққати махсус зоҳир намоянд.

2. Таҳқиқи масъала бори дигар собит сохт, ки технологияи таълими равиявӣ самаранок буда, зимни ташкили он дар муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ на ин, ки барои фаъолияти маърифатии фаъоли хонандагон шароит муҳайё карда мешавад, балки вазифаҳои ҷаҳонбинӣ, иҷтимоӣ, тарбиявӣ, рушдиҳанда, ҳамгирӣ, интиҳоби касбро ҳал кардан мумкин аст.

3. Рушди фаъолияти маърифатии хонандагон дар низомии таълими равиявӣ ба хонандагони синфҳои болоӣ, ташаккули босалоҳиятнокии таҳсилу маърифатии онҳо мусоидат менамояд.

4. Натиҷаҳои мусбатро доир ба фаъолияти маърифатӣ дар ҳолате ба даст овардан мумкин аст, ки раванди таълимӣ ба фаъолияти фаъоли зеҳнии хонандагон мубаддал гардад ва сифатҳои инфиродии психологию педагогии ҳар як хонанда дар алоҳидагӣ ба инобат гирифта шаванд.

5. Бояд дар назар дошт, ки амсилаи рушди фаъолияти маърифатӣ маъноӣ рушди чунин сифатҳо ба мисли шуурнокӣ, боинтизомӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, ташаккули вачҳҳои мусбӣ ва истифодаи методҳои фаъоли

маърифатиро дорад. Барои рушди фаъолияти маърифатӣ ба назар гирифтани сифатҳои синну солӣ ва физиологии хонандагони синфҳои 10-11 шарт аст.

6. Ҳангоми рушди фаъолияти маърифатии хонандагон дар низоми таълими равиявӣ дар хонандагон майлу рағбат ба дониш ба вучуд меояд ва дар чараёни таълим он мустаҳкам мегардад, агар мазмуни таълим ва тарбия, шаклу усулҳои таълим ба рушди қобилият ва тафаккури эҷодии хонандагон равона карда шуда бошад.

7. Рушди фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои болоӣ ба воситаи ташкили таълими равиявӣ бо таъя ба анъанаҳои миллию фарҳангии халқ, демократикунории раванди педагогӣ, инкишофи ҳамаҷонибаи шахсияти хонандагон ва қобилияти онҳо, яке аз талаботи замони муосир оид ба рушди сифати таълим ба ҳисоб меравад.

8. Сифатан асоснок намудани мундариҷаи таълиму тарбия, дар заминаи инкишофи босалоҳиятҳои таълимгирандагон, такмил додани шаклу методҳои таълимӣ-маърифатиро, ки ба инкишофи тафаккури қобилиятҳои эҷодкории муҳассилин равона мебошад, талаб мекунад.

9. Озмоишҳои педагогӣ нишон дод, ки натиҷаи омӯзиши масъалаи рушди фаъолияти маърифатии хонандагонро дар низоми таълими равиявӣ дар амалияи муассисаҳои таълимие, ки аз рӯйи равияҳои соҳавӣ кор мекунанд ва дигар муассисаҳои таълимӣ истифода кардан мумкин аст.

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдурахимов К. С. Методические рекомендации по проведению педагогической практики: Учебное пособие [Текст] / К.С. Абдурахимов – Душанбе, 2009. – 70 с.
2. Абрамова С. Г. Комплекс методик для определения учебного плана и учебного профиля школьника [Текст] / С.Г. Абрамова, А.Ю. Лебедев, О.В. Москаленко, И.С. Якиманская – Москва: «Педагогика», 1993. – 103 с.
3. Абульханова К. А. Российский менталитет. Вопросы психологии, теории и практики: Колл. монография [Текст] / К.А. Абульханова – Москва, 1997. – 332 с.
4. Балашов Е. М. Школа в Российском обществе 1917-1927 гг. [Текст] / Е.М. Балашов – СПб. : «РАН», 2003. – 156 с.
5. Балашов М. М. Технологические основы личностно ориентированного подхода к обучению [Текст] / М.М. Балашов, М.И. Лукьянова // Наука и школа. – 1998. – № 6. – С. 26-32.
6. Батракова С. Н. Педагогические приемы эмоционального воздействия на учащихся [Текст] / С.Н. Батракова – Ярославль: «ЯПИ», 1975. – 201 с.
7. Безруких М. М. Возрастная физиология (физиология развитие ребенка): Учебное пособие для студентов высших педагогических заведений [Текст] / М.М. Безруких, В.Д. Сонькина, Д.А. Фарбер – Москва: «Академия», 2002. – 416 с.
8. Беликов В. А. Дидактические основы организации учебно–познавательной деятельности школьников: Учебное пособие [Текст] / В.А. Беликов. – Челябинск: ЧГПИ «Факел», 1994. – 154 с.
9. Блауберг, И. В. Становление и сущность системного подхода [Текст] / И.В. Блауберг Э.Г. Юдин – Москва: «Наука», 1973. – 271 с.
10. Бобизода Ғ. М. Алоқамандии байнифаннӣ дар омӯзиши касбии фарматсевт (Дар асоси омӯзиши касбии фанни ХУҒ) [Матн] / Ғ.М. Бобизода

У.Р. Раҷабов, А.Қ. Азаматов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ. №4 (37), – 2020. – С. 11-18.

11. Бобизода Ғ. М. Алоқамандии байнифаннии ХУҒ бо фанҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ дар омӯзиши касбӣ [Матн] / Ғ. М. Бобизода У.Р. Раҷабов, А.Қ. Азаматов // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Вазъи кунунӣ ва дурнамои таҳлили физико-химиявӣ», Нашри Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. №1 (10-11). Душанбе 2021. – С. 241-247.

12. Бобизода Ғ. М. Аҳамияти салоҳияти фаннии химиявии фарматсевт барои салоҳияти касби ион [Матн] / Ғ.М. Бобизода, У.Р. Раҷабов, А.Қ. Азаматов // Конференсияи Ҷумҳуриявӣ илмӣ–амалӣ бо иштироки олимони хориҷӣ дар мавзӯи «Масоил ва самтҳои рушди сифати таҳсилот дар шароити ҷаҳонишавӣ» 22-декабри соли 2020, ш. Душанбе, Тоҷикистон. – С. 71-75.

13. Бобизода Ғ. М. Методы обучения в общеобразовательных учреждениях в зависимости от компетентностного подхода [Текст] / Ғ.М. Бобизода, М.М. Файзуллоева // Вестник академии образования Таджикистана. Научно-просветительский и учебно-методический журнал. – 2020. – №1,(34). – С. 25-31.

14. Бобизода Ғ. М. Муносибати босалоҳият ба таълим: Воситаи таълимӣ [Матн] / Ғ.М. Бобизода, Д. Имомназаров, Ш. Исрофилиён, А. Байзоев – Душанбе: «Ирфон», 2018. –72 с.

15. Бобизода Ғ. М. Натиҷаҳои омӯзиши касбии фарматсевт дар асоси таълими фанни ХУҒ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон [Матн] / Ғ.М. Бобизода У.Р. Раҷабов, А.Қ. Азаматов // Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи II байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои муосири химия, татбиқ ва дурнамои онҳо». Бахшида ба 60 – солагии кафедраи химияи органикӣ ва гиромидошти хотираи д.и.х., профессор Холиқов Ширинбек Холиқович (14- 15 майи соли 2021) – С. 291-297.

16. Бобизода Ғ. М. Салоҳияти фаннии химиявӣ бо омӯзиши ҳамбастагии фаслии ХУҒ дар факултаи фарматсевтӣ [Матн] / Ғ.М. Бобизода, У.Р. Раҷабов, А.Қ. Азаматов // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф, маҷаллаи илмиву методӣ. – №2 (30). – 2020. – С. 176-187.

17. Бобизода Ғ. М. Салоҳияти фарматсевт дар асоси ташаккулёбии салоҳияти фаннӣ (Дар асоси омӯзиши фанни «ХУҒ» [Матн] / Ғ.М. Бобизода, У.Р. Раҷабов, А.Қ. Азаматов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон «Дар макотиби олии фарматсевтии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – №1 (34), 2020. – С. 81.

18. Бобизода Ғ. М. Ҳамбастагии байнифаслҳо дар омузиши фанни ХУҒ барои ташаккули салоҳияти фаннии фарматсевт ва модели назариявии омӯзиши касбии он [Матн] / Ғ.М. Бобизода, У.Р. Раҷабов, А.Қ. Азаматов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимию методӣ. – №2 (35). – 2020. – С. 23-27.

19. Боголюбов В. Ф. Введение в педагогическую технологию [Текст] / В.Ф. Боголюбов – «Пятигорск», 1994. – 123 с.

20. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно–ориентированного воспитания [Текст] / Е.В. Бондаревская // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 29-36.

21. Борисова Ю. Дифференциация методов обучения в зависимости от когнитивного стиля ученика [Текст] / Ю. Борисова, И. Гребенев // Народное образование. – 2003. – № 7. – С. 97-105.

22. Брилькова Е. В. Методика автоселекции активных штаммов микроорганизмов, утилизирующих токсические поллютанты для очищения и восстановления природных экосистем [Текст] / Е.В. Брилькова, А.В. Брильков, Ю.Ю. Логинов // Доклад, тезисы доклада, статья из сборника материалов конференций. Сборник научных трудов VI съезда биофизиков России. – 2019. – С. 215-222.

23. Василева Н. В. Практические работы по неорганической химии: Учебное пособие [Текст] / Н.В. Василева, Н.В. Куплетская, В.К. Тимофеева – Москва: «Просвещение», 1978. – 328 с.

24. Викулова Н. О. Педагогические условия развития познавательной активности в старших классах средней общеобразовательной школы: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Н.О. Викулова. – Челябинск, 2001. – 24 с.

25. Гостев А. Г. Организация профильного обучения в общеобразовательном лицее: проблемы и перспективы. Содержание образования в профильной школе: методология деятельности и методика обучения в условиях перехода к новым образовательным стандартам [Текст] / А.Г. Гостев // Материалы научно-практической конференции общеобразовательных учреждений г. Челябинска. – Челябинск, 2005. – С. 26-34.

26. Государственный стандарт профессионального высшего образования (химия-биология). – Душанбе, 2012. – 19 с.

27. Гриндер М. НЛП в педагогике [Текст] / М. Гриндер, Л. Лойд – Москва: «ИОИ», 2001. – 320 с.

28. Гузеев В. В. Аппарат научного исследования и структура кандидатской диссертации [Текст] / В.В.Гузеев //Школьные технологии. – 2004. – № 2. – С. 117-133.

29. Гузеев В. В. Образовательная технология: от приема до философии [Текст] / В.В. Гузеев – Москва: «Сентябрь», 1996. – 112 с.

30. Гузеев В. В. Содержание образования и профильное обучение в старшей школе [Текст] / В.В. Гузеев // Народное образование. – 2002. – №9. – С. 113-122.

31. Гузеев В. В. Технология проблемного семинара: синтез «мозгового штурма» и «творческой дискуссии» [Текст] / В.В. Гузеев // Школьные технологии. – 1998. – №1. – С. 35-40.

32. Гулмадов Ф. Теоретические основы формирования духовно-нравственных убеждений учащихся начальных классов: автореф. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. [Текст] / Ф. Гулмадов. – Душанбе, 2016. – 49 с.

33. Дахин А. Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность [Текст] / А.Н. Дахин // Педагогика. – 2003. – №4. – С. 21-26.

34. Джариф Дж. Дидактические основы формирования навыков самостоятельной работы студентов в процессе обучения [Текст] / Дж. Джариф – Душанбе: «Ирфон», 2014. – 240 с.

35. Джариф Дж. Развитие познавательной активности и самостоятельности студентов [Текст] / Дж. Джариф. – Душанбе, 2010. – 101 с.

36. Джариф Дж. Студент: как должен организовать самостоятельную работу [Текст] / Дж. Джариф. – Куляб, 1993. – 66 с.

37. Дмитриев, С. Г. Дидактическое творчество учителя в XXI веке [Текст] / С.Г. Дмитриев // Межрегиональная научно-практическая конференция: Тезисы докладов. – Челябинск: «ЧГПУ», 2000. – 247 с.

38. Дик, Ю. И. Естественно-математическое образование в современной школе [Текст] / Ю.И. Дик, М.В. Рыжаков // Педагогика. – 1999. – №8. – С. 24-30.

39. Дикая А. А. Активизация познавательной деятельности учащихся средствами новых информационных технологий (на примере информатики): дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / А.А. Дикая – Челябинск, 1998. – 179 с.

40. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения: Учебное пособие [Текст] / А. Дистервег – Москва: «Учпедгиз», 1956. – 374 с.

41. Дмитрий С. ЕГЭ по биологии: Практическая подготовка [Текст] / С. Дмитрий – Москва, 2020. – 624 с.

42. Днепров Э. Д. Ушинский и современность [Текст] / Э.Д. Днепров – Москва: «ГУ ВШЭ», 2007. – 232 с. – ISBN 978-5-7598-0548-9.

43. Добрыдин Л. Н. Дифференциация образования в общеобразовательной школе на основе индивидуальных характеристик учащихся: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Л.Н. Добрыдин – Челябинск, 1998. – 23 с.

44. Древницкая Н. Л. Педагогические условия индивидуализации обучения учащихся профильных классов общеобразовательного лицея: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Н.Л. Древницкая – Магнитогорск, 2002. – 21 с.

45. Дубинчук Е. С. Активизация познавательной деятельности учащихся профтехучилищ в процессе обучения математики: Учебное пособие [Текст] / Е.С. Дубинчук – Киев: «Головное», 1987. – 104 с.

46. Закон Республики Таджикистан «Об образовании». – Душанбе: «Шарки Озод», 2004. – 91 с.

47. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования [Текст] / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк // Высшее образование в России. – 2005. – №4. – С. 23-30.

48. Зеер Э. Ф. Психология профессионального образования: Учебное пособие [Текст] / Э.Ф. Зеер. – Москва: «Московского психолого–социального института», 2003. – 480 с.

49. Зимняя И. А. Педагогическая психология [Текст] / И.А. Зимняя – Москва: «Педагогика», 1997. – 403 с.

50. Зубайдов У. Дифференцированное обучение–энергетическое развитие обучения [Текст] / У. Зубайдов – Душанбе: «Сарпараст», 2003. – 125 с.

51. Зубайдов У. З. Барномаҳои таълими химия [Матн] / У.З. Зубайдов, С.Ш. Алимов – Душанбе, 2010. – 125 с.

52. Зубайдов У. З. Методикаи таълими химия: Васоити таълимӣ [Матн] / У.З. Зубайдов, С. Холназаров – Душанбе: «Андалеб», 2015. – 256 с.

53. Зубайдов У. Профильное обучение–требование времени [Текст] / У. Зубайдов – Душанбе, 2007. – 82 с.

54. Зязюна И. А. Основы педагогического мастерства: Учебное пособие для педагогических учебных заведений [Текст] / И.А. Зязюн, И.Ф. Кривонос, Н.Н. Тарасевич – Москва: «Просвещение», 1989. – 302 с.

55. Иоголевич А. З. Воспитание познавательной активности старшеклассников во внешкольной работе: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / А.З. Иоголевич. – Москва, 1973. – 24 с.

56. Исмаилов Э. Организация учебно-воспитательного процесса в школах Швеции [Текст] / Э. Исмаилов // Педагогика. – 2004. – №1. – С. 99-103.

57. Кабанова-Меллер Е. Н. Вопросы психологии личности и деятельности студентов [Текст] / Е.Н. Кабанова-Маллер – Иркутск, 1976. – 216 с.

58. Калугина Т. Г. Личностно-ориентированная дидактика. Теория и практика: Учебно-методическое пособие [Текст] / Т.Г. Калугина – Челябинск: «МИРОС», 1998. – 220 с.

59. Калугина Т. Г. Педагогический мониторинг экспериментальной школы–лицея №11 (методические рекомендации) [Текст] / Т.Г. Калугина – Челябинск, 1998. – 50 с.

60. Калугина Т. Г. Теоретические основы и технологии развития личности школьника в условиях общеобразовательного лицея: Монография [Текст] / Т.Г. Калугина. – Челябинск, 1999. – 192 с.

61. Карпенко Л. А. История психологии в лицах [Текст] / Л.А. Карпенко, А.В. Петровского – Москва: «ПЕР СЭ», 2005. – 784 с.

62. Каспржак А. Г. Образовательная политика и оценивание: Учебно-методические материалы к учебному курсу [Текст] / А.Г. Каспраж - Москва: «Логос», 2010. – 209 с.

63. Киприянова Е. В. Организация учебной деятельности школьников муниципального лицея в условиях профилизации и индивидуализации образования. Содержание образования в профильной школе: методология деятельности и методика обучения в условиях перехода

к новым образовательным стандартам [Текст] / Е.В. Киприянова // Материалы научно-практической конференции общеобразовательных учреждений г. Челябинска. – Челябинск, 2005. – С. 35-45.

64. Киселева Е. В. Развитие творческих способностей старшеклассников в условиях дополнительного образования: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Е.В. Киселева. – Челябинск, 2000. – 19 с.

65. Киселева Т. Г. Народное образование и просвещение в России: реальность и мифы [Текст] / Т.Г. Киселева – Москва: «МГУКИ», 2002. – 145 с.

66. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта [Текст] / М.В. Кларин – Москва: «Знание», 1989. – 80 с.

67. Климова Т. Е. Педагогическая диагностика: Учебное пособие [Текст] / Т.Е. Климова – Магнитогорск, «МаГУ», 2000. – 124 с.

68. Ковалев, А. Г. Направленность личности [Текст] / А.Г. Ковалев, В.В. Богословского // Общая психология «Просвещение». – Москва, 1981. – С. 80-93.

69. Кодиров К. Б. Дидактические аспекты применения информационных технологий обучения в вузе [Текст] / К.Б. Кодиров, А. Мирзоев – Душанбе, 2006. – 134 с.

70. Кодиров К. Б. Дидактические основы межпредметных связей естественно–математических дисциплин, направленные на формирование творческого мышления учащихся средней школы: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: [Текст] / К.Б. Кодиров. – Душанбе, 2005. – 285 с.

71. Колеченко А. К. Энциклопедия педагогических технологий [Текст] / А.К. Колеченко – СПб.: «КАРО», 2003. – 368 с.

72. Коменский Я. А. Учитель учителей «Материнская школа», Великая дидактика: Учебное пособие [Текст] / Я.А. Коменский – Москва: «Карпуз», 2009. – 288 с.

73. Конаржевский Ю. А. Методические рекомендации по педагогическому анализу урока [Текст] / Ю.А. Конаржевский – Челябинск, 1982. – 67 с.
74. Концепции предметных стандартов общего образования (химия–биология). – Душанбе, 2013. – 30 с.
75. Концепция профильного обучения на старшей ступени общего образования [Текст] / Школьные технологии. – 2002. – №4. – С. 79-91.
76. Корнетов, Г. Б. Всемирная история педагогики: Учебное пособие [Текст] / Г.Б. Корнетов – Москва: «РОУ», 1994. – 140 с.
77. Коробкова В. В. Формирование у подростков готовности к развитию своего творческого потенциала в процессе учебно–познавательной деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / В.В. Коробкова. – Магнитогорск, 2000. – 25 с.
78. Коротаева Е. В. Обучающие технологии в познавательной деятельности школьников [Текст] / Е.В. Коротаева – Москва: «Сентябрь», 2003. – 176 с.
79. Коротаева Е. В. Уровни познавательной активности (технология обучения всего класса) [Текст] / Е.В. Коротаева // Народное образование. – 1995. – № 10. – С. 156-159.
80. Костин Н. С. Формирование познавательных интересов старшеклассников: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Н.С. Костин. – Москва: «АЗГХН», 1971. – 29 с.
81. Кочетов А. И. Педагогическая диагностика в школе [Текст] / А.И. Кочетов – Минск: «Народная асвета», 1987. – 224 с.
82. Кузьмина Н. В. Методы исследования педагогической деятельности [Текст] / Н.В. Кузьмина, А.А. Жданова – Ленинград, 1970. – 114 с.
83. Кузьмина С. Л. Философия и педагогика: Методологические аспекты истории взаимосвязи [Текст] / С.Л. Кузьмина // Педагогика. – 2001. – №5. – С. 8-12.

84. Кулак И. А. Психофизиологические принципы обучения [Текст] / И.А Кулак – Минск: «БССР», 1981. – 270 с.
85. Купавцев А. В. Деятельностный аспект процесса обучения [Текст] / А.В. Купавцев // Педагогика. – 2002. – № 6. – С. 44-49.
86. Ладнушкина, Н. М. Предпрофильная подготовка выпускников основной школы [Текст] / Н.М. Ладнушкина // Школьные технологии. – 2005. – №1. – С. 71-84.
87. Латышина Д. И. История воспитания и образования в России XVIII века [Текст] / Д.И. Латышина // Материалы для самостоятельного изучения – Москва: «РОУ», 1992. – 136 с.
88. Лебедев П. А. Антология педагогической мысли России первой половины XIX в. (до реформ 60-х гг.) [Текст] / П.А. Лебедев – Москва: «Педагогика», 1987. – 560 с.
89. Левитес Д. Г. Российская школа: Цели и ценности [Текст] / Д.Г. Левитес // Педагогика. – 2004. – №7. – С. 12-17.
90. Леонтьев, А. Н. Деятельность, сознание, личность: Учебное пособие [Текст] / А.Н. Леонтьев – Москва: «Политиздат», 1977. – 304 с.
91. Лисюткин М. А. Как деградируют университеты? К постановке проблемы [Текст] / М.А. Лисюткин, И.Д. Фрумин // Университетское управление: практика и анализ. – 2014. – № 4-5 (92-93). – С. 12-21.
92. Лихачев Б. Т. Основные категории педагогики [Текст] / Б.Т. Лихачев // Педагогика. – 1999. – № 1. – С. 10-19.
93. Ловцов Д. А. Адаптивная система индивидуализации обучения [Текст] / Д.А. Ловцов, В.В. Богорев // Педагогика. – 2001. – № 6. – С. 24-28.
94. Логинов Ю. Ю Исследование в высоковольтном электронном микроскопе кинетики образования атомных и вакансионных скоплений в полупроводниках а 2 в 6 при облучении электронами с энергией 400 кэв : доклад, тезисы доклада [Текст] / Ю.Ю. Логинова // Доклад, тезисы доклада, статья из сборника материалов конференций. – Москва, 2019. – С. 89-105.

95. Лукьяшко О. В. Активизация познавательной деятельности подростков на основе использования учебных инноваций (на примере изучения гуманитарных дисциплин учащимися 7-8 классов): автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / О.В. Лукьяшко. – Челябинск: «ЧелГУ», 2005. – 24 с.
96. Лутфуллоев М. Возрождение педагогики Аджамы [Текст] / М. Лутфуллоев – Душанбе: «Маориф», 1997. – 147 с.
97. Лутфуллоев М. Современная дидактика [Текст] / М. Лутфуллоев – Душанбе: «Маориф», 2001. – 285 с.
98. Люблинская А. А. Детская психология: Монография [Текст] А.А. Люблинская – Москва: «Просвещение», 1971. – 106 с.
99. Мажаров В. Ф. Экология и здоровье человека. Медицинская радиэкология : Учебное пособие для вузов по специальности «Биофизика» и «Физическая экология» (физика окружающей среды): Учебное пособие для вузов по специальности [Текст] / В.Ф. Мажаров, З.Г. Холостова – Москва, 2003. – 213 с.
100. Малахов А. А. Индивидуальный подход при развитии творческой познавательной активности учащихся сельской школы: автореф. дис. канд. пед. наук: [Текст] / А.А. Малахов. – Челябинск, 2003. – 19 с.
101. Мирзоев А. Р. Асосҳои дидактикии омодагии донишҷӯёни мактабҳои олии Тоҷикистон доир ба истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ: дис. ... д-ри илм. пед: 13.00.01. [Матн] / А.Р. Мирзоев – Душанбе, 2016. – 300 с.
102. Михайлова В. В. Форма организации и технология обучения [Текст] / В.В. Михайлова // Биология в школе. – 1997. – №5. – С. 21-25.
103. Михайлычев Е. А. Дидактическая тестология [Текст] / Е.А. Михайлычев – Москва: «Народное образование», 2001. – 432 с.
104. Назарова Т. С. Педагогические технологии: новый этап эволюции? [Текст] / Т.С. Назарова // Педагогика. – 1997. – № 3. – С. 23-25.
105. Осмоловская И. М. Как организовать дифференцированное обучение [Текст] / И.М. Осмоловская – Москва: «Сентябрь», 2002. – 160 с.

106. Охтина Л. Т. Психологические основы урока: в помощь учителю [Текст] / Л.Т. Охтина – Москва: «Просвещение», 1977. – 96 с.

107. Паначина Ф. Г. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961–1986 гг.) [Текст] / Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина – Москва: «Педагогика», 1987. – 416 с.

108. Петрова Л. В. Активизация интерактивного стиля личности старшего школьника, как фактор развития ее духовно-творческого потенциала: Авто-курсы для профильного биологического образования [Текст] / Л.В. Петрова, О. Петунин // Народное образование. – 2003. – № 9. – С. 107-111.

109. Пидкасистый П. И. Искусство преподавания: Первая книга учителя [Текст] / П.И. Пидкасистый, М.Л. Портнов – Москва : «Российское педагогическое агентство», 1998. – 184 с.

110. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование [Текст] / П.И. Пидкасистый – Москва: «Педагогика», 1980. – 120 с.

111. Пинский А. А. (2007). Либеральная идея и практика образования: Сборник научн. и публицист. работ: [Текст] / А.А. Пинский, А. Адамский, В. Болотов, Я. Кузьминов, М. Митькина – Москва: «ГУ ВШЭ», 2015. – 301 с.

112. Питюков В. Ю. Основы педагогической технологии: Учебно-практическое пособие [Текст] / В.Ю. Питюков – Москва: «Гном–Пресс», 1999. –192 с.

113. Пичугина Г. В. Химия и повседневная жизнь человека [Текст] / Г.В. Пичугина – Москва: «ДРОФА», 2019 – 256 с.

114. Подласый Р. И. Как учить школьников учиться [Текст] / Р.И. Подласый // Народное образование. – 2003. – № 9. – С. 98-104.

115. Полонский В. М. Оценка знаний школьников: Монография [Текст] / В.М. Полонский – Москва, 1982. – 105 с.

116. Пустозеров А. И. Физиология, гигиена и организация умственного труда в современном образовании: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений и учащихся специализированных школ [Текст] / А.И. Пустозеров, А.Г. Гостев – Челябинск: ЧПО «Книга», 2003. – 126 с.

117. Раджабов У. Р. Общая и неорганическая химия: Учебно-методическая разработка по выполнению самостоятельной внеаудиторной работы [Текст] / У.Р. Раджабов, Г.М. Бобизода, А.К. Азаматов – Душанбе: ГОУ «ТГМУ имени Абуали ибни Сино», 2020. – 71 с.

118. Рахмонов Э. Молодежь-будущее суверенного Таджикистана – Душанбе: «Ирфон», 1997. – 33 с.

119. Раҳимов Х. Педагогика: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии омӯзгорӣ [Матн] / Х. Раҳимов – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2007. – 112 с.

120. Раҷабов У. Р. Кимёгар, табиб ва педагог [Матн] / У.Р. Раҷабов // Омӯзгор «ба ифтихори 60-солагии академик Бобизода Ғ.М.». – Душанбе, 2020. – № 22. – С. 12-13.

121. Раҷабов У. Р. Химияи умумӣ ва ғайриорганикӣ: Васоити таълимӣ [Текст] / У.Р. Раҷабов, Ғ.М. Бобизода, А.Қ. Азаматов – Душанбе: МДТ «ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино», 2021. – 71 с.

122. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание: Учебное пособие [Текст] / С.Л. Рубинштейн – Москва: «АН СССР», 1957. – 328 с.

123. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования: Монография [Текст] / С.Л. Рубинштейн – Москва: «АПН РСФСР», 1958. – 147 с.

124. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии: Учебное пособие [Текст] / С.Л. Рубинштейн – Москва: «Педагогика», 1976. – 416 с.

125. Рубинштейн С. Л. Советская энциклопедия: Том 3. [Текст] / С.Л. Рубинштейн, А.М. Прохорова – Москва: «Мост», 1969. – 409 с.

126. Савенков А. И. Педагогическая психология: Учебное пособие [Текст] / А.И. Савенков – Москва: «Академия», 2009. – 416 с. – ISBN 978-5-7695-5308-0.

127. Салимова К. Педагогика народов мира: История и современность [Текст] / К. Салимова, Нан Додде – Москва: «Педагогическое общество России», 2000. – 576 с.

128. Салихов Т. Х. Экологические вопросы [Текст] / Т.Х. Салихов, У. Мадвалиев, Д.М. Шарипов, Х.Ш. Туйчиев // ДАН Республики Таджикистан, 2007. – № 4. – С. 328-333.

129. Саранцев Г. И. Диалектический подход к осмыслению категории «знание» [Текст] / Г.И. Саранцев // Педагогика. – 2001. – № 3. – С. 10-16.

130. Саранцев Г. И. Теория, методика и технология обучения [Текст] / Г.И. Саранцев // Педагогика. – 1999. – № 1. – С. 19-23.

131. Сафаров, М. М. Исследование коэффициента адсорбции кобальтовых катализаторов в условиях р. Кушониен в среде электролитов [Текст] / М.М. Сафаров, Д.А. Назирмадов, А.Г. Мирзомамадов, С.С. Абдуназаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук, издательство Таджикский национальный университет. – Душанбе, 2019. – № 2. – С. 171-177.

132. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие [Текст] / Г.К. Селевко. – Москва: «Народное образование», 1998. – 256 с.

133. Сериков В. В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В.В. Сериков, В.А. Болотов // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 8-15.

134. Сериков В. В. Личностно-ориентированное образование [Текст] / В.В. Сериков // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 16-21.

135. Симонов В. П. Учет гендерных различий в образовательном процессе [Текст] / В.П. Симонов // Педагогика. – 2005. – № 4. – С. 40-44.

136. Сковорода С. Г. Русская философия: Малый энциклопедический словарь [Текст] / С.Г. Сковорода – Москва, 1995. – С. 469-474.
137. Сластенин В. А. Педагогика: инновационная деятельность [Текст] / В.А. Сластенин, Л.С. Подымова – Москва: «Магистр», 1997. – 223 с.
138. Смертина А. С. Личностно–ориентированный подход в системе образования [Текст] / А.С. Смертина // Наука и школа. – 1998. – № 1. – С. 10-13.
139. Современный словарь иностранных слов. – СПб. : «Дуэт», 1994. – 752 с.
140. Солодкова М. И. О реализации Концепции профильного обучения на старшей ступени общего образования в муниципальной образовательной системе г. Челябинска. Содержание образования в профильной школе: методология деятельности и методика обучения в условиях перехода к новым образовательным стандартам [Текст] / М.И. Солодкова // Материалы научно-практической конференции общеобразовательных учреждений г. Челябинска. – Челябинск, 2005. – С. 6-16.
141. Спасская Е. Б. Образовательные технологии развития глобального мышления учащихся [Текст] / Е.Б. Спасская – СПб. : «КАРО», 2003. – 144 с.
142. Спилбергер Ч. Психология: Биографический библиографический словарь [Текст] / Ч. Спилбергер, Н. Шихи, Э.Дж. Чепмана, У.А. Конроя – СПб. : «Евразия», 1999. – 174 с
143. Стандарт общего образования. Концепция государственного стандарта общего образования // Стандарт и мониторинг в образовании. – 2008. – № 3. – С. 3-13.
144. Стародубцев В. А. Разработка основных элементов технологии содержания молочного скота: (на примере колх. им. Ленина Новомосковского р-на Тульской обл.): автореф. дис. ... канд. с.-х. наук: [Текст] / В.А. Стародубцев. – Дубровицы Московский область, 1973. – 31 с.

145. Толковый словарь русского языка. – Ленинград: «Просвещение», 1982. – 234 с.
146. Торхова А. В. Индивидуальный аспект деятельности учителя [Текст] / А.В. Торхова // Педагогика. – 2003. – № 6. – С. 59-66.
147. Тряпицына, А. П. Педагогика [Текст] / А.П. Тряпицына – Питер, 2012. – 304 с.
148. Турсунов Н. Таърихи тоҷикон: Васоити таълимӣ [Матн] / Н. Турсунов – Хучанд, 2001. – 788 с
149. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения [Текст] / И.Э. Унт – Москва: «Педагогика», 1990. – 192 с.
150. Ушинский К. Д. Собрание сочинений [Текст] / К.Д. Ушинский // Журнал России. – 1948. – С. 527-530.
151. Филатова Л. О. Новый взгляд на преемственность в обучении в школе и вузе в условиях введения профильного обучения в старших классах школы [Текст] / Л.О. Филатов // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Информатика и информатизация образования». – 2004. – №3. – С. 99-105.
152. Хасанов А. Х. Антиоксидантная активность пептидов полученных из белков шрота хлопчатника [Текст] / А.Х. Хасанов, М.С. Садуллаева // Universum: технические науки. Электронный научный журнал. – 2021. – № 5 (86). – С. 98-104.
153. Хозяинов Г. И. Педагогическое мастерство преподавателя [Текст] / Г.И. Хозяинов – Москва: «Высшая школа», 1988. – 166 с.
154. Холназаров С. Истифодаи тестҳо дар таълими химия: Васоити таълимӣ [Матн] / С. Холназаров, М. Ятимов, Б. Бобоев, Б. Насриддинов, С. Азимов – Курғонтеппа, 2011. – 174 с.
155. Холназаров С. Основы методики преподавания химии: Методическое пособие [Текст] / С. Холназаров – Душанбе: «Эр-граф», 2009. – 265 с.

156. Холназаров, С. Технология коллективного способа обучения на уроках химии [Текст] / С. Холназаров // Вопросы психологии и педагогики. – Курган-Тюбе. – 2009. – № 5. – С. 86-90.

157. Холостова З. Г. Экологическая биофизика: Учебное пособие [Текст] / З.Г. Холостова, В.В. Фишов, Ю.С. Григорьев, А.Д. Апонасенко – Москва, 2002. 315 с.

158. Хуторской А. В. Ключевые компетенции, как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования [Текст] / А.В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58-64.

159. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции. Технологии конструирования [Текст] / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 5. – С. 55-61.

160. Хуторской А. В. Развитие одаренности школьников. Методика продуктивного обучения: Пособие для учителя [Текст] / А.В. Хуторской – Москва: «ВЛАДОС», 2000. – 320 с.

161. Шарифов Дж. Дидактические основы формирования умений самостоятельной работы студентов в процессе обучения: Учебное пособие [Текст] / Дж. Шароифов – Душанбе: «Ирфон», 2014. – 176 с.

162. Шарифов Ф. Интегрированное обучение-основа развития и воспитания [Текст] / Ф. Шарифов – Душанбе: «Маориф», 1995. – 231 с.

163. Шерматов В. Э. Пучковые фотоэлектрические преобразователи [Текст] / В.Э. Шерматов, Б. Цой, Д.С. Цой, Х.М. Абдуллоев, А.А. Абдуманонов, Х.А. Тошходжаев // Вестник Таджикского национального университета. Серия естественных наук, издательство Таджикский национальный университет. – Душанбе, 2019. – № 1-2 (196). – С. 101-107.

164. Шишов С. Е. Понятие компетенции в контексте качества образования [Текст] / С.Е. Шишов // Стандарты и мониторинг в образовании. – 1999. – № 2. – С. 30-34.

165. Шманева И. В. Способы активизации учебно-познавательной деятельности школьников через их ценностные ориентиры: Методические

рекомендации [Текст] / И.В. Шманева – Магнитогорск: «МГПИ», 1996. – 24 с.

166. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: Учебное пособие для студентов педагогических институтов [Текст] / Г.И. Щукина – Москва: «Просвещение», 1979. – 160 с.

167. Щурковой Н. Е. Краткий справочник по педагогической технологии [Текст] / Н.Е. Щурковой – Москва: «Новая школа», 1997. – 64 с.

168. Эльконин Д. Б. Детская психология: Учебное пособие для ВУЗ [Текст] / Д.Б. Эльконин – Москва: 1960. – 384 с.

169. Юнусова Н. Технологическая вариативность современного урока в условиях демократизации деятельности школ Таджикистана: дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / Н. Юнусова. – Душанбе: «ТГНУ», 2000. – 156 с.

170. Якиианской И. С. Методы выявления особенностей познавательной активности школьников в условиях дифференцированного обучения [Текст] / И.С. Якиманской – Москва: «Педагогика», 1992. – 234 с.

171. Якиманская И. С. Личностно-ориентированный урок: планирование и технология проведения [Текст] / И.С. Якиманская, О.М. Якунина // Директор школы. – 1998. – № 3. – С. 65-72.

172. Яковлев Е. В. Педагогическая концепция: Методологические аспекты построения [Текст] / Е.В. Яковлев, Н.О. Яковлева – Москва: «ВЛАДОС», 2006. – 239 с.

173. Ярошенко В. В. Школа и профессиональное самоопределение учащихся [Текст] / В.В. Ярошенко – Киев: «Рад. Школа», 1983. – 112 с.

174. Ярулов А. А. Познавательная компетентность школьников [Текст] / А.А. Ярулов // Школьные технологии. – 2004. – № 2. – С. 43-84.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБ:

1. Мақолаҳои дар нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи феҳристи тавсиянамудаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашргардида:

[1-A] Асомиддинзода Х. М. Основы применения индивидуального и компетентностного подходов в моделировании учебного процесса [Текст] / Х.М. Асомиддинзода С. Холназаров // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2017. – № 1/4 (49). – С. 101-105. – ISSN 2309-6764.

[2-A] Асомиддинзода Х. М. Обязательные педагогические условия реализации модели по активированию познавательной деятельности старшеклассников в системе профильного обучения [Текст] / Х.М. Асомиддинзода, С. Холназаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 1. – С. 239-244. – ISSN 2074-1847.

[3-A] Асомиддинзода Х. М. Учёт индивидуально-психологических качеств учащихся необходимое условие реализации модели по активирование познавательной деятельности старшеклассников в системе профильного обучения [Текст] / Х.М. Асомиддинзода, С. Холназаров // Таджикского национального университета. – 2018. – № 2. – С. 220-224. – ISSN 2074-1847.

[4-A] Асомиддинзода Х. М. Модель активизации познавательной деятельности старшеклассников в системе профильного обучения [Текст] / Х.М. Асомиддинзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2018. - № 1-4 (57). – С. 90-94. – ISSN 2309-6764.

[5-A] Асомиддинзода Х. М. Технология по активизированию у старшеклассников познавательной деятельности в рамках образовательной школы обучения [Текст] / Х.М. Асомиддинзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. – 2019. – № 1-2 (62). – С. 69-73. – ISSN 2663-5534.

[6-A] Асомиддинзода Х. М. Проблема познавательной деятельности в системе профильного обучения [Текст] / Х.М. Асомиддинзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – № 4. – С. 267-274. – ISSN 2074-1847.

[7-A] Асомиддинзода Х. М. Основные концепции проблемы активизации у учащихся познавательной деятельности обучения [Текст] / Х.М. Асомиддинзода, С. Холназаров // Таджикского национального университета. – 2019. – № 5. – С. 231-236. – ISSN 2074-1847.

[8-A] Асомиддинзода Х. М. Хусусиятҳои амсилаи фаъолиятгардонии маърифатомӯзӣ дар низоми таълими равиявӣ дар хонандагони синфҳои болоӣ [Матн] / Х.М. Асомиддинзода, С.Х. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2020. – № 1/3 (77). – С. 81-85. – ISSN 2663-5534.

2. Мақола ва маводи дар маҷмуаи конференсияҳо ва нашрияҳои дигар батаърасида:

[9-A] Асомиддинзода Х. М. Обеспечение устойчивого развития-задача всех [Текст] / Х.М. Асомиддинзода // Материалы международной конференции, посвящен теме «Экологические проблемы и эффективное использование природных ресурсов». – Дангара, 2014. – С. 27-28.

[10-A] Асомиддинзода Х. М. Некоторые взгляды об экологическом подходе в процессе обучения биология [Текст] / Х.М. Асомиддинзода // Материалы научно-теоретического конференции «Роль Кулябского государственного университета имени А. Рудаки в подготовке кадров», (посвящ. 70-летию). Куляб, – 2017. – С. 257-261.

ЗАМИМАҲО

Замимаи 1

Корти мушоҳида аз болои хонандагон дар чаҳорҷубаи озмоиши муқарраркунанда

Ному насаби хонанда	Ҷинс	Синну соли воқеӣ	Рафтор зимни пурисши шифохӣ	Рафтор зимни пурисши хаттӣ	Рафтори ҳамсифон дар вақти дарс ва вақти беруназ дарсӣ	Рафтори омӯзгор дар вақти дарс	Эҳсосот	Хусусиятҳои бурдани дафтар
1.	Д	Баъдибалоғатӣ	Гап наmezанад	Навиштанро дӯст медорад	Канораҷӯ	Кӯшиш мекунад, ки канораҷӯӣ кунад	–	Мураттаб
2.	П	Балоғатӣ	Бад гап мезанад	Кам менависад	Канораҷӯ	Кӯшиш мекунад, ки канораҷӯӣ кунад	–	Мураттаб
3.	Д	Тобалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Наменависад	Муоширатнок аст	Кушода аст	+	Номураттаб
4.	П	Балоғатӣ	Бад гап мезанад	Наменависад	Муоширатнок аст	Кушода аст	+	Мураттаб
5.	З	Баъдибалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Навиштанро дӯст медорад	Муоширатнок аст	Кушода аст	+	Мураттаб
6.	П	Балоғатӣ	Хуб гап мезанад	Навиштанро дӯст медорад	Муоширатнок аст	Кушода аст	+	Номураттаб
7.	П	Балоғатӣ	Гап наmezанад	Навиштанро дӯст медорад	Канораҷӯ	Кӯшиш мекунад, ки канораҷӯӣ кунад	–	Номураттаб
8.	П	Баъдибалоғатӣ	Бад гап мезанад	Кам менависад	Танҳо бо баъзеҳо гап мезанад	Кушода аст	–	Номураттаб
9.	З	Баъдибалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Навиштанро дӯст медорад	Муоширатнок аст	Кушода аст	+	Мураттаб
10.	П	Баъдибалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Кам менависад	Муоширатнок аст	Кушода аст	–	Мураттаб
11.	З	Балоғатӣ	Бад гап мезанад	Наменависад	Канораҷӯ	Кӯшиш мекунад, ки канораҷӯӣ кунад	–	Мураттаб
12.	М	Баъдибалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Кам менависад		Кушода аст	–	Номураттаб

Идомаи замимаи 1								
13.	М	Баъдибалоғатӣ	Гап намезанад	Навиштанро дӯст медорад	Канораҷӯ	Кушода аст	–	Номураттаб
14.	М	Тобалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Наменависад	Танҳо бо баъзеҳо гап мезанад гап мезанад	Кушода аст	– +	Номураттаб
15.	З	Баъдибалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Наменависад	Муоширатнок аст	Кушода аст	– +	Мураттаб
16.	З	Балоғатӣ	Бад гап мезенед	Наменависад	Муоширатнок аст	Кушода аст	+	Мураттаб
17.	З	Баъдибалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Кам менависад	Муоширатнок аст	Кушода аст	+	Мураттаб
18.	М	Балоғатӣ	Бад гап мезанад	Кам менависад	Танҳо бо баъзеҳо гап мезанад	Кӯшиш мекунад канораҷӯӣ кунад	– +	Номураттаб
19.	М	Баъдибалоғатӣ	Хуб гап мезанад	Наменависад	Муоширатнок аст	Кушода аст	+	Номураттаб
20.	М	Балоғатӣ	Хуб гап мезанад	Кам менависад	Танҳо бо баъзеҳо гап мезанад	Кӯшиш мекунад, ки канораҷӯӣ кунад	– +	Номураттаб
21.	З	Баъдибалоғатӣ	Гап намезанад	Навиштанро дӯст медорад	Канораҷӯ	Кӯшиш мекунад, ки канораҷӯӣ кунад	–	Мураттаб
22.	Ж	Допуб	Хуб гап мезанад	Кам менависад	Танҳо бо баъзеҳо гап мезанад	Кӯшиш мекунад, ки канораҷӯӣ кунад	– +	Мураттаб
23.	М	Балоғатӣ	Хуб гап мезанад	Кам менависад	Танҳо бо баъзеҳо гап мезанад	Кӯшиш мекунад, ки канораҷӯӣ кунад	– +	Мураттаб

Пурсишнома барои хонандагон

1. Шумо чунин мешуморед, ки таҳсил дар синфи равиявӣ ба шумо кӯмак мекунад, ки:

- сатҳи баландро барои дохилшавии бомуваффақият ба муассисаи таълимоти олӣ ба даст оред;
- касби ояндаро дуруст интихоб карда, қобилиятҳои худро кушода, имкониятҳои худро донед;
- донишҳое, ки зимни таълим дар синфи равиявӣ ба даст омадаанд, барои ман дар ҳаёт новобаста аз касби дар оянда интихобшуда даркор мешаванд;
- таълим дар синфи равиявӣ ва дар курсҳои факултативӣ доираи назари манро васеъ карда, имконияти баланд бардоштани сатҳи зехнии худ имкон медиҳад;
- дар бораи ин масъала фикр накардаам;
- таълим дар синфи равиявӣ ҳеҷ чиз намедиҳад;

2. Чӣ гуна душвориҳо дар Шумо зимни таълим дар синфи равиявӣ ба вуҷуд меоянд?

- ба ман барои ба гурӯҳи нав одат кардан душвор аст;
- сарбории калони зехнӣ ва ҷисмонӣ ба вазъи саломатии ман таъсир мерсонад;
- ман фурсат намеёбам ба мисли аксарияти ҳамсинфон бомуваффақият таҳсил кунам;
- дар ман ҳеҷ гуна мураккабиҳо зимни таҳсил дар синфи равиявӣ ба вуҷуд намеояд.

3. Ба Шумо дар марҳилаи ибтидоии таълими равияӣ чӣ чиз аз ҳама бисёр маъқул аст?

- ман бо шаклҳои нави таълим комилан розӣ ҳастам;
- мучаҳҳазкунонии утоқҳо;

- омӯзиши амиқи фанҳо;
- шаклҳои гузаронидани машғулиятҳо;
- муошират бо ҳамсолон;
- барои ман эътибор надорад, дар кадом шакл машғул шудан лозим аст;
- ба ман ҳама чиз дар марҳилаи ибтидои таълими равиявӣ маъқул аст.

4. Дар марҳилаи ибтидои таълими тарбияӣ чӣ чиз маъқул нест?

- сарбории калони таълимӣ;
- набудани вақти озод;
- норасоии машғулиятҳо бо истифодаи технологияҳои компютерӣ;
- шаклҳои якнавохти гузаронидани машғулиятҳо;
- муҷахҳазнокии бади утокҳо;
- ба ман таълими равияӣ тамоман маъқул нест.

5. Нишон диҳед, ба ақидаи Шумо, сатҳи мутобиқати мазмуни таҳсилоти ба Шумо пешниҳодшаванда ба интизороти Шумо чӣ гуна аст:

- а) баланд;
- б) миёна;
- в) паст;
- г) дар ҷавоб душворӣ мекашам.

6. Нишон диҳед, ба ақидаи Шумо сатҳи назардошти майлу рағбатҳои Шумо дар раванди таълим дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ чӣ гуна аст?

- а) баланд (интихоби равия, курсҳои факултативӣ, имконияти машғул шудан бо фаъолияти илмию таҳқиқотӣ ва ғ.);
- б) миёна (фанҳо аз фанҳои появӣ тафовут надоранд, имконияти нишон додани ташаббусро намедиханд;
- в) паст;
- г) дар ҷавоб душворӣ мекашам.

7. Чӣ қадар вақтро дар рӯзи оддӣ (то ва баъди машғулиятҳо) Шумо сарф мекунед:

№	Машғул будан	Ҳеч қадар	Қамтар аз 1 соат	1–2 соат	3–5 Соат	Зиёда аз 5 соат
1.	Бо тамошои барномаҳои телевизионӣ					
2.	Бо қор дар компютер (бозиҳои компютерӣ ҳисобида наҷаванд)					
3.	Бо бозиҳои компютерӣ					
4.	Бо муошират бо дӯстон					
5.	Бо машғулиятҳо бо варзиш					
6.	Бо мутолиаи китобҳо барои роҳати шахсӣ					
7.	Бо оморасозии супоришҳои ҳонагӣ аз рӯи ҳамаи фанҳо					

8. Қадом сабабҳо ба интиҳоби равияи Шумо мусоидат намуданд?

- а) ман равияро бо назардошти қобилиятҳои худ ва аз рӯи ҳисоб ба қувваҳои худ интиҳоб қардам;
- б) ман ин равияро бо маслиҳати омӯзгор (роҳбари синф) интиҳоб қардам;
- в) равия бо маслиҳати падару модар интиҳоб шудааст, онҳо интиҳоби маро қомилан дастгирӣ меқунанд;
- г) ман равияро дар якҷоягӣ бо дӯст (дӯгонаи) худ интиҳоб қардам;
- д) ман ҳанӯз дақиқан интиҳоби равияро муайян нақардаам, эҳтимолан, хоҳиш меқунам, ки манро ба равияи дигар гузаронанд;
- е) қарои ман ҳеч эътибор надорад, дар қадом равия таълим қирам.

9. Баъди ҳатми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо чӣ машғул шудан мехоҳед?

- а) идома додани таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олий;
- б) идома додани таҳсил дар қоллеч, муассисаи таҳсилоти миёнаи махсус;
- в) қор қардан;
- г) ҳанӯз нақмедонам.

10. Бо қадом соҳаҳои фаъолияти қасбӣ Шумо интиҳоби равияи таҳсилро дар синфи 10 марбут меқонед?

№	Соҳаи фаъолият	Бале	Не
1.	Инсон – техника		
2.	Инсон – низоми аломатӣ		

3.	Инсон – табиат		
4.	Инсон – образи бадеӣ		
5.	Инсон – инсон		

11. Оё муошират бо омӯзгорони нав, ки шуморо дар синфи равиявӣ ва курсҳои факултативӣ таълим медиҳанд, боиси мураккабӣ мешавад?

- а) дар ман мушкилот дар муошират бо омӯзгорон ба вучуд намеоянд;
- б) дар ман баъзан мушкилот дар муошират бо омӯзгорон ба вучуд меоянд;
- в) бо сабаби қафомонии ман;
- г) бо сабаби забондарозии ман;
- д) бо сабаби шармгинӣ, нобоваринокии ман;
- е) бо сабаби канораҷӯйии ман;
- ж) бо сабаби якравии ман.

Пурсишнома барои падару модарон. Савол ва вариантҳои ба он мансубро бодикқат хонед, сипас бо доирача онеро, ки бо ақидаи Шумо бештар мутобиқат мекунад, ишора кунед. Дар баъзе саволҳо Шумо метавонед ҷавоби худро дар сатрҳои алоҳида барои ин нависед. Умед дорем, ки ҷавобҳои Шумо муфид ва объективӣ мешаванд. Барои иштирок дар ин таҳқиқот ба Шумо арзи сипос мекунем!

1. Оё Шумо мешумored, ки муассисаи таҳсилоти миёнае, ки дар он фарзанди шумо таҳсил мекунад, сатҳи кифояи таҳсилотро ба фарзанди Шумо медиҳад:

- а) бале;
- б) бештар бале, назар ба не;
- в) дар ҷавоб душворӣ мекашам;
- г) бештар не, назар ба бале;
- д) не.

2. Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумие, ки фарзанди Шумо таҳсил мекунад, бо чӣ чиз маъқул аст? То кадом дараҷа Шумо бо кори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ аз рӯи самтҳои гуногун қаноатманд ҳастед?

Самтҳои кори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ	Қомилан қаноатмандам	Қаноатмандам	Намедонам	Қаноатманд настам	Қомилан қаноатманд настам
Муносибат бо падару модар					
Пуррашавии синфҳо					
Ҳаёати синф					
Давомнокии рӯзи кории кӯдак					
Ҳаҷми супоришҳои хонагӣ					
Ташкили меҳнати хонандагон дар маҷмӯъ					
Сатҳи таваҷҷуҳ ба нигохдории солимии кӯдак					
Ташкил ва сифати ғизо					
Муносибат ба кӯдак					
Сатҳи тадрис					
Ихтисоснокӣ дар кори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ					
Ҳаҷми кори тарбиявии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ					
Муносибатҳои кӯдак бо ҳамсинфдон					
Таъминоти моддию техникаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ					

3. Оё Шумо мехостед, ки фарзанди Шумо дар синфи бо таълими равиявӣ таҳсил кунад:

- а) бале;
- б) не;
- в) намедонам.

4. Оё фарзанди Шумо мехоҳад дар синфи бо таълими равиявӣ таҳсил кунад?

- а) бале;
- б) не;
- в) намедонам.

5. Агар бале бошад, он гоҳ ишора кунед, ки кадом равия барои ӯ матлуб аст:

- а) иқтисодӣ;

- б) табиатшиносӣ;
- в) физикию математикӣ;
- г) филологӣ;
- д) таърихӣ;
- е) ҳарбию варзишӣ;
- ж) касбию меҳнатӣ;
- з) дар ҷавоб душворӣ мекашам.

6. *Оё барои фарзанди Шумо гирифтани касби муайян аллакай дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ матлуб аст?*

- а) бале;
- б) не;
- в) дар ҷавоб душворӣ мекашам.

7. *Оё фарзанди Шумо ба маҳфилҳо, бахшҳо, машғулиятҳои иловагӣ меравад?*

- а) бале;
- б) не;
- в) намедонам.

8. *Агар ӯ наравад, оё Шумо меҳостед, ки фарзанди Шумо ба маҳфил ё бахши варзишӣ равад?*

- а) бале;
- б) не;
- в) дар ҷавоб душворӣ мекашам.

9. *Агар раванд, оё ин машғулиятҳо:*

- а) пулакӣ мебошанд;
- б) ройгон мебошанд;
- в) аксар вақт пулакӣ мебошанд;
- г) дар ҷавоб душворӣ мекашам.

10. *Оилаи Шумо:*

- а) комил;
- б) нокомил;

11. Бо кадом самт фароғати Шумо дар оила тавсиф меёбад?

- а) иқтисодӣ;
- б) табиатшиносӣ;
- в) физикию математикӣ;
- г) филологӣ;
- д) таърихӣ;
- е) ҳарбию варзишӣ;
- ж) касбию меҳнатӣ;
- з) дар ҷавоб душворӣ мекашам.

12. Ҳайати оиларо номбар кунед:

- а) оилаи комил (падару модар ва фарзандон);
- б) оилаи комили мураккаб (падару модар, фарзандон, волидайнӣ падару модар);
- в) оилаи нокомил (яке аз падар модар расман дар оила зиндагӣ намекунад).

13. Аъзои калони оила дар кадом соҳа кор мекунанд:

Шавҳар:

- а) коргар;
- б) хизматчӣ;
- в) соҳаи хизматрасонӣ;
- г) идоракунӣ;
- д) соҳибкорӣ;
- е) кор намекунад;
- ж) соҳаи дигар.

Зан:

- а) коргар;
- б) хизматчӣ;
- в) соҳаи хизматрасонӣ;
- г) идоракунӣ;
- д) соҳибкорӣ;

- е) кор намекунад;
- ж) соҳаи дигар.

14. *Сатҳи таҳсилотро нишон диҳед:*

Шавҳар:

- а) таҳсилоти нопурра;
- б) миёна;
- в) миёнаи махсус;
- г) олии нопурра;
- д) олий.

Зан:

- а) таҳсилоти нопурра;
- б) миёна;
- в) миёнаи махсус;
- г) олии нопурра;
- д) олий.

15. *Оё фарзанди шумо ҷойи доимиро барои машғулиятҳо дорад?*

- а) бале;
- б) не;
- в) дар ҷавоб душворӣ мекашам.

16. *Оё дар оилаи Шумо китобхонаи хонагӣ ҳаст, оё адабиёти педагогӣ мавҷуд аст?*

- а) бале;
- б) бештар бале, назар ба не;
- в) бештар не, назар ба бале;
- г) не.

Ҳачми тавачҷух

Ҳачми донишҳо тавассути методи «*ҷустуҷӯи ададҳо*» омӯхта мешавад. Ба ақидаи Д.Ф. Горбов, бо ин методика суръати раванди психикӣ таҳқиқ карда мешавад.

Таҷҳизоти озмоиш: 4 чадвал (ба андозаи 65x45 см) бо 25 рақам аз 1 то 25 мавҷуданд. Ҳар як чадвал аз дигарӣ бо ҷойгиршавии рақамҳо тафовут дорад. Дар раванди таҷриба озмоишгар вақти ҷустуҷӯи рақамҳоро аз ҷониби озмоишшаванда дар ҳар як чадвал ва «*таъхир*» – ҷустуҷӯи нисбатан тӯлонии ягон хел рақамҳоро – сабт мекунад. Озмоишшаванда иҷрои корро бо сигнали озмоишгар баъди шиносшавӣ бо дастур оғоз мекунад: дар назди Шумо чадвал бо рақамҳое, ки бетартибона ҷойгир шудаанд, истодааст. Ба шумо лозим аст, ки ин рақамҳоро дар тартиби қатори ададӣ (1, 2, 3...25) бо овози баланд хонед ва ҳамзамон онҳоро ёфта нишон диҳед. Супоришҳоро ҳаддалимкон босуръат иҷро кунед.

Интиқоли тавачҷух. Тавассути методи «*ҷустуҷӯи ададҳо бо интиқол*» (методи Горбов-Шулте) таҳқиқ мешавад.

Таҷҳизоти озмоиш. Барои гузаронидани таҷриба чадвал пешниҳод карда мешавад, ки дар он 25 рақами сиёҳ (аз 1 то 25) ва 24 рақами сурх (аз 1 то 24) тасвир ёфта, дар чадвал ҷунин ҷойгир шудаанд, ки рақамҳои наздик аз якдигар ба масофаи ҳадди аксар дур карда шудаанд. Дар ҷараёни озмоиш вақт аз рӯйи марҳилаҳо сабт карда мешавад. Ҳамагӣ 5 марҳила (бо 5 рақамӣ барои ҳар як марҳила) мавҷуд аст. Ғайр аз ин, хатогӣҳо, ивазкунии тартиб, ивазкунии ададҳо ва ивазкунии ранг сабт карда мешаванд.

Дастур: Дар чадвал 25 рақами сиёҳ аз 1 то 25 ва 24 рақами сурх аз 1 то 24. Ба Шумо лозим аст, ки рақамҳои сиёҳро аз 1 то 25 ва рақамҳои сурхро аз 24 то 1 ҳисоб карда, нишон диҳед. Ҳисобро навбатакӣ бурдан зарур аст, аввал рақами сиёҳ номида шавад, сипас рақами сурх, сипас боз рақами сиёҳро ва баъди он рақами сурхро ва ғайра, то вақте ки ҳисоб тамоми нашавад. Супоришро босуръат ва бе хатогӣ иҷро кардан зарур аст.

Устувории таваҷҷух. Тести «санҷиши ғалатгирӣ», ки барои таҳқиқи устувории таваҷҷух ба кор бурда мешавад, аз варианти мусоиркунонидашудаи тести Бурдон иборат аст. Дар бланка баъзе ҳарфҳои алфавити забони русӣ, аз ҷумла «р» ва «к» дар сатр чоп шудаанд. Дар ҳар як саҳифа 2000 аломат, бо 50 ҳарф дар ҳар як сатр мавҷуд аст. Озмоишшаванда бояд ҳар як сатрро аз назар гузаронида, ҳамаи ҳарфҳои «р» ва «к»-ро дар давоми 10 дақиқа хат занад. Сар додани ин ҳарфҳо хатогиҳо мебошад, аз рӯи онҳо мо дар бораи хусусиятҳои инфиродии лаппиши таваҷҷух, дар бораи маҳорати озмоишшаванда дар иҷрои супориш, оид ба дақиқии кори ӯ ҳукм меронем. Нишондиҳандаи дуҷум микдори ҳарфҳое мебошад, ки аз ҷониби озмоишшаванда дар вақти озмоиш аз назар гузаронида мешаванд. Ин нишондиҳанда шартан «маҳсулноки» номида шудааст.

Озмоишгар микдори хатогиҳо ва маҳсулнокиро дар тамоми вақти таҷриба ва дар ҳар як дақиқаи чараёни озмоиш сабт мекунад.

Дастур: Дар бланка ҳарфҳои алфавити русӣ дар сатр чоп шудаанд. Шумо бодикқат ҳар як сатрро пайдарпай аз назар гузаронида, ҳарфҳои «р» ва «к»-ро ёфта, онҳоро хат мезанед. Супоришро бояд зуд ва дақиқ иҷро кард, яъне кӯшиш кунед, ки ҳарфҳои «р» ва «к»-ро сар надихед.

Ҳачми хофизаи кӯтоҳмуддат

Ҳачми хофиза ҳангоми бозтавлид. Дар назди озмоишшаванда вазифа гузошта мешавад: «*Ҳоло ман ба Шумо як қатор калимаҳоро нишон медиҳам (номбар мекунам). Онҳоро ба қадри имкон беиштар ҳифз карда, сипас ба ҳар гуна тартиб бозтавлид (сабт) кунед*».

Ба сифати мавод барои ҳифзкунӣ 12 калима хизмат мекунад. Барои ҳар як калима 2 сониягӣ чудо карда шудааст. Калимаҳо аз рӯйи методикаҳои шунавоӣ ва биноӣ бо назардошти фарорвонии онҳо интихоб шудаанд.

Дар шунавоӣ	Дар биноӣ
БОЛҒА	ДАРАҶА
ФАРЁД	ХАНДА
МАХЛУҚ	ВИЧДОН
КОРХОНА	УСТО
СУРУД	ҒАВҒО
ҲАЁТ	ИСМ
УСТОХОНА	МЕҲНАТ
ФИКР	ҲАҚИҚАТ
МУҲАРРИК	РАНГ
НУТҚ	МУСИҚӢ
САБАБ	МЕТОД
ЗАНГ	ОРОМӢ

Баъди нишон додани калимаҳо озмоишшаванда онҳоро менависад, озмоишгар бошад, сабт мекунад:

Вақти бозтавлид	Тафаккури мантиқӣ	Шабоҳати мураккаб
-----------------	-------------------	-------------------

Ба озмоишшаванда 16 ҷуфти калимаҳо ва 6 ҷуфти калимаҳо ба сифати намуна пешниҳод карда мешаванд. Чизи умумиро дар мутобиқати 16 ҷуфти калимаҳои ба сифати намуна додашуда ёбед.

Дар назди ҳар як ҷуфти калимаҳо рақами намунаи дахлдорро гузоред. Дар чараёни озмоиш таваҷҷуҳ ба натиҷаҳои иҷро (оё ба намуна мутобиқат мекунад) ва вақти иҷро зоҳир карда мешавад.

ҶУДОКУНИИ НИШОНАҲОИ МУҲИМ

Дастур: дар ҳар як сатр як ҳарф дар назди қавсҳо ва 5 калима дар қавсҳо мавҷуданд. Дар ҳар як сатр дар зери он ду калима дар қавсҳо хат кашед, ки

он чизеро, ки шайъи мазкур (пеш аз қавсҳо) ҳамеша дошта, бидуни он намешавад, ишора мекунанд.

Дар ҷараёни озмоиш таваҷҷуҳ ба натиҷаи иҷрои супориш ва вақти иҷро зоҳир карда мешавад. Ҳамаи озмоишҳо ба таври инфиродӣ гузаронида мешаванд.

Миқёси ҳударзёбии сатҳи изтиробнокии шахсияти Ч. Спилбергер.

Ҳар як ҷумлаи дар поён овардашударо бодикқат хонда, рақами дахлдорро аз тарафи рост вобаста ба он, ки Шумо худро одатан ҳис мекунед, хат кашед. Аз болои саволҳо тўлонӣ фикр накунад, зеро ҷавобҳои дуруст ё нодуруст вучуд надоранд.

№	Ҷумлаҳо	Ҳеч гоҳ	Бештар не	Бештар бале	Ҳама ша
1.	Ман қаноатмандиро ҳис мекунам	1	2	3	4
2.	Ман зуд ҳаста мешавам	1	2	3	4
3.	Ман метавонам ба осонӣ гиря кунам				
4.	Ман меҳостам ба мисли дигарон хушбахт бошам	1	2	3	4
5.	Чунин мешавад, ки ман барои он бохт мекунам, ки ба таври нокифоя зуд қарор қабул мекунам	1	2	3	4
6.	Ман худро бардам ҳис мекунам	1	2	3	4
7.	Ман ором, хунсард ва осуда ҳастам	1	2	3	4
8.	Интизории душвориҳо маро хеле ба изтироб меорад	1	2	3	4
9.	Ман аз чизҳои беҳуда хеле ба ташвиш меоям	1	2	3	4
10.	Ман комилан хушбахт ҳастам	1	2	3	4
11.	Ба ман боварӣ ба худ намерасад	1	2	3	4
12.	Ман худро дар бехатарӣ ҳис мекунам	1	2	3	4
13.	Ман кӯшиш мекунам, ки аз вазъиятҳои бухронии душвориҳо канораҷӯӣ намоям	1	2	3	4
14.	Дар ман бедимоғӣ руҳ медиҳад	1	2	3	4
15.	Ман розӣ мешавам	1	2	3	4
16.	Ҳар гуна чизҳои беҳуда маро ҷалб намуда, ба ташвиш меоранд	1	2	3	4
17.	Ман пушаймониҳои худро чунон саҳт эҳсос мекунам, ки баъдан наметавонам онҳоро фаромӯш кунам	1	2	3	4
18.	Ман инсони бозътидол ҳастам	1	2	3	4
19.	Вақте ки ман дар бораи корҳо ва мушкилот фикр мекунам, манро ташвиш фаро мегирад	1	2	3	4

Индекси тиббӣ. Саволҳо барои ҳударзёбии сомантикӣ ва психологӣ*Бале – 0;**Не– 1**Таърих Шумораи таърихӣ беморӣ _____**Ному насаб _____**Суроғаи манзил _____**Синну сол _____**Ҷинс _____**Синф _____****А – чаши ва гӯш:***

1. Оё Шумо ҳангоми қироат ба айнак эҳтиёҷ доред?
2. Оё Шумо ба айнак барои дидани ашён дар масофа гузошташуда эҳтиёҷ доред?
3. Оё ба чашмон бисёр вақт сиёҳӣ наметонад?
4. Оё чашмзании доимӣ вучуд надорад, оё аз чашмон ашк наметобояд?
5. Оё чашмони Шумо бисёр вақт сурх шуда, шамол наметӯранд?
6. Оё шунавоии бад вучуд надорад?
7. Оё аз гӯшҳои Шумо ягон чиз наметавад?
8. Оё дар гӯшҳо ғавғои доимӣ, сарҷарҳӣ ташвиш наметаванд?

Б. Низомии нафаскашӣ:

1. Оё барои Шумо аксар вақт гулӯро «тоза кардан» рост метавон?
2. Оё Шумо аксар вақт «чизи лӯндаро» дар гулӯ эҳсос наметавон?
3. Оё Шумо аксар вақт хурӯҷи атсазани ташвиш наметавон?
4. Оё бинии Шумо доимо маҳкам нест?
5. Оё Шумо доимо аз зуком ранҷ намекашад?
6. Оё дар Шумо хунравии бинӣ рух наметавон?
7. Оё шумо аксар вақт ба таври ҷиддӣ шамол метавон?
8. Оё Шумо аксар вақт аз бронхит ранҷ намекашад?

9. Агар Шумо шамол хӯрда бошед, оё Шумо бистарӣ мешавед?
10. Оё сармохӯрадгӣ Шуморо дар тӯли тамоми зимистон таъқиб мекунад?
11. Оё дар Шумо вараҷаи тирамоҳӣ буд?
12. Оё Шумо аз астма, хурӯҷҳои нафастангӣ ранҷ мекашед?
13. Оё Шуморо сулфаи доимӣ ба ташвиш намеорад?
14. Оё Шумо ягон бор бо хун сулфа карда будед?
15. Оё баъзан дар шаб арақкунии бисёр намешавад?
16. Оё бемориҳои музмини сандуқи сина (сил, бронхит, астма) рӯй надода буд?
17. Оё Шумо ба бемории сил гирифтор шуда будед?
18. Оё Шумо ягон вақт бо нафари бемори сил дар тамос будед?

В – низоми дилу рағ:

1. Оё ягон вақт табиб ба Шумо гуфта буд, ки Шумо фишори баланди хун доред?
2. Оё табиб ба Шумо гуфта буд, ки фишори хун паст шудааст?
3. Оё дар дил ё сандуқи сина дардро ҳис карда будед?
4. Оё дилзаниҳои тез – тез ба ташвиш намеоранд?
5. Оё дилзаниҳои хеле саҳт рӯй медиҳанд?
6. Оё нафаскашии душвор рӯй медиҳад?
7. Оё Шумо нафаскаширо пештар аз дигарон «гум намекунад»?
8. Оё душвории нафаскашӣ дар ҳолати ором ба вучуд намеояд?
9. Оё бучулақҳо вараҷа намекунанд?
10. Оё сардшавии дасту пойҳо (ҳатто дар ҳавои гарм) ба ташвиш намеорад?
11. Оё рағкашиҳои пой ба ташвиш меоранд?
12. Оё табиб ба шумо ягон бор гуфта буд, ки дили Шумо бемор аст?
13. Оё ягон кас дар оила аз бемориҳои дил, рағҳо, фишорбаландӣ ранҷ мекашад?

Г – Узвҳои ҳозима:

1. Оё Шумо аз нисф бештари дандонҳоро гум накардед?
2. Оё аз милқҳо хун намеравад?

3. Оё дандонҳои Шумо аксар вақт саҳт дард намекунанд?
4. Оё забони Шумо аксар вақт рангашро тағйир надодааст?
5. Оё Шумо аз иштиҳои бад ранҷ мекашед?
6. Оё Шумо одати хӯрдани ширинӣ ё намудҳои дигари ғизоро дар фосилаҳои байни қабули ғизо надоред?
7. Оё ба Шумо рост намеояд, ки ғизоро дар саросемагӣ фуру баред?
8. Оё Шумо аз исҳоли меъда бисёр вақт ранҷ мекашед? Оё баъди хӯрокхӯрӣ ҳисси аз меъёр зиёди пуршавии меъда, зардаҷӯш ба вучуд намеояд?
9. Оё Шумо баъди ғизо ороғ мезанед?
10. Оё Шумо аз дилбеҳузурӣ бисёр вақт шикоят мекунад?
11. Оё Шумо аз бемории бадҳазмии меъда рачн мекашед?
12. Оё Шуморо бисёр вақт дардҳо дар меъда, қабзи меъда, исҳолиҳо ташвиш медиҳанд?
13. Оё аз ҷониби меъда ихтилолотии доимӣ рӯй наmedиҳанд?
14. Оё дар оила бемориҳои меъда ҳастанд?
15. Оё табиб ба Шумо нагуфта буд, ки Шумо яраи меъда доред?
16. Оё Шумо аз исҳоли рӯда ранҷ мекашед?
17. Оё исҳоли хунӣ буд?
18. Оё Шумо кирми меъда доштед?
19. Оё Шумо аз қабзи доими меъда ранҷ мекашед?
20. Оё дар Шумо ягон вақт гиреҳҳои бавосирӣ вучуд доштанд?
21. Оё Шумо аз бемории зардпарвин (пӯсти зард ва сафедҳои чашм) ранҷ нақашидаед?
22. Оё дар Шумо ягон вақт ихтилолотии ҷиддӣ аз ҷониби ҷигар ва талха вучуд дошта буданд.

Д – низоми мушакӣ, вазъи устухонбандӣ:

1. Оё дардҳо ва варамкунии пайвандҳо ба қайд гирифта мешаванд?
2. Оё саҳтшавии мушакҳо, пайвандҳо ба вучуд меоянд?

3. Оё дардҳои доимӣ дар дасту пойҳо ташвиш медиҳанд? Оё артрит (ревматизм) то ҳолати маъҷубӣ оварда намерасонад?
4. Оё дар оила бемориҳои ревматизм вучуд доранд?
5. Оё заифӣ ё дардҳо дар дасту пойҳо ташвиш медиҳанд?
6. Оё дар пушт дардҳое, ки ба қор қардан ҳалал мерсонанд, вучуд надоранд?
7. Оё шаклдигаркунии ҷисм ё маҳдудиятҳои серҳаракатии он вучуд надоранд?

Е – пӯст:

1. Оё Шумо эҳсоснокӣ (нозукии) баландшудаи пӯстро ҳис намекунед?
2. Оё ҳарошҳо (заҳмҳо) дар муддати тӯлонӣ сихат намешаванд?
3. Оё Шумо зуд арақ мекунед, ҳатто дар ҳавои сард?
4. Оё Шуморо хориши доимӣ ташвиш намедиҳад?
5. Оё пӯст доимо бо ширинча пӯшида намешавад?
6. Оё пучаку думмалҳо ташвиш намедиҳанд?

Ж – низоми асаб:

1. Оё дарди вазнини сар бисёр вақт ташвиш намедиҳанд?
2. Оё дардҳои сар ва эҳсоси «*фишор*» дар сар ташвиш намедиҳанд?
3. Оё дар аъзои оилаи Шумо дарди сари доимӣ ба қайд гирифта мешаванд?
4. Оё дард дар робита бо гармӣ ё сардӣ, ивазшавии обу ҳаво ба вучуд намеояд?
5. Оё давраҳои сарчархии вазнин рӯй медиҳанд?
6. Оё эҳсоси доимии ғашён ташвиш намедиҳад?
7. Оё хурӯҷҳои ғашён зиёда аз ду бор дар тамоми ҳаёт рӯй дода буданд?
8. Оё қарахтшавӣ, сихзании такрорӣ дар ягон қисми бадан рӯй медиҳанд?
9. Оё шалшавиҳои ягон қисми бадан рӯй дода буданд?
10. Оё Шумо дар робита бо зарба, осеб аз хуш рафта будед?
11. Оё баъзан рагқашиҳои рӯй, сар, китфҳо рӯй медиҳанд?
12. Оё сарӣ рагқашиҳо (эпилепсия) рӯй дода буд?

13. Оё дар ягон кас дар оила рагкашиҳо (эпилепсия) ба қайд гирифта шуда буд?
14. Оё Шумо нохунҳоро мехоед?
15. Оё шумо аз лакнати забон (тутилагӣ) ранҷ мекашед?
16. Оё Шумо аз роҳгардӣ дар хоб ранҷ мекашед?
17. Оё Шумо аз дошта натавонистани пешоб ранҷ мекашед?
18. Оё Шумо аз дошта натавоништан пешоб дар шаб дар синну соли 8-14-солагӣ ранҷ мекашидед?

3 – низоми пешобу чинсӣ

Саволҳои ин бахш барои занон ва мардон гуногунанд. Саволҳо барои

духтарон:

1. Оё давраи ҳайз дарднок аст?
2. Оё Шумо худро дар давраи ҳайз заиф ва бемор ҳис намекунед?
3. Оё ба Шумо дар давраи ҳайзҳо дар бистар будан рост намеояд?
4. Оё дар давраи ҳайзҳо шумо муташанниҷ, тундмизоч намешавед?
5. Оё эҳсосоти гармшавӣ, араққунӣ рӯй медиҳанд?
6. Оё ихтилолотии вагиналӣ ташвиш намедиҳанд?
7. Оё Шумо ҳар шаб барои пешоб кардан аз ҷой меҳезед?
8. Оё рӯзона Шумо бисёр пешоб мекунед?
9. Оё ҳангоми пешоб кардан ягон хел дард ҳис намешавад?
10. Оё Шумо назоратро аз болои пешобдон гум намекунед?
11. Оё ба Шумо табибон ягон вақт нагуфта буданд, ки Шумо гурдаҳо ё пешобдони бемор доред?

Саволҳо ба навҷавонон:

1. Оё дар гениталийҳои Шумо ягон хел ихтилолотии ҷиддӣ буданд?
2. Оё гениталийҳо бисёр вақт дард мекунанд ё шамол меҳӯранд?
3. Оё Шумо гениталийҳоро муолиҷа карда будед?
4. Оё табиб ба Шумо нагуфта буд, ки Шумо дабба (боди фатақ) доред?
5. Оё дар пешоб омехтаи хун пайдо мешавад?
6. Оё оғози пешобқунӣ душвор нест?

7. Оё Шумо барои пешоб кардан ҳар шаб аз ҷой меҳезед?
8. Оё Шумо рӯзона бисёр пешоб мекунед?
9. Оё ҳангоми пешобкунӣ дардҳои саҳт рӯй намедиҳанд?
10. Оё Шумо назоратро аз болои пешобдон гум намекунед?
11. Оё ба Шумо табибон ягон вақт нагуфта буданд, ки Шумо гурдаҳо ё пешобдони бемор доред?

И – ҳастагӣ:

1. Оё Шумо худро аксар вақт ҳаста, пурра беҳол ҳис намекунед?
2. Оё Шуморо кор, машғулиятҳо ҳаста мекунанд?
3. Оё ҳисси ҳастагӣ, бемадоршавӣ, заифӣ аллакай аз субҳ пайдо намешавад?
4. Оё Шуморо сайри начандон калон ҳаста намекунад?
5. Оё Шумо худро доимо чунон ҳаста ва бемадор ҳис мекунед, ки ҳоли хӯрокхӯриро надоред?
6. Оё шумо аз ҳасташавии аз меъёр зиёди асаб ранҷ намекашед?
7. Оё беҳолшавии зудӣ асаб падидаи доимӣ дар оилаи Шумо намебошад?

К – фаровонии бемориҳо:

1. Оё Шумо зуд–зуд бемор мешавад?
2. Оё Шумо зуд – зуд бо сабаби ягон беморӣ бистарӣ мешавад?
3. Оё Шумо ҳамеша саломатии заиф доштед?
4. Оё Шуморо атрофиён касалӣ мешуморанд?
5. Оё падару модари Шумо зуд– зуд бемор мешуданд?
6. Оё дардҳои вазнин Шуморо аз имконияти кор, таҳсил кардан маҳрум месозанд?
7. Оё Шуморо фикрҳо дар бораи саломатиатон ташвиш медиҳанд?
8. Оё Шумо худро доимо бемор ва бадбахт ҳис мекунед?
9. Оё Шумо худро доимо бо сабаби саломатии бад бадбахт мешуморед?

Л – маълумот дар бораи бемориҳои дигар:

1. Оё Шумо бо скарлатина, ангина бемор шуда будед?

2. Оё дар кӯдакӣ Шумо бо ревматизм бемор шуда будед, оё дард ё рагкашиҳо дар дасту пойҳо рӯй дода буданд?
3. Оё Шумо бо варача бемор шуда будед?
4. Оё Шумо ягон вақт аз камхунӣ муолича гирифта будед?
5. Оё Шумо аз бемориҳои таносулӣ муолича гирифта будед?
6. Оё Шумо бемории қанд (диабет) доред?
7. Оё табиб ба Шумо нагуфта буд, ки Шумо зоб доред?
8. Оё Шуморо аз омос (саратон) муолича накарда буданд?
9. Оё Шумо аз ягон хел бемории музмин ранҷ намекашед?
10. Оё вазни ҷисми Шумо хеле кам нест?
11. Оё вазни ҷисми Шумо аз меъёр зиёд нест?
12. Оё табиб ба Шумо нагуфта буд, ки шараёни (венаҳои) пойҳои Шумо васеъ шудаанд?
13. Оё Шумо ҷарроҳии қиддиро аз сар нагузаронидаат?
14. Оё Шумо осоебҳои қиддиро аз сар нагузаронидаед?
15. Оё дар Шумо осебҳо ё ҳодисаҳои нохуши начандон калон, вале такрорӣ рӯй надода буданд?

М – маълумоти умумӣ:

1. Оё Шуморо одатан бад ҳоб мебарад ё бад меҳобед?
2. Оё Шумо имконияти ҳар рӯз сайругашт карданро доред?
3. Оё Шумо ба таври мунтазам тамринҳои ҷисмониро иҷро мекунед?
4. Оё Шумо на зиёда аз 20 дона тамоку мекашед?
5. Оё шумо зиёда аз 6 финҷон қаҳва ё чойи сиёҳ дар як рӯз наменӯшед?
6. Оё Шумо ҳар рӯз ду ва ё зиёда шароби спиртдор наменӯшед?

Н – рӯҳия, интибоқ:

1. Оё Шумо дар вақти имтиҳон ё ҷавоб додан ба саволҳо намеларzed, арак намекунед?
2. Оё Шумо ҳангоми гуфтугӯ бо роҳбарият асабонӣ мешавед, метарсед?
3. Оё Шумо кори худро гум мекунед, вақте ки таҳти мушоҳидаи роҳбарият кор мекунед?

4. Оё дар Шумо бесарусомонӣ рӯй намедихад, вақте ки ягон чизро зуд анҷом додан лозим бошад?
5. Оё ба Шумо лозим нест, ки корро оҳиста иҷро кунед, то ки аз хатогихо канроҷӯӣ карда шавад?
6. Оё маслиҳатҳо ва ишораҳо Шуморо ба ҳашм меоранд?
7. Оё дар Шумо тарс аз одамони ғайриоддӣ, ҷойҳои ғайриоддӣ вучуд надоранд?
8. Оё Шумо аз танҳо мондан, ба вучуди ҳузури дӯст дар қабати Шумо, метарсед?
9. Оё қабули қарор барои Шумо душвор аст?
10. Оё Шумо меҳохед, ки дар қабати Шумо ҳамеша ягон кас барои маслиҳат бошад?
11. Оё Шуморо дурушт, қўпал мешуморанд?
12. Оё шумо душвориҳоро таҷриба намекунед, агар ба Шумо хӯрок хӯрдан дар ягон ҷой берун аз хона рост ояд?

О – ҳолати инқибоз (депрессия):

1. Оё Шумо худро дар гурӯҳ танҳо, маъёс ҳис намекунед?
2. Оё Шумо худатонро доимо бадбахт, озурдахотир ҳис намекунед?
3. Оё Шумо бисёр гиря мекунед?
4. Оё Шумо бисёр бедимоғ мешавад?
5. Оё зиндагӣ барои Шумо комилан ноумедона, кам ояндадор наменамояд?
6. Оё дар Шумо бисёр вақт хоҳиши мурдан, «ба ҳамаи ин хотима гузоштан» пайдо намешавад?

П – таъвиш, изтироб:

1. Оё Шумо доимо бо таъвишҳо парешонхотир ҳастед?
2. Оё ҳоло дар оилаи Шумо нохушиҳои калон вучуд доранд?
3. Оё ба асаби Шумо ҳар чизи хурд таъсир мерасонад?
4. Оё Шуморо асабӣ меноманд?
5. Оё аъзои оилаи Шумо асабӣ ҳастанд?
6. Оё дар Шумо хурӯҷҳои асабоният буданд?

7. Оё дар аъзои оилаи Шумо хурӯҷҳои асабоният буданд?
8. Оё Шумо бо сабаби асабҳои ихтилолёрфта дар беморхона хобида будед?
9. Оё ягон нафар аз аъзои оилаи Шумо дар беморхонаи психоневрологӣ нахобидааст?

Р – ҳасосият (нозуктабиатӣ):

1. Оё Шумо инсони беаҳра ва ҳассос нестед?
2. Оё дар оила шумо одамони хеле беаҳра ва ҳассос набуданд?
3. Оё Шумо зуд озурдашаванда, хафашаванда ҳастед?
4. Оё танқид Шуморо аз тавозун мебарорад?
5. Оё Шуморо хеле озурдашаванда, хафашаванда мешуморанд?
6. Оё Шуморо одатан одамон намефаҳманд?

С – ҳашм:

1. Оё Шумо ҳамеша, ҳатто бо дӯстон, «*эҳтиёткор*» ҳастед?
2. Оё Шумо бисёр вақт кирдорҳои фикрнашударо таҳти таъсири импулси ногаҳонӣ содир мекунед?
3. Оё Шумо зуд ба ҳолати дилхастагӣ ё ба ҳаяҷон меафтед?
4. Оё Шумо зуд «*метаркед*», вақте ки худро назорат намекунед?
5. Оё Шуморо нохушиҳои хурд ҳашмгин карда, ба ғазаб меоранд?
6. Оё ба асаби Шумо таъсир мерасонад, вақте ки ягон кас кӯшиш кунад, ки ба Шумо маслиҳат диҳад?
7. Оё одамон бисёр вақт ба дили Шумо зада, ҳашмгин месозанд?
8. Оё Шумо «*аз ғазаб мечӯшед*», вақте ки чизи матлубро фавран ба даст наоред?
9. Оё Шумо бисёр вақт ба ғазаб афтода, ҳашмгин мешавед?

Т – шиддатёбӣ:

1. Оё Шумо зуд ба ларза даромада, пурэхтизоз мешавед?
2. Оё Шумо ҳамеша дар ҳаяҷон ҳастед?
3. Оё Шуморо садои ногаҳонӣ ба ларза медарорад?
4. Оё ягон кас ба шумо фарёд занад Шумо ба ларза даромада, худро заиф ҳис мекунед?

5. Оё Шуморо шабона садо, ҳаракати ногаҳонӣ ба тарс меоранд.
6. Оё Шуморо бисёр вақт хобҳои даҳшатангез бедор мекунанд?
7. Оё Шуморо бисёр вақт фикрҳои таҳмилии ваҳмангез ташвиш медиҳанд?
8. Оё Шумо бисёр вақт тарсҳои бесабабро таҷриба мекунед?
9. Оё Шуморо бисёр вақт арақи сард фаро мегирад?

Барои ин тести Корнел матритса барои ҷавобҳо дар намуди ҷадвал вучуд дорад, ки дар он «*бале*», «*не*» дар ишорахатҳои дахлдор ба қайд гирифта мешаванд. Сипас натиҷаҳо мутобиқи матритса ҳисоб карда шуда, шарҳу тавзеҳ дода мешаванд.

Таҳқиқи асимметрияи функционалии нимкураҳои майнаи сар.

Гуруҳи тестҳои «Санҷишҳои муҳарриқӣ»

Санҷиш	Нимкураи чап	Нимкураи рост
Кадам даст барои шумо пешбаранда аст?		
Кадам чашм барои шумо пешбаранда аст?		
Кадам гӯш барои шумо пешбаранда аст?		
Кадам пой тақиявӣ аст, агар: бо як пой ҷаҳида шавад; дар курсӣ бо як пой рост истода шавад; аз курсӣ фурумада шавад; тӯб зада шавад; ба зону хеста шавад (кадом зону дар поён); тортанак пахш карда шавад?		
Қарсак зада шавад (дасте, ки амплитудайи дарозтарро содир мекунад)		
Пой дар болои пой (кадомӣ аз болост)		
Панча (гиреҳи панҷаи даст, кадом ангушти калон аз боло қарор мегирад)		
Санҷиши Розенбах (чашми пешбаранда)		
Санҷиши «соат»		
Санҷиши «эхсос»		
Санҷиши «мавқеъгирии Наполеон»		
Санҷиши «қадам» (роҳгардӣ, дар пойи пешбаранда қадам кӯтоҳтар аст)		

Санҷишҳоро анҷом дода (+) дар он сутуне гузошта шавад, ки қисми ҷисми он пешбаранда аст.

Сипас, миқдори ҷамъҳоро дар ҳар як сутун ҳисоб карда, бо ҷойҳояшон иваз карда мешаванд. Аз ҷамъи бештар камтарафтар тарҳ карда, адади фосилаҳо ба даст оварда мешавад. Адади бадастомада бо нишондиҳандаҳои ҷадвали «Маълумоти гароишидиҳанда барои тақмили ҷарҳаҳои ҳамгирошуда» муқоиса карда мешавад.

Маълумоти гароишӣ барои тақмили ҷарҳаҳои ҳамгирошуда

12-10	9-7	6-4	3-0; 0-3	4-6	7-9	10-12
Нафари дорои нимкураи чап	Нафари дорои нимкураи чап	Нафари дорои нимкураи чап	Амбидек-стрия	Нафари дорои нимкураи рост	Нафари дорои нимкураи рост	Нафари дорои нимкураи рост
Мантиқчиён, математикҳо	Конструкторҳо	Биологҳо, химикҳо, физикҳо	Синфҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ	Ҷамъиятшиносон	Инсоншиносон	Рассомон, зебоишиносон

Методикаи муайян кардани модалияти даромад ва модалияти баромад

Модалияти даромад – ин канали сенсорие мебошад, ки тавассути он иттилоот ворид мешавад (усули идрок)

Модалияти баромад – ин канали сенсорие мебошад, ки тавассути он фаҳмиш, ҳифзкунии маълумоти додашуда (усули додани иттилоот) намоиш дода мешавад.

Даромад	Баромад	Усули таҳсис
Виз	Кин	Маҷмӯи ашёи хурд, ки ба осонӣ ҳам ба таври визуалӣ, ҳам кинестетикӣ муайян мешаванд – тангачаҳо, скрепкаҳо, тугмаҳо ҳамагӣ 2 донагиро ба даст гиред. Ин маҷмӯро ба ду қисми баробар тақсим кунед. Дар паси миз рӯй ба рӯйи кӯдак нишинед. Дар рӯи миз ҳичоб ё ягон монеаи дигарро гузоред (масалан, китоби калонро). Маҷмӯи худро бо тартиби муайян гузоред. Монеаро гирифта аз хонанда хоҳиш кунед, ки тартиби хобидани онҳоро ба хотир гирад. Баъди як дақиқа монеаро гузошта аз ӯ хоҳиш кунед, ки ашёи худро бо ҳамон тартиб гузорад. Вақте ки ӯ тамом мекунад, монеаро бардоред ва дурустии иҷрои супоришро арзёбӣ кунед.
Виз	Ауд	Хонанда ба ашёи гузошташуда нигоҳ мекунад, сипас шумо монеаро мегузоред, ӯ бошад, он чизеро, ки дар хотир нигоҳ дошт, нақл мекунад.
Ауд	Кин	Монеаро гузоред, ашёҳоро ҷойгузорӣ кунед, сипас ба хонанда нақл кунед, ки бо кадом тартиб онҳо хобидаанд. Хонанда бояд ашёҳоро бо назардошти гуфташуда ҷо ба ҷо гузорад.
Ауд	Ауд	Ба хонанда дар бораи тартиби ашёи дар назди шумо гузошташуда нақл кунед. Хонанда, аз паси монеа ҷойгузори шуморо надида, бояд чизеро ки шумо гуфтед, ба таври шифоҳӣ такрор кунад.
Кин	Ауд	Хонанда, нигоҳ накарда, бо чашмони пӯшида ашёи ҷо ба ҷо гузошташударо ламс карда, сипас бо тартиби лозима нақл мекунад.
Кин	Кин	Хонанда, нигоҳ накарда, бо чашмони пӯшида ашёи ҷо ба ҷо гузошташударо ламс карда, сипас чашмашро кушода, ашёи худро бо ҳамон тартиб ҷо ба ҷо мегузорад.
Виз – визуал; Кин – кинестетик; Ауд – аудиал.		

Корти технологиии синф барои гузаронидани озмоиши фарқкунанда

Ному насаби хонандагон	Ҷинс	Синну соли воқеӣ	Изтиробнокӣ	Мизоч	Вазъи саломатӣ (%)	Навъи хроника	Нимкураи рост/Нимкураи чап	Модалият
1	З	Баъди балоғатӣ	306	Сангвиник	60–80	–	Нимкураи чап	Визуал
2	З	Баъди балоғатӣ	256	Сангвиник	70–80	–	Нимкураи рост	Аудиал
3	З	Баъди балоғатӣ	126	Флегматик	60–70	–	Нимкураи рост	Аудиал
4	З	Баъди балоғатӣ	236	Холерик	80–90	–	Нимкураи чап	Визуал
5	З	Балоғатӣ	406	Меланхолик	40–50	Тонзиллит, сколиоз	Нимкураи рост	Кинесте тик
6	М	Балоғатӣ	236	Холерик	80–90	–	Нимкураи чап	Визуал
7	М	Балоғатӣ	106	Сангвиник	80–90	–	Нимкураи чап	Визуал
8	З	Баъдибал оғатӣ	216	Холерик	60–70	Сколиоз	Нимкураи чап	Визуал
9	М	То балоғатӣ	116	Меланхолик	40–50	Аллергия	Нимкураи рост	Кинесте тик
10	З	Баъди балоғатӣ	66	Сангвиник	70–80	–	Нимкураи чап	Визуал
11	З	Балоғатӣ	86	Меланхолик	50–60	–	Нимкураи рост	Кинесте тик
12	З	Баъди балоғатӣ	176	Сангвиник	70–80	–	Нимкураи чап	Визуал
13	З	Баъди балоғатӣ	206	Флегматик	50–60	дуоденит	Нимкураи рост	Аудиал
14	З	Баъди балоғатӣ	246	Холерик	50–60	–	Нимкураи чап	Визуал
15	З	Баъди балоғатӣ	226	Сангвиник	80–90	–	Нимкураи чап	Визуал
16	М	Баъди балоғатӣ	126	Флегматик	80–90	–	Нимкураи рост	Кинесте тик
17	З	Баъди балоғатӣ	116	Холерик	50–60	Тонзиллит	Нимкураи чап	Визуал

Идомаи замиаи 9								
18	М	Балоғатӣ	246	Холерик	80–90	–	Нимкураи чап	Визуал
19	М	Балоғатӣ	226	Флегматик	80–90	–	Нимкураи рост	Аудиал.
20	З	Баъди балоғатӣ	326	Флегматик	50–60	Травма ноги	Нимкураи рост	Кинестетик
21	З	Баъди балоғатӣ	246	Меланхолик	50–60	Тонзиллит	Нимкураи чап	Аудиал
22	З	Баъди балоғатӣ	206	Сангвиник	80–90	–	Нимкураи чап	Визуал
23	З	Баъди балоғатӣ	216	Флегматик	60–70	Тонзиллит	Нимкураи рост	Аудиал

Тест оид ба ошкоркунии сатҳҳои ташаккулёфтагии маҳоратҳои умумитаҳсилӣ

1. Доир ба мавзӯи дарс кӯшиш намоед ҳадафи дарси мазкурро ифода созед:
«Мувофиқати организмҳо ба муҳит ва хусусияти нисбии он».
2. Як қатор вазифаҳоро барои ҳалли ҳадафи аз ҷониби Шумо гузошташуда пешниҳод намоед.
3. Порчаи пешниҳодшудаи матнро қироат карда, пешакӣ вақтро муайян намоед, натиҷаро сабт намоед: Азҳудкунии муҳити нави зист аз ҷониби ягон ҳел намуди организмҳо танҳо зимни дар онҳо мавҷуд будани хусусиятҳои сохт, физиология, рафторе имконпазир аст, ки ба он имкон медиҳанд, то ки дар шароити нав зинда монад. Чунин хосиятҳои пешазсозгоршавӣ арзиши мувофиқатнамоиро барои шаклҳои ҳамкориҳои ҳанӯз амалинашудаи организм ва муҳит ё барои функсияи ҳанӯз аз ҷониби организм бадастнаомада доро бошанд.

Консепсияи генетикию экологии пешазсозгоршавиҳо ба сифати чунин равандҳои бавучудой ва паҳншавии мутатсияҳои нав, қаблан бетарафро дар популятсияҳо ба назар мегирад. Консепсияи морфофункционалӣ рушди пешазсозгоршавиҳои намудро дар асоси мувофиқатшавиҳои пешакӣ таҳти назорати интиҳоби табиӣ таъкид менамояд.

Ҳолати пешазсозгоршавӣ метавонад дар ҳолатҳои зерин ба вуҷуд ояд:

- а) дар асоси такмил додани функсияи пешинаи узв (таҳаввули эволюсионии қавси ғалсамагӣ дар манах);
- б) дар натиҷаи аз ҷониби узв гум кардани функсияи пешина (бавучудоии низоми садо – интиқолдиҳандаи гӯши миёна);
- в) бо роҳи модификатсияи сохторҳои ҷанинӣ (кирмакӣ) (нигоҳ доштани устухонбандии тағоякӣ дар моҳиҳои тақоякдор).

Баъди гузариши айвони пешазсозгоршавӣ, интиҳоб эволютсияро ба роҳи нав – такмили созгоршавии нав интиқол медиҳад.

4. Дар асоси матн чадвалеро тартиб диҳед, ки дар он ба таври пурратар матни мазкур ва мавзуи дарс инъикос карда мешавад: «*Дар ҳайвонот мувофиқаткунанда шакли ҷисм мебошад*». Шаҳболҳои контурӣ, ки ҷисми паррандаро мепӯшонад, шакли онро пурра ҳамвор месозанд. Дар натиҷа парандаҳо аз рӯйи суръатнокӣ аз ҳамаи ҳайвоноти дигар афзалияти бештар доранд.

Дар ҳайвоноте, ки тарзи пинҳонӣ ва пӯшидаи зиндагиро мебаранд, муфид чиҳозҳое мебошанд, ки ба онҳо монандиро бо ашёи муҳити атроф фароҳам меоранд. Шакли ачиби ҷисм дар моҳиҳо, ки дар анбӯҳи обсабзҳо зиндагӣ мекунанд, ба онҳо кӯмак мекунад, ки аз душманон бомуваффақият пинҳон шаванд. Монандӣ бо ашёи муҳити зист дар ҳашарот (гамбускҳое, ки гулсангҳоро ба хотир меоранд, заллаҳое, ки бо хорҳои буттаҳо монанданд, ҳашарот – чӯбчамонандаҳо) ба таври васеъ паҳн шудааст.

Ба сифати воситаҳои ҳимоя аз душманон тобиши пӯшиши (тухмҳои паррандаҳо, кирмакҳои шабпаракҳо таҳти ранги баргҳо ё бо ранги сиёҳ ба монанди ранги пӯст) низ хизмат мекунад. Қобилияти иваз кардани тобиш бо роҳи азнавтасимкунии пигмент дар пӯшишҳои ҷисм (хамелеон). Агар заминаи муҳит вобаста аз мавсимҳои сол ба таври доимӣ боқӣ намонад, ҳайвоноти зиёд тобишро иваз мекунанд (рӯбоҳи шимолӣ, харгӯш).

Тобиши ғайриниқобпӯшкунанда, баръакс, диққатро ҷалб мекунад. Чунин тобиш ба ҳашароти захрнок, сӯзонанда ё нешзанада, инчунин ба морҳо хос аст. Тобиши ҷилонок ҳайвони ваҳширо дар бораи хавфи ҳучум огоҳ мекунад. Ин тобиши ҳушдордиҳанда мебошад.

Мимикрия – монандии намуди беҳимоя ё хӯрданӣ бо як ё якчанд намудҳои ғайрихешутаборӣ мебошад, ки хуб ҳимоя шуда, дорои тобиши ҳушдордиҳанда мебошанд (пашшаҳо ба занбӯрҳо тақлид мекунанд). Вале зарур аст, то ки шумораи намуд – тақлидкунанда аз шумораи амсила ба таври назаррас кам бошад. Дар ҳолати ҳилоф, дар дарранда рефлексӣ устувори шартӣ сайқал намеёбад.

Рафтори мувофиқаткунанда – ин пинҳоншавӣ ё тарсонанда мебошад. Ба ин ҷо захиракунии хӯрока барои зимистон мебошад (ҳайвоноти саҳроӣ). Ба сифати мисоли рафтори мувофиқаткунанда вақти фаъолнокии аз ҳама бештар низ хизмат мекунад (ҳайвоноти саҳроӣ шабона фаъоланд).

5. Матнеро, ки дар банди сеюм пешниҳод гардидааст, мавзӯёгузори карда, аз рӯйи он нақл тартиб диҳед.
6. Мубоҳисаи зерин пешниҳод карда шудааст: *«Фарз мекунем, ки дар назди шумо ҳашарот – гардошакҳо қарор гирифтаанд. Ба кадом омил муҳит ҷиҳозҳои додашуда мувофиқат мекунанд?»*

Фарз кунед, ки ниёғони намуд дорой ҷиҳозҳои аз ҷониби шумо кашфшуда набуданд, зеро дар шароити дигар зиндагӣ мекарданд (масалан, кадом?).

Муҳити зисти онҳо ва ҷиҳозҳо ба онҳо чӣ гуна шуда метавонистанд?

Чӣ тавр шароити муҳит метавонистанд дар зинда мондан ва зиёдшавии навҳо дар популятсияҳои шаклҳои ниёгонӣ инъикос ёбанд?

Кадам мутатсияҳо метавонистанд дар шароити тағйирдодашуда муфид бошанд?

Кадам тағйироти меъёри вокуниши нишонаи мутанти аз як насл ба насли дигар сурат мегирифтанд? (Маҳорати бурдани мубоҳиса ва маҳорати истифодабарии мавод аз мавзӯҳои пешина мавриди таҳлил қарор мегирад).

7. Ба шумо маҷмӯаи *«Узвҳои монанди ҳимояи растаниҳо аз ҳайвоноти алафхӯр»* дода шудааст. Тавсияи сифатӣ ва миқдории ин объектро диҳед.
8. Маълум аст, ки набототи маконҳои гуногуни зист ба талафи об ба тариқи гуногун созгор шудаанд. Дар баъзе растаниҳо дар баргҳо кутикулаи ғафс, дар дигарҳо – пӯшиши мумӣ дар баргҳо, дар сеюминҳо – пластинкаҳои поёншудаи баргӣ мавҷуданд. Аз тариқи баргҳо растаниҳо рутубатро бухор мекунанд. Дар шумо танҳо як объекти биологӣ – растани хонагӣ – традескантсия мавҷуд аст. Таҷрибаи оддии биологиро гузаронед, ки бухоршавии миқдори гуногуни обро аз ҷониби

растанӣ зимни шароити якхелаи берунаи муҳит исбот мекунад. (Қаламчаҳои растаниро истифода бурдан мумкин аст).

9. Паёмадҳои бавучудоии шаклҳои нави мутантиро дар порулятсияи босуботона созгоршудаи организмҳо фарз кунед. Тақдири дорандагони ин мутатсияҳо чӣ гуна шуда метавонист? Насл аз дурагакунии шаклҳои мутантӣ бо шаклҳои маъмулӣ чӣ гуна шуда метавонист? Мавриди кадом шакли интиҳоб он қарор гирифта, кадом натиҷахоро меод?